

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

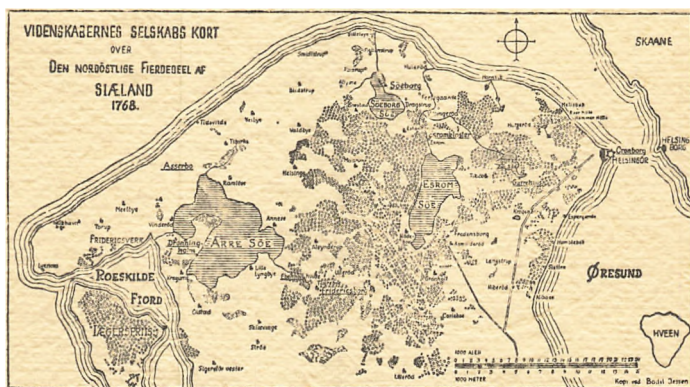
p spec
2 a
.borg

ord

NORDSJÆLLAND

x

FOREDRAGENE VED
DET 16. DANSKE HJEMSTAVNSSTÆVNE
1.—7. AUGUST 1938

Særtryk af Frederiksborg Amts historiske Samsunds Aarbog

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
(Oswald Terkelsen)
1939

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

NORDSJÆLLAND

Foredragene

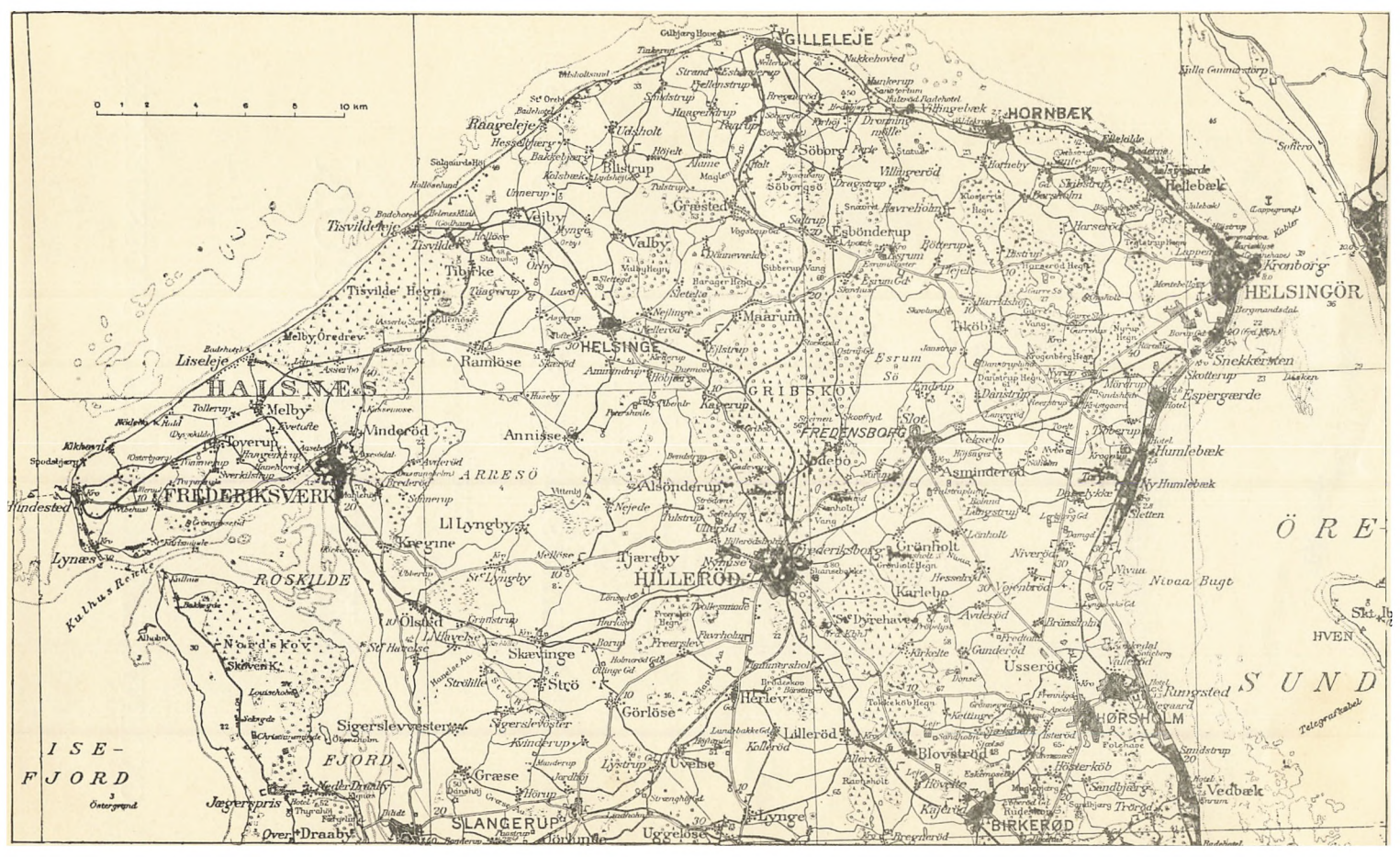
fra

det 16. danske Hjemstavnstævne

1.—7. August 1938

AARBOG II 1939

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
(Oswald Terkelsen)
1939

ISE-
FJORD

ØRE-
HVEN

SUND

GILLELEJE

HORNBAEK

HELSINGØR

HALS NÆS

FRIEDERIKSVERK

ROSKILDE

HELSINGE

GRIBSKOV

FREDENSBORG

HILLERØD

FRIEDERIKSBORG

HØRSHOLM

SLANGERUP

BIRKERØD

TELEGRAFBÅN

DET 16. DANSKE HJEMSTAVNSSTÆVNE

STÆVNETS KOMITÉ

Præsident: Stiftamtmand, Kammerherre W. Oxholm, Frederiksborg, Hillerød.

Det stedlige Forretningsudvalg: Museumsdirektør O. Andrup, Frederiksborg (Formand). Højskoleforstander, cand. mag. C. P. O. Christiansen, Grundtvigs Højskole. Boghandler K. O. Høyer-Olsen, (Knud Poulsens Boghandel), Slotsgade 14, Hillerød. Museumsinspektør Jørgen Paulsen (Sekretær), Frederiksborg.

Foruden disse bestod den stedlige Komité af: Direktør C. F. Andersen, Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse, Hillerød. Lektor H. Boisen, Hillerød. Fru Pastor Bojsen Jensen, Forfatterinde, Hillerød. Museumsdirektør Knud Klem, Formand for Frederiksborg Amts historiske Samfund, Helsingør. Dommer A. P. Larsen, Formand for Frederiksborg Amts Fredningsnævn, Hillerød. Herman L. Melskens, Borgmester, Hillerød. Bibliotekar Anders Uhrskov, Hillerød.

Stævnet kom i Stand paa Initiativ af Landsudvalget for Hjemstavnskultur ved Bibliotekar Haugsted, Aarhus, og Lektor Regnar Knudsen, Aarhus. Det fik Tilskud fra følgende: Frederiksborg Amtsraad. Hillerød Byraad. Frederiksborg Amts- Spare- og Laanekasse. Julius Skrikes Stiftelse. Den Raben-Levetzsauske Fond. Det Classenske Fideicommis.

Turistforeningen for Hillerød og Omegn overtog Arbejdet med Propagandaen og Tilrettelæggelsen af Turene.

FORORD

Hjemstavnstævnet blev i 1938 afholdt i en Egn, der hvad veksellende Naturskønhed angaar ikke har sin Lige i Danmark, nemlig i *Nordsjælland*, i Hillerød. Det var hele Amtet, som Udflugterne gjaldt, men der blev dog lagt særlig Vægt paa den vestlige Del; Helsingørs Ret skal ikke trædes nær.

Er Landet end ikke stærkt præget af ældgammel Bebyggelse, rummer det dog Spor, som i Arkæologiens Historie har haft største Betydning. Fra den historiske Tid er Minderne overvældende. Den rige Egn fik Præg af Klosterjord og Kapitelgods, af Kongsgaard og Domæner, Æbelholt og Esrum, Søborg og Gurre, Asserbo og Dronningholm; Kronborg og Frederiksborg, Fredensborg og Jægerspris.

Naturforhold og Bevoksning frembyder ogsaa Ejendommeligheder som Nordskovens tusindaarige Ege, Nordkystens Plantager, Trolde-skoven og Gribskovs mægtige Masser, de smukke Bøgepartier, Indsøerne, der hver har sit Præg og sin Stemning, og de ejendommelige træklædte Høje i de gamle Stutterivænger.

Og Menneskene selv, som har lempet sig efter Forholdene og Tiderne. Kulsvierne, hvis rygende Miler man nu kun sparsomt møder i Gribskov, Fiskerne, der er rolige Værter for Sommergæster og dog dristige Kutterførere i Vintertiden, Bønderne, som arbejdede sig op til gode Kaar nær Kongemagtens venlige Værn. Her grundlagdes nogle af de første Fabrikker i Landet, Glas- og Papirværker, Stampe- og Klædemøller, Agatsliberier og Kanonfabrikker. Her laa Stormændenes Lyststeder, de rige Købmænds Landgaarde og Kongernes Sommerresidens. Endnu er Egnen fuld af Kongeord og Grevindesnak.

PROGRAM

Mandag d. 1. August.

Ankomst til Frederiksborg Højskole.

- Kl. 18. Middag.
 Kl. 20. Aabningshøjtidelighed, hvor Stævnets Præsident, Stiftamtmand, Kammerherre W. Oxholm, Komitéens Formand, Museumsdirektør O. Andrup og Højskoleforstander C. P. O. Christiansen talte.
 Kl. 21. Professor, Dr. phil. Vilh. Andersen: Nordsjælland i dansk Lyrik. Derefter Aftenhe.

Tirsdag d. 2. August.

- Kl. 8. Morgenmad.
 Kl. 9. Møde: Statsgeolog V. Milthers: Nordsjællands Geologi. Lektor Regnar Knudsen: Stammer, Folk og Navne.
 Kl. 12¹/₄. Frokost.
 Kl. 13¹/₂. Udflugt. Gennem Gribskov til Esum Sø (Professor Wesenberg-Lund), langs Søen til Esum (Arkitekt C. M. Smidt), derfra til Gilleleje (Kommunelærer Terslin), til Søborg Ruiner (Arkitekt C. M. Smidt) og Søborg Kirke (Pastor Steenvinkel). Derfra til Nødebo med Kulsvierne (Forfatteren Nordkild). Hjem.
 Kl. 18. Middag.
 Kl. 20. Almindeligt Samvær, hvorunder Højskoleforstander C. P. O. Christiansen talte.
 Kl. 21¹/₂. Aftenhe.

Onsdag d. 3. August.

- Kl. 8. Morgenmad.
 Kl. 9¹/₂. Udflugt. Over Sophienborg, Tulstrup til Arresø (Professor Wesenberg-Lund), Annisse Kirke, Huseby, Skærød, Aagerup til Tisvilde, Tibirke (Dommer A. P. Larsen), Asserbo, Melby, Torup til Hundested, Lynæs, Sølager Køkkenmøddingerne (Museumsinspektør Broholm).
 Kl. 12¹/₂. Frokost paa Sølager Ungdomshjem.
 Kl. 14. Videre til Grønnæsse Skov (Dysse), Frederiksværk (Museumsinspektør Jørgen Paulsen: Generalmajor C. F. Classen og hans Betydning), til Dronningholm (Arkitekt C. M. Smidt), til Kregme og Havelse Mølle (Bibliotekar Haugsted). Hjem.
 Kl. 18. Middag.
 Kl. 20. Spadseretur til Æbelholt Kloster (Dr. Møller Christensen).
 Kl. 22. Aftenhe.

Torsdag d. 4. August.

- Kl. 8. Morgenmad.
 Kl. 9. Møde:
 Magister V. Hermansen: Klostre og Domæner. Kongens Bønder.
 Arkivar, Dr. Nystrøm: Merkantilismen og dens Spor i Nordsjælland.
 Kl. 12. Frokost.
 Kl. 13. Udflugt. Til Dæmpegaard (Langdysse), til Usserød Fabrikker (Arkivar, Dr. Nystrøm), til Hørsholm (Magister V. Hermansen), Rungsted, Sofienberg, Kokkedal, Nivaa Museum, Nivaa Teglværk (Statsgeolog V. Milthers), Fredensborg Slot og Have. Hjem.
 Kl. 18. Middag.
 Kl. 20. Samvær, hvorunder Bibliotekar Anders Uhrskov talte om Nordsjællændernes Karakter.
 Kl. 21^{1/2}. Aftenthe.

Fredag d. 5. August.

- Kl. 8. Morgenmad.
 Kl. 9^{1/2}. Udflugt. Gørløse, Slangerup, (Dr. Vilh. Lorenzen), Frederikssund, Jægerspris (Arkitekt Hack Kampmann og Dr. Garboe).
 Kl. 11^{3/4}. Frokost.
 Kl. 13. Nordskoven (Professor Wesenberg-Lund, Skovrider Holstein, Dr. Høeg), Dyssefeltet ved Troldegaarden (Bibliotekar Haugsted), Frederikssund, Jørlunde Kirke (Dr. Vilh. Lorenzen).
 Kl. 18^{1/2}. Middag.
 Kl. 20. Samvær, hvor Pastor Barfod talte.
 Kl. 22. Aftenthe.

Lørdag d. 6. August.

- Kl. 8. Morgenmad.
 Kl. 9. Udflugt. Mødested: Hillerød Torv. Raadhuset, (Borgmester Melskens tog imod). Det gamle Hillerød (Overlærer O. C. Andersen).
 Kl. 10^{1/2}. Udflugten fortsattes til Helsingør. Mariekirken og St. Olai (Museumsdirektør Klem).
 Kl. 12. Frokost i Bomhuset.
 Kl. 13^{1/2}. Kronborg og Søfartsmuseet (Museumsdirektør Klem).
 Kl. 15^{1/2}. Udflugten fortsattes, langs Stranden til Hellebæk, til Gurre (Højskolelærer Juhre), Tikøb (Bibliotekar Haugsted). Hjem langs Esrum Sø.
 Kl. 18. Middag.
 Kl. 20. Samvær, hvor Museumsdirektør O. Andrup talte om kongelige Slotte og Begivenheder deromkring.
 Kl. 22. Aftenthe.

Søndag d. 7. August.

- Kl. 9. Morgenmad.
 Formiddagen fri til Kirkegang eller Spadsereure i Slotshaven.
- Kl. 12. Frokost.
- Kl. 13^{1/2}. Besøg paa Nordsjællands Folkemuseum (Bibliotekar Anders Uhrskov).
- Kl. 15. Besøg paa Frederiksborg Slot (Museumsdirektør O. Andrup).
- Kl. 16^{1/2}. Slotskirken. Koncert paa det gamle Orgel af Slotsorganist Laumann.
- Kl. 18. Afskedsmiddag.
- Kl. 21. Afslutning og Aftenhe.
- Kl. 22. Afrejse.

DELTAGERE

1. Aagesen, K., Lærerinde, St. Bjerggade 11, Vejle.
2. Andersen, Bernh., Adjunkt, Hillerød.
3. Andersen, C. F., Sparekassedirektør, Hillerød.
4. Andersen, Hanne, Frk., Bogø.
5. Andersen, O. C., Overlærer, Nyhuse, Hillerød.
6. Andersen, Vilhelm, Professor, Dr. phil., Fredensborg.
7. Andersen, Agnes Juhl, Musiklærerinde, Nyelandsvej 83, København F.
8. Andreasen, Alfred, stud. techn., Kongensgade 31 B, Odense.
9. Andreasen, C, Ingeniør, do.
10. Andreasen, Hardy, stud. jur. do.
11. Andrup, M. E., Frk., Frederiksborg Slot.
12. Andrup, O., Museumsdirektør, Frederiksborg Slot.
13. Bager, Else, Musiklærerinde, Klostergade, Faaborg.
14. Berg-Sørensen, P., Adjunkt, Hillerød.
15. Boisen, H., Lektor, Hillerød.
16. Bokkenheuser, Chr., Oberstløjtnant, Vendersgade 25, København K.
17. Bokkenheuser, P., Skoleelev, do.
18. Bredsdorff, Kaj, Lektor, Hillerød.
19. Broholm, H. C., Museumsinspektør, Dr. phil., Nationalmusæet, København.
20. Christensen, F., Assistent, St. Paulsplads, Aarhus.
21. Christiansen, C. P. O., Højskoleforstander, Grundtvigs Højskole, Frederiksborg.
22. Christiansen, Fru, Margrethe, do.
23. Christiansen, Marie, Sygeplejerske, Bogø.
24. Fuglsang, L. P., Bogbinder, Fruens Bøge, Odense.
25. Galle, Kiistine, Frk., Bogø.

26. Galle, Meta, Lærerinde, Krønge, Bursø.
27. Gjerløff, E., Adjunkt, Hillerød.
28. Greve, Michael, pens. Overlærer, Hillerød.
29. Greve, Fru Marie do.
30. Grunnet, Frk., Lærerinde, Espe.
31. Guldagger-Hansen, C., Højskolelærer, Grundtvigs Højskole.
32. Hansen, A., Lærerinde, Hessum.
33. Hansen, A., Kommunalærerinde, Mariendalsvej 34 B., København F.
34. Hansen, Bodil, Lærerinde, Hjallelse.
35. Hansen, Margrethe, Lærerinde, Nykøbing M.
36. Hansen, Mette, Sygeplejerske, Hjallelse.
37. Haugaard, Fru Johanne, Skovshoved, Skive.
38. Haugsted, E., Bibliotekar, St. Paulsplads, Aarhus.
39. Haugsted, Fru, do.
40. Hellested, Vilh., Lærer, Karise.
41. Henningsen, I., Forstander, Jyllands Allé 2, Aarhus.
42. Henriksen, Hans, Redaktør, Forfatter, Kongensvej 13, København F.
43. Hermansen, V., Magister, Buddingevej, Lyngby.
44. Hindvad, Sigrid, Lærerinde, Romalt, Randers.
45. Holck, J. P. C., Pensionist, Sorø.
46. Holstein, V., Skovrider, Godsinspektør, Jægerspris.
47. Høeg, E., Læge, Jægerspris.
48. Høirup, J., Skoleinspektør, Nyborg.
49. Høirup, Fru do.
50. Høyer-Olsen, K. O., Boghandler, Hillerød.
51. Jacobsen, Kathrine, Lærerinde, Trekronersvej 7, Viborg.
52. Jakobsen, K., Lærerinde, S. Højrup, Pederstrup.
53. Jensen, C. L., Arbejdsmand, Middelgrundvej 27, København S.
54. Jensen, I. P., Førstelærer, Støvring, Randers.
55. Jensen, Fru, do.
56. Jensen, Laura, Modehandlerinde, Frederiksvej 1, Sorø.
57. Jensen, M., Pastorinde, Østervoldgade 85, Nyborg.
58. Jensen, Peder, Kommunalærer, Pontoppidansvej, Nykøbing F.
59. Jensen, Thyra, Forfatterinde, Slotsgade, Hillerød.
60. Jepsen, Christine, Lærerinde, Rødekro.
61. Jepsen, M., Afdelingssygeplejerske, Middelfart.
62. Jersin, Asta, Frk., Æbelholt, Hillerød.
63. Jespersen, Ruth, Frk., Nyhuse, Hillerød.
64. Juhre, E., Højskolelærer, Grundtvigs Højskole.
65. Jørgensen, Augusta, Døvtummelærerinde, Nyborg.

66. Jørgensen, Axel, cand. mag., Jyllandsallé, Aarhus.
67. Jørgensen, Gunild, Telegrafassistent, Nyborg.
68. Jørgensen, Niels, Lærer, Mjøl's, Rødekro.
69. Klem, Knud, Museumsdirektør, Kronborg, Helsingør.
70. Knudsen, Knud, Elektricitetsværkbestyrer, Askov.
71. Knudsen, Fru A. do.
72. Knudsen, Regnar, Lektor, Risskov, Aarhus.
73. Krarup, E., Landsretssagfører, Maribo.
74. Krarup, Preben, stud. jur., Maribo.
75. Kristensen, Stærke, Fru, Svendborg.
76. Kyed, J. O., Overlærer, Glahnsallé 43, København F.
77. Larsen, Frk , Lærerinde, Dræby.
78. Larsen, A. P., Dommer, Hillerød.
79. Larsen, Benjamin, Skoleelev, Hillerød.
80. Larsen, Fru Marie, Kongedybet 28 IV, København S.
81. Laursen, Marie, Lærerinde, Dommerby, Højslev.
82. Linderberg, Johanne, Lærerinde, Dr. Abildsgaardsallé 8, København F.
83. Lorenzen, Vilh., Lektor, Dr. phil., Parkvænget 8, Hellerup.
84. Melskens, H. L., Borgmester, Hillerød.
85. Milthers, V., Statsgeolog, Jernbaneallé 66, Vanløse.
86. Møller-Christensen, Vilh., Dr. med., Hellerup.
87. Neergaard, C. M., Lektor, Hillerød.
88. Nielsen, Kr., Lærer, Vester Hæsinge.
89. Nihlén, V., fil. dr., Sekretær for „Hembygdsvård“, Mästersamuelsgatan 3, Stockhl.
90. Nihlén, Fru do.
91. Nordkild, G. Forfatter, Hillerød.
92. Nystrøm, E., Arkivar, Dr. phil., Godthaabsvej 426, Vanløse.
93. Olsen, M., Oversygeplejerske, Nakkebølle, Faaborg.
94. Oxholm, W., Kammerherre, Stiftamtmand, Frederiksborg Slot.
95. Paulsen, Jørgen, Museumsinspektør, Frederiksborg Slot.
96. Pedersen, J., Lærerinde, Ørslev Forskole.
97. Pedersen, Ketty, Lærerinde, Iver Hvitfeldtsgade 8, Aarhus.
98. Petersson, Vagn, Lektor, Hillerød.
99. Rasmussen, H. P., Postbud, Otterup.
100. Sand, Petrine, Forfatterinde, København.
101. Smidt, C. M., Arkitekt, Torvet 7, Lyngby.
102. Steenberg, Jan, Lektor, Dr. phil., Hillerød.
103. Steenvinkel, Emil, Provst, Søborg.
104. Svegaard-Petersen, H., Lærer, Koblerne, Jægerspris.
105. Sørensen, H. L., Lærer, Jægerspris.

106. Sørensen, Fru Marie, Jægerspris.
 107. Sørensen, Kirsten, Lærerinde, Egeris, Skive.
 108. Terslin, H. C., Lærer, Gilleleje.
 109. Thamdrup, J., Redaktør, Aaboulevarden 14 II, København N.
 110. Thomsen, Aage, Husejer, Ubberup, Kalundborg.
 111. Uhrskov, Anders, Bibliotekar, Forfatter, Hillerød.
 112. Wesenberg-Lund, C., Professor, Dr. phil., Hillerød.
-

TRÆK AF NORDSJÆLLANDS GEOLOGI

Af V. MILTHERS

DEN Del af Nordsjælland, der omfattes af Frederiksborg Amt, ligger paa sine tre Sider godt afgrænset af Isefjord, Kattegat og Øresund. Et stort Antal Boringer har vist, at det, man kunde kalde „det skjulte Nordsjælland“, ogsaa er godt afgrænset mod Syd. Fra Øresund ved Skodsborg til Roskilde Fjord ved Jyllinge og videre mod Vest er der i Kalkundergrunden en skarpt markeret Dal, som maa tænkes fremkommet ved Indsynkning af Dalens Undergrund i Forbindelse med, at der langs Dalens Sider mod Syd og mod Nord var opstaaet dybtgaaende Spalter. Kalklagene i Dalen og dens Omgivelser er dog væsentlig af en og samme Alder, nemlig fra sidste Del af Kridtformationen.

Anderledes er det mod Øst. Mellem Helsingør og Hålsingborg ligger der een eller flere Spalter, som skiller mellem Nordsjællands Kalkstenslag og Skaanes Lag fra Juraperioden med Stenkul, Sandsten og ildfast Ler, Lag, der er mange Millioner Aar ældre end Lagene Vest for Øresund. Ved Vestsiden af Spaltesystemet er der i Tidens Løb stadig sket Sænkninger, som mellem Helsingør og Hålsingborg rimeligvis beløber sig til Tusinder af Meter. Forskellen og Udstrækningen i Tid mangedobles yderligere, om vi medtager Egene Nordpaa fra Hålsingborg, over Höganäs til Kullen, hvor vi har Granitklipper fra Jordens ældste Tid.

En stor og betydningsfuld Dal i Undergrunden overskærer det nordøstlige Hjørne af Nordsjælland fra Humlebæk til Gilleleje. Den strækker sig videre mod Sydøst, over Hven og Landskrona og mellem Malmø og Lund, til Østersøkysten ved Ystad. Den er ligesom Dalen Skodsborg-Jyllinge fremkommen ved Indsynkning af Dal-

bunden, og dens Retning svarer til Retningen af det vældige Spalte-system, der i Skaane og paa Bornholm skiller mellem gamle Klippe-lag mod Nordøst og yngre Aflejringer mod Sydvest. Undergrunden for Dalen er hele Vejen Kridtformationens Kalklag, men i den sjæl-landske Del er der ogsaa truffet Lag fra den ældste Del af Tertiær-tiden. Mellem Landskrona og Kullen — Ydergrænserne for den skaanske Kyststrækning, man kan se fra Skansebakken, den store Udsigtsbakke Øst for Hillerød — ligger der en uhyre Afstand i Alder, et Tidsrum paa mange Hundrede Millioner Aar.

Hvornaar inden for Tertiærtiden den store Dal mellem Ystad og Gilleleje (Alnarpsdalen) er opstaaet, vides ikke bestemt. Derimod vides det, at Dalen i det næstsidste af de varme Afsnit (Interglacial-tider), som Istiden rummede, har udgjort Lejet for en mægtig Flod, i hvis Lag af Dynd, Ler og Sand der nu findes Levninger af den Tids Planterverden. Sandlagenes Indhold af Rav og Frø af tertiære Planter fortæller, at Floden rimeligvis har haft Tilløb fra saa fjerne Steder som Egnen ved Königsberg i Østprøjsen, hvor ravførende Lag forekommer i stor Stil. Og Floden har ført Lag af Sand med Frø og „Rav-Pindelag“ videre mod Nordvest helt til de nordvest-ligste Dele af Jylland.

I en senere Del af Istiden har Indlandsisen revet Flager af disse Flodaflejringer løs fra deres oprindelige Plads og aflæst dem andre Steder. Som vigtige Findesteder kan nævnes Jernbanegennemskæ-ringen i Valby Bakke, samt Københavns Frihavn; og i det nord-ligste Sjælland er saadanne Lag af Sand med Rav-Pindelag fundet i Sølyst Teglværksgrav ved Nivaa, i Jernbanegennemskæringen ved Espergærde og Øst for Villingerød i Tikøb Sogn.

I Istidens sidste Interglacialtid har en saadan Flodtilførsel af Rav-Pindelag tværs over Østersø-Egnene ikke kunnet finde Sted, eftersom der i den Tid gik Havarme fra forskellig Side ind igennem Østersø-dalen. I denne Interglacialtids første Afsnit gik der Vestfra, igennem Slesvig og Holsten en Havarm (Eemhavet) ind i Østersøen. Dens Dyreverden lignede Middelhavets i vor Tid, og Skalrester derfra er ved Boring truffet i Gruslag ved Nebbegaard ved Sjælsø. I et

senere Afsnit af samme Interglacialtid gik der fra Kattegat og over Sjælland en anden Havarm ind igennem Østersødalen (Skærumhede havet). Dens Molluskindehold havde en mere nordisk Karakter end Eemhavets; Lag med Skaller herfra er truffet ved en Boring ved et Skovfogedhus Øst for Maarum Station.

Vender vi os fra det mere skjulte Nordsjælland til den aabenlyse Del, til Landkortet, saaledes som det ligger direkte for vore Øjne, maa vi se tilbage til Istiden for at forstaa dette Landskabs Tilblivelse.

Istiden — der fulgte efter Tertiærperioden — var ikke en enkelt sammenhængende Kuldeperiode med Indlandsis fra Skandinavien ud over de omliggende Have og Lande. Den var derimod delt i tre (eller snarere fire) kolde Afsnit (Glacialtider) med mellemliggende varme Afsnit (Interglacialtider), da Klimaet var som i Nutidens Danmark eller endog noget varmere og med et stærkere Fastlandspræg end det nuværende. I det foregaaende er der nævnt enkelte Træk, der vedrører Nordsjælland i de sidste to Interglacialtider.

Det er Indlandsisen i Istidens sidste kolde Afsnit, der har givet det nordsjællandske Landskab sin Form og sit Præg. Hvor Isen er kommet fra, faar vi noget at vide om af Sten i Grusgrave, langs Stranden og paa Marken, der er saa letkendelige, at det bestemt kan siges, hvorfra de stammer. Vi finder saadanne Sten fra Osloegnen, fra forskellige Steder i Sverige og fra Omraadet omkring Ålandsøerne, d. v. s., at der er kommet Indlandsis fra Nord over Kattegat, fra Sydøst over Skaane saa vel som fra mellemliggende Retninger.

Under Indlandsisens Bortsmeltning fra Landet har Isens Rand paa nogle Steder gjort Ophold under Tilbagerykningen, naar Bortsmeltning og Istilførsel har holdt hinanden i Ligevægt. Ved den Ophobning af medførte Jordmasser, der da har fundet Sted langs Isranden, kan der være opstaaet Bakkestrøg med langstrakte Bakker, som træder særlig stærkt frem i Landskabet og ofte er rige paa Grus og store Sten. Et saadant Strøg strækker sig tæt forbi Hillerød, fra Gribskov over Gadevang, Store Dyrehave i Retning mod Bakkepartierne mellem Sjælsø og Søllerød. Sidste Isdække er da kommet hertil fra østlig Retning. — Et andet særpræget Bakkestrøg af samme

Art findes Sydvest for Helsingør; dets højeste Punkt er Hestens Bakke, der fra gammel Tid er kendt for sin smukke Udsigt. Dette Bakkestrøg er afsat ved Randen af en Istunge, der fra Syd har strakt sig op gennem Øresunds Dal.

Medens de skiftende Isrande under Tilbagerykningen fra den største Del af Frederiksborg Amt har haft deres Hovedretning gaaende fra Syd mod Nord, har Israndene omkring Grænsen mellem Frederiksborg og Københavns Amter haft Hovedretningen Øst—Vest, svarende til Istilførsel fra Køge Bugt. En Følge af Ombøjningen af Indlandsisens Randparti fra N-S til Ø-V har været, at der sydligst i Frederiksborg Amt er opstaaet et ejendommeligt, furet Landskab. Det strækker sig fra Øresundskysten mellem Vedbæk og Klampenborg over Furesø og Søndersø til en Linie fra Stenløse til Slangstrup. Furernes Retning ligger mellem Øst—Vest og Sydøst—Nordvest. De er frembragt af Smeltevandsfloder under Isdækket, hvis Hældning: dels mod Vest, dels mod Nord, har kunnet give Anledning til den store Vandtilstrømning ned igennem Revner i Isen og fremad i de Tunneler under Isdækket, som Landskabets Furer nu viser Sporene af. Særlig karakteristisk er Sørækken Furesø — Farum Sø — Bastrup Sø — Buresø, der i Oprindelse ganske svarer til de store jyske Sørækker og Tunneldale, og som ligger i et Landskab, der mange Steder er særdeles smukt og ejendommeligt formet.

I Fortsættelse af de nordligste af Dalene ligger en voldformet Bakkekæde, Strø Bjerger, der ogsaa er afsat af Isens Smeltevand i en Tunnel eller Spalte i Isdækket. Den har en Længde af 8 km og er 3—400 m bred og rager næsten overalt 20 m op over Omgivelserne. En Ejendommelighed er en skarp skaaret Gennembrudsdal „Skaarret“ tværs igennem Aasen, Sydvest for Strø. Den maa være frembragt af Smeltevand fra Is ved Sydsiden af Bakken, medens der Nord for Bakken var en stor isdækket Sø, som Vandet strømmede ud i.

En anden fremtrædende Række af lange, men smalle Bakker, er Skuldelev Aas mellem Roskilde Fjord og Skuldelev By i Horns Herred. Den er ligesom Strø Bjerger afsat af en Smeltevandsflod

under Isdækket, men med Strømretning fra Syd mod Nord. Roskilde Fjords lange smalle Del er rimeligvis ogsaa oprindelig anlagt som en Smeltevandsdal under Isdækket paa lignende Maade som Rækkerne af Langsøer.

Blandt Nordsjællands forskellige Former af Bakker er der særlig Grund til at nævne de mange, flade Bakker, der indeholder lagdelt stenfrit Ler, men omgives af et lavere liggende, smaabakket Landskab, hvis Jordlag mest er stenet Ler, Moræneler. Dette stenfri Ler er Grundlaget for Nordsjællands store Teglværksindustri. Bakkerne er oprindelig opstaaet som Bunden af Søer paa Overfladen af „død“ Is, d. v. s. Dele af Isdækket, hvor al Bevægelse var ophørt. Da Isen smeltede bort, traadte Issøernes Bund frem som flade Bakker i de lavere liggende, smaatoppede Omgivelser, hvor der ingen Udslæmning eller Udjævning havde fundet Sted. Saadanne Lerbakker er især almindelige i Egnen mellem Birkerød, Farum og Lillerød, men lignende Forhold findes ogsaa adskillige andre Steder i Nordsjælland. Der findes ogsaa Steder, hvor det stenfri Ler er blevet slæmmet ud i Bassiner umiddelbart foran Isranden, og hvor Bassinformen og Israndens Plads nu er synlige. Eksempler herpaa har man ved Ulle-rød, Vest for Hillerød, og ved Kollerød, Vest for Lillerød.

I nær Tilslutning til Indlandsisens Forsvinden indtraadte en Varmeperiode efterfulgt af en fornyet Klimaforværring. Denne Klimasvingning har efterladt sig Spor paa mange Steder i de nordsjællandske Moser, i hvis Bundlag der er fundet en betydelig Mængde Levninger af Planter og Dyr, som giver Oplysninger om den Tids Temperaturforhold og Livsvilkaar. Klimasvingningen har faaet Navnet „Allerød Oscillationen“ efter det Sted ved Allerød, Syd for Lillerød, hvor den først blev paavist i Jordlagene.

Paa den Tid, da Indlandsisen forsvandt fra Nordsjælland, laa Landet noget højere i Forhold til Havfladen, end det ligger i Nutiden. Over den sydlige Del af Øresund var der Fastlandsforbindelse mellem Sjælland og Skaane indtil Tiden efter, at der var kommet Mennesker ind i Landet. Der fulgte nu en Landsænkning, størst mod Nord og Øst. Derved fremstod der i Nordsjælland mange

Fjordindskæringer, som ved en senere Landhævning omdannedes til Søer eller fast Land. Søborg Sø og Arresø var Fjorde, Halsnæs og den nordligste Del af Hornsherred var Øer; langs Værebro Aa var der fra Roskilde Fjord en 12 km lang Fjord til Øst for Viksø, og ved Selsø i Hornsherred var der et Sund med mange mindre Indskæringer. I Omraadet mellem Helsingør og Gilleleje laa Kystlinien 7—8 m højere end i Nutiden, og de gamle Strandskrænter langs Nordsjællands daværende Kyster træder her og mange andre Steder stærkt frem som talende Vidnesbyrd om den Tids Forhold. Med den større Havdybde og større Saltholdighed har der til Roskilde Fjord fulgt en rig Mængde af Østers og andre spiselige Muslinger. Det uhyre store Antal af Køkkenmøddingerne her fortæller om de gode Levebetingelser, der her har været for Ældre Stenalderens Fisker- og Jægerbefolkning.

Den yngste, fremtrædende geologiske Aflejring i Nordsjælland er Flyvesandet ved Asserbo og i Tisvilde Hegn. Fra den 8 km lange Kyststrækning mellem Liseleje og Tisvildeleje naar Flyvesandet 4—5 km ind i Landet til Arresø og Tibirke. Det er opstaaet af Strandsand fra de sandede Strandaflejringer Øst for Liseleje, hvor der i Ældre Stenalder var en Havbugt, men som i Yngre Stenalder var hævet over Havet. Det nuværende Flyvesandsomraade var derefter i Tusinder af Aar skovbevokset og velegnet til Bebyggelse; i 1163 oprettedes Asserbo Kloster, der senere blev en Adelsborg og i 1560 overtoges af Kronen, men Sandflugten var da begyndt, og en Menneskealder senere var Eggen om Asserbo Slot nærmest en Sandørk; Asserbo selv kun „en liden Gaard“. — En Landsby, Torup, der laa ca. 1 km Nordøst for Slottet, var i 1560 formindsket med 4 af sine oprindelige 14 Gaarde og var et Hundrede Aar senere fuldstændig udslettet.

Omkring Aar 1600 tilstoppedes Arresø's Afløb Nord og Vest om Arrenakke. Det følgende Aarhundrede igennem truedes Tisvilde By og Tibirke By mere og mere med Udslettelse, men først i 1724 blev Opgaven med Sandflugtens Dæmpning taget virksomt op og var faa Aar efter ført til Sejr.

LIDT OM DE NORDSJÆLLANDSKE SØER

AF C. WESEBERG-LUND

NÆPPE i nogen Del af vort Land — Silkeborgterrainet maaske undtagen — spiller Søerne saa stor en Rolle som i Nordsjælland. Det nordøstlige Sjælland huser vort Lands dybeste Sø Furesø, vort Lands største Sø Arresø og vor næststørste Esromsø. Disse Søer og med dem mange mindre: Farumsø, Frederiksborg Slotssø, Guresø o. m. a. fik den største Betydning for vor Egns Befolkning. Køkkenmøddinger og Gravhøje, særlig i Eggen om Arresø, bærer Bud om Oldtidsfolkens Liv. Adelsborge er mærkelig sjældne, men af Kongsgaarde, Slotte og Klostre har vi flere end nogen anden Del af vort Land. Alle er de knyttet til Søerne; Hjortholm og Dronninggaard til Furesø; Gurre til Guresø, Søborg til Søborgsø, Æbelholtkloster, Asserbo og Dronningholm til Arresø; Hirschholm til Hirschholmsø; Badstrup Ruinen til Badstrupsø, Esromkloster til Esromsø; senere i Tiden Frederiksborg Slot til Frederiksborg Slotssø og Fredensborg til Esromsø. Det var Søerne med deres skovrige Bredder, den rige Vildtbestand og det rige Fiskeri, der tiltrak Samfundets mægtige og fik Munkene til at bygge ved deres Bredder, desuden fik adskillige af Borgene ved at kontrollere Broer, Vejpas etc. vistnok tillige en vis strategisk Værdi. Aaløbene drev Rækker af Møller; Mølleaaen, Furesøens Afløb, endog 7. I Ly af Slotte, Borge og Klostre opstod eller udviklede sig Byerne: Hillerød, Farum, Fredensborg, Esrom, Frederiksværk. Det er derfor natur-

ligt, at vi paa et Hjemstavnskursus, der afholdes her i Amtet, giver en kort Beskrivelse af et Par af de vigtigste Søer.

Furesøen er vort Lands dybeste Sø (36 m). Dybden er i og for sig ikke imponerende. Sætter vi Runde Taarn ud paa det dybeste Sted, kunde vi omtrent sidde tørskoede paa Toppen. For vore Forhold er Dybden dog ikke ringe. Vi maa nemlig erindre, at Kattegat fra Samsø Syd paa, Bælterne og hele Østersøen Vest paa fra Gedserrev, bortset fra enkelte meget smalle Rander, ikke har Dybder paa over ca. 40 m. Det er den eneste af vore Søer, i hvilken der fra Istiden er afspærret marine Relikter (*Mysis relicta*, *Pontoporeia affinis*), de der findes i den den Dag i Dag.

Esromsø er, skønt meget større end *Furesø*, 17 Kvadratkilometer (mod 9) kun ca. 20 m dyb. Den er en halv Snes kilometer lang, men kun 2—3 kilometer bred. Den har smalle Plantebælter; Bæltet med Flydeblade (Aakander etc.) er kun svagt udviklet. Plantevæksten gaar ned til ca. 5—6 m. Af Planter, der dækker Søskraaningerne, men naar Overfladen, nævnes Vandpesten (*Elodea canadensis*). Den kom 1836 til Europa fra Amerika; men kun Hunplanten kom over. Den formerer sig her i Europa kun vegetativt, men har gjort det saa kraftigt, at den hurtigt erobrede de store mellemeuropæiske Floder, stoppede Trafikken paa Floderne og fik derfor, og ikke fordi den forpestede Vandet, Navnet Vandpest. Den har allerede længe faaet Borgerret her i Landet; den naaede *Esromsø* først for nogle Aar siden. Fiskerne er ikke altid glade for den, fordi den hindrer Nettene i at gaa til Bund. Udenfor Plantebælterne kommer den store, nøgne, flade Søbund, dækket af kulsort Dynd. Det indeholder et artsfattigt, men individrigt Dyreliv. Mest fremtrædende er Myggelarverne; de findes i uhyre Mængder; fra dem klækkes de enorme Myggesværme, der om Foraaret vælter op af Søen, dækker al Vegetation og som Røgskyer staar over Gribskov. Disse Myg stikker ikke; Stikmyggene klækkes inde i de smaa Vandhuller i Gribskov og Fredensborg Slotshave. Myggelarverne fra *Esromsø*s dyndede Flader er knaldrøde; de danner en vigtig Del af Aalens og Karpesfiskenes Føde. — En af Søens interessanteste Organismer er Vandremuslingen (*Dreissensia*

polymorpha); den ligner en lille Blaamusling. Dens Hjemstavn er for Øjeblikket Sortehavet, hvorfra den i Begyndelsen af forrige Aarhundrede vandrede op gennem de store Floder. Os naar den 1843, først i Voldgravene omkring København; den danner den Dag i Dag en vigtig Del af Dykændernes Føde i alle Søerne om København. Den naar Furesø 1915 og Esromsø 1922—1936. Overalt er den en vigtig Næringsfaktor i Søens Dyreliv, særlig for Aal og Andefugle.

Naar Dyrelivet ude paa de store Sødybder er ret artsfattigt, skyldes det her som i alle vore Søer, at Iltmængden ved Bunden er saa ringe. Der indtræder om Sommeren en Periode, hvor al Ilten omtrent opbruges, og det er de færreste Organismer, der kan tilpasse sig til Livet under disse Forhold. Inde i Plantebælterne paa lavere Vand rører sig derimod et rigt Dyreliv. Søens Temperatur er sjældent over 20 Gr. C, ved Bunden aldrig over 10—11; denne Temperatur indtræffer her først i Oktober, d. v. s. at nede ved Bunden indtræffer Sommeren meget senere end ved Overfladen. Vandstanden er meget lidt varierende. Større Tilløb har Søen ikke; Afløbet foregaar gennem Esromkanal. Man har beregnet, at Vandet forbliver ca. 7½ Aar i Søen. Som over alt i Lande med insular Klima er Isforholdene meget varierende. Der er Aar, hvor Søen slet ikke fryser til; andre, hvor Isen er saa tyk, at man kører med Hest tværs over Søen; den kan ligge over Søen i ca. 2 Maaneder. — Vandet er ualmindelig rent og klart; Forureningen er endnu meget ringe. En hvid Skive kan til Tider ses i en Dybde af ca. 7 m.

I Søens klare Vandmasser findes her som overalt i Søerne det Samfund af Dyr og Planter, som man plejer at betegne som Plankton eller for at bruge det ikke særlig heldige danske Ord Svævet. Man er som Regel vistnok tilbøjelig til at opfatte dette som noget ret uvirkeligt. I Virkeligheden kan man f. Eks. i Frederiksborg Slotssø med store Poser i Løbet af nogle Minutter samle sig en god Haandfuld. Dér i Søen bestaar Planktonet overvejende af blaagrønne Alger, der her, lige som i Silkeborgsøerne og Viborgsøerne danner det saakaldte Vandblomstfænomen. Som oftest fremkalder de ilde Lugt og

ikke sjældent Fiskedød, undertiden Kreaturdød, naar Kreaturerne drikker Vandet. Søer med stærke Vandblomstfænomener har næsten altid stinkende Søbund. Esromsø frembyder kun sjældent noget af alt dette. Her dannes Planktonet overvejende af Kiselalger eller Diatomer, hvis Kiselskeletter aflejres paa Søbunden. Det dyriske Plankton bestaar overalt fortrinsvis af, hvad vi paa Dansk kalder Vandlopper: Dafnier og Copepoder. De fylder Vandmasserne med Myriader; de er i evig Bevægelse, formerer sig enormt og lever af Planktonplanterne. Da disse i deres Legemer indeholder Olier, gaar Planktonolierne over i Vandloppernes Legemer, der indeholder Masser af Oliedraaber. Naar de spises af Ungfisken, gaar Olierne over i disse og aflejres som Fedt i deres Legemer.

Om Fiskebestanden er der her kun Grund til at fremhæve, at Søen rummer vore almindelige Fiskeformer; Aal, Gedde, Aborre, Brasen. I Kanalen er der lidt Ørredfiskeri; til visse Tider i Forsommeren stiger Masser af Lampretter op i den. Maaske bør der tilføjes, at en lille Karpfisk *Løjen*, der mer end sine Slægtninge er Overfladefisk, i hvert Fald under Verdenskrigen var Genstand for intensiv Fangst. Den er meget stærkt sølvglinsende; Skællenes Perlemoderglans blev brugt til Fremstilling af uægte Perler. Udtrækket betegnedes som Essence „d'orient“! 1 Kilo betaltes med 24 Frcs., men dertil medgik ca. 8000 Fisk. Fisken sendtes i Kassevis til Tyskland.

Af Fuglelivet skal kun fremhæves, at Søen hver Vinter besøges af 20—30 nordiske Svaner, Sangsvanerne, der holder til, saa længe Søen er aaben; endvidere af uhyre Mængder af Troldænder; karakteristisk for Søen er endvidere de utrolige Mængder af Blishøns, der ofte i Senefteraar ligger som en sort Bræmme langs Kysten. Stor Skallesluger skal yngle ved Søen; Toppet Lappedykker er almindelig; Isfugl og om Vinteren Vandstæren ses konstant ved Søens Bredder.

Arresø. I mange Retninger er Arresø meget afvigende fra de fleste af de danske Søer. Med sine 40 Kvadratkilometer er den Landets største Sø. Det er en afspærret Havarm, der paa det Tidspunkt, da Old-

tidsfolkene dannede deres Køkkenmøddinger ved vore Kyster, oppe ved Liseleje stod i aaben Forbindelse med Havet; den sendte sine dybe Fjorde ind ved Tibirke, forbi Nejede Vesterskov, ned mod Æbelholtkloster og mod Ølsted; disse Fjorde er nu Moser eller side Engstrækninger. Ved Tillukningen af Forbindelsen med Havet har Flyvesandet haft sin store Indflydelse og dermed ogsaa i Havarmens Forvandling til Sø. Ud fra Asserbos Historie kan Sandflugtens Begyndelse tidsfæstes til Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Afløbet lukkes, Vandstanden stiger; allerede fra ca. 1700 er Klagerne over den høje Vandstand, der hindrer Befolkningen i at faa Høet tørt og vanskeliggør Tørveskær, stadig stigende; Klagerne fortsættes ind i vort Aarhundrede. Selv om Arresø i Flademaal er mere end dobbelt saa stor som Esromsø, er dens Vandmasser næppe mer end halv saa stor som dennes. Søen er nemlig overmaade lav, ikke mer end højst ca. 4 m, en god lang Bambusstang naar Bunden overalt. Meget store Dele af Søen er under 4 m. Den lave Vandstand fremkalder en af Søens ejendommeligste Egenskaber. Udsat for alle Himlens Vinde har disse en uhyre Magt; Vinden sætter hele Søbunden op, og det fine Dynd fylder Vandet. Det er Grunden til, at Søen som Regel har en leret, gullig Farve, fremkaldt af de enorme Masser af opstemt Bundmateriale. Kun om Vinteren, naar Isen dækker Søen, bliver Vandet, naar Partiklerne bundfælder sig, krystalklart. Planktonet spiller som farve-producerende Faktor en ganske underordnet Rolle. Hovedformerne er blaagrønne Alger, særlig Slægten *Lyngbya*, opkaldt efter en gammel Præst Lyngbye, der ligger begravet her oppe paa Søborg Kirkegaard. Han virkede i første Halvdel af forrige Aarhundrede som Præst og udgav et stort Værk over Alger, der gjorde hans Navn kendt langt ud over Landets Grænser.

Adskilligt minder om Søens marine Periode. Overalt ved Søbredderne skyller Bølgerne Hjertemuslinger op; de indsamles og anvendes som Hønsfoder. Stumper af Bændeltang findes endnu aflejret dybt nede i Dyndet. En Gang har sikkert Skrubber levet herinde, men de er forlængst forsvundet. Muligvis tør vi sætte Fore-

komsten af Emden eller Strandkarpfen *Leuciscus idus*, der i hvert Fald for faa Aar siden vandrede op i Pølaaen for at lege, i Forbindelse med Søens marine Periode. Karakteristisk for Søens Bred i Modsætning til Esromsø er de brede Bælter af Tagrøret; Rørskæret her i Søen giver en betydelig Indtægt. Udenfor det er det særlig Vandaxene, *Potamogeton-Arterne*, der mange Steder optræder som store Pletter.

De side Mosedrag og Engene om Søen har hørt til Nordsjællands rigeste Jagtterrainer; Masser af Vadefugle har holdt til her; Viber, Ryler, Bekkasiner, Brushøns o. m. a. Rørdrummen var til for faa Aar siden en omend sjælden Gæst. De Fugle, der maaske mest karakteriserer Søen og dens Bredder, er Sangsvanen, der besøger Søen, men ikke i stort Antal, Hejrerne, der har deres Reder i den nærliggende Lyngby Skov, og Graagaasen, der yngler her. Den sidste er ikke altid velset, fordi den ødelægger Rørene, bider de unge Skud af og knækker dem.

I Befolkningens Historie har Søen altid spillet en stor Rolle. Søen selv er ca. 7300 Tdr. Land, men den afvander et Areal paa ca. 40,000 Tdr. I regnfulde Aar tilføres Søen meget store Vandmasser. Lav som den er, vil Vandet hurtigt stige ud over Engene. Vandmasserne udnyttes dels af Krudtværkerne, dels af Fabrikkerne ved Frederiksværk. Disse var altid interesserede i at holde Vandstanden saa høj som muligt, hvad der selvfølgelig medførte, at Masser af Lodsejerne havde vandlidte Arealer. Det drejede sig om Klager fra ca. 600 Lodsejere. Lige fra omkring 1800 satte Landvæsenkommissionerne ind, og siden da har der været en hel Række. Omkring 1915 var det, som om der var en Mulighed for en Ordning, men da hævdede Københavns Kommune, der faktisk ejede Vandmassen, at den af Hensyn til Københavns Vandforsyning ikke kunde gaa med til en Sænkning af Vandspejlet. Man enedes da om Oprettelsen af 4 Pumpestationer, der gennem de tilførende Aaer skulde pumpe Vandet ud af Engene. Der er ved denne Fremgangsmaade nu inddraget meget store Dele af de tidligere vandlidte Arealer.

NORDSKOVEN

AF EILER HØEG

JÆGERSPRIS Nordskov — Resten af den gamle Hornsved Skov, som dækkede hele Nordenden af Halvøen fra Abrahamstrup nord-
efter —, er en af vore mest afvekslende og uberørte Skove.

Paa Grund af den meget daarlige og meget kuperede Jordbund, hvorpaa den vokser, kan den aldrig blive noget godt Aktiv i forstmæssig Henseende. Des mere i æstetisk.

I Stenalderen var Nordspidsen af Horns Herred en Ø med dybe Vige mod syd ud til det Sund, som adskilte den fra den øvrige Halvø, og som dækkede det flade Lavland, som nu strækker sig fra Stærgaarden i øst til Seksgaardenes Strand i vest, indrammet af Nissebakkerne og Troldehøjene. Den gamle Kystbrink kan følges et Stykke inde i Skoven mer eller mindre langt fra den nuværende Strandlinie langs Roskildefjord.

Den hævede Strandbund danner nu tilligemed tidligere Søer inde i Skoven dels Moser, dels vidunderligt skønne, fredfyldte Engdrag kransede af Skovbryn i mange Farvenuancer og Former paa Grund af de mange afvekslende Træer, som staar spredte imellem hverandre. Disse skovkranste Engdrag: Luemose, Bjørns Enghave, Tudemose, Øllemose, Jokums Rende, Mortensmose og adskillige andre udgør sammen med Skovsøerne sjældne og for Nordskoven karakteristiske Skønhedsaaftenbaringer. De stemmer i deres Uberørthed, deres Stilhed, deres Oprindelighed Sindet til en fantasifyldt Fred, som tillader det Udmalingen af en hvilkensomhelst Scene fra Danmarks ældste Tider og indtil nu.

Denne Landhævning med udstrakte Moser og Sumpe, som tidligere gjorde Nordskoven tildels utilgængelig, har ogsaa været Aarsagen til andre af dens

KONGEBØGENE

Krydsninger mellem vore to danske Egearter, af hvilke Vinteregen ikke mere findes i Nordsjælland.

I floristisk Henseende er Nordskoven ligeledes stærkt særpræget, navnlig hæfter man sig ved den udbredte og pragtfulde Underbevoksning af Ørnebregner, og færdes man i Skoven en Forsommeraften hen mod Solnedgang bedøves man næsten af den eksotiske Duft fra Blomsterne af Nordens Urskovlian, den vilde Kaprifolium.

sagen til andre af dens Seværdigheder, de tusindaarige Ege. Oprindeligt har Skovens Træbestand bestaaet af Eg og El og disse første gjorde Skoven værdifuld dels som Gavnræ til Skibe, dels ved at give Olden til Svinehold. Imidlertid har en Del af disse Ege staaet utilgængeligt i Sumpe og er derved blevet skaanede mod Hugst, og dette gælder de nævnte saakaldte „tusindaarige“, af hvilke Kongeegen og Storkeegen staar paa gammel Havbund, medens Snoegen vokser i Øllemosen og først blev opdaget ved Skovreguleringsarbejder i 1838. En Aarsag til deres Kæmpevækst søges i, at de er

Den tørre, sandede Jordbunds Flora bidrager til at give Nordskoven sit jydsk Præg med Lyng, Blaabær og Sandbundsgræsserne, ligesom den udbredte sure Morbund afslører sig ved sin karakteristiske Flora af Skovstjerne, Majblomst og bølget Bunke.

Medens vi er i Nordskoven, maa vi gaa et lille Trip ud paa de brede Strandenge mod Roskildefjord. Det er flade Syltenge med den for dem karakteristiske Flora, yderst Kvelleren, saa Annelgræsset og saa Engfloraen, der paa Stærngaardsengen er smuk og interessant med Hindebæger, Slangetunge, Strandsiv og sjældne Stararter. Ser vi op fra Engen og ud over Stranden, har vi paa Stærngaardsengen den skønne Udsigt til Kignæsbakkerne med Færgelunden, medens vi længere nordpaa ser over til Strandbrinkerne ved Kregme og Frederiksværk.

OM FUGLELIVET I JÆGERSPRIS NORDSKOV

AF V. HOLSTEIN

SOM Nordskoven i saavel bevoksningsmæssig som i æstetisk Henseende maa siges at være enestaaende i Danmark, saaledes er ogsaa dens Fugleliv, i hvert Fald for visse Familiers Vedkommende, rigere og mere særpræget end de fleste andre danske Skoves.

I første Række gælder dette Rovfuglenes Orden. Naar man har det mindste Kendskab til, hvilken skaanselsløs og meningsløs Forfølgelse Rovfuglene har været Genstand for fra Slutningen af forrige Aarhundrede, og naar man har set, hvilke gabende Huller denne Forfølgelse har slaaet i de ynglende Rovfugles Rækker, maa det forbavse enhver at erfare, hvor rigt de ynglende Rovfugle, saavel arts- som talmæssigt er repræsenterede inden for Nordskovens Omraade. I Øjeblikket huser denne Skov 2 á 3 Par Duehøge, 18 á 20 Par Musevaager, 4 á 6 Par Hvepsevaager, ca. 10 Par Spurvehøge og 1 á 2 Par Taarnfalke.

I hvor høj Grad en saa talrig Repræsentation af Dagrovfugle rent æstetisk forøger Nordskovens landskabelige Værdi, vil enhver sande, som Aaret rundt færdes i Skoven. Hvor pragtfuldt er ikke Synet af de talrige Musevaager, naar de paa spilede Vinger kredser over Skovens Kroner, efterhaanden skruende sig op til saa svimlende Højder, at de ikke længere kan følges af Øjet! Hvilket Indtryk af uberørt Natur modtager ikke enhver, som en tidlig Foraarsdag hører Duehøgens vildt lydende Parringskrig tone fra et af Ynglestederne i de gamle Bøgebevoksninger, eller som i et Glimt faar en jagende Spurvehøg at se, naar den paa rappe, lydløse Vinger krydser et af

Granskovens smalle Spor saa lavt nede, at det ser ud, som om den fejer det grønne Mostæppe med sin lang Hale. — Hvilken Skønhedsaaften er det ikke en Sensommerdag at se en Taarnfalkefamilie, naar de 5—6 rødbrune Fugle i gnistrende Sol „hænger“ mussende over en af de pragtfulde Skovenge?

I Sandhed, uden de mange Rovfugle, vilde Nordskoven, hvor smuk den end er, savne sit mest karakteristiske Særpræg.

Men selv om det først og fremmest er de talrige Rovfugle, som paatvinger sig den tilfældige Skovgæsts Opmærksomhed, saa huser Nordskoven mange andre Fuglearter, som det for den interesserede Fuglekender er Umagen værd at stifte Bekendtskab med. Navnlig er det interessant at se, hvor mange nordiske Arter, der efterhaanden har fundet sig til Rette i denne Skov, som i saa mange Henseender minder om de svenske. Saaledes er Korsnæb, Dompap og Grønsisken i de senere Aar blevet faste og ret talrige Ynglefugle, og et Par Gange har Sortspætten aflagt korte Besøg; medens Natravnen, som jo ogsaa er en fast Beboer af de svenske Naaleskove, hver lun Sommeraften spinder sin forunderlige Vise og flyver paa lydløs Insektfangst over Nordskovens Enge og Kulturflader.

Men ogsaa Sydens Fugle stævner til Møde i Nordskoven. Nattergalen slaar i de lune Sommernætter sin Trille i Skovudkanternes Slaaenkrat, Gulpirolen lader af og til en solfyldt Junidag sin melodiske Fløjten lyde fra Bøgehøjskovens Kroner, og Isfuglen flimrer som en blinkende Juvel over de stille Skovdammes sorte Vande i de klare Septemberdage.

Kort sagt, paa alle Aarets Tider er Fuglelivet i Jægerspris Nordskov mangeartet og særpræget, og selv naar Sne og Frost har lagt sin døde Haand over Naturen, kan man pludselig staa overfor en Oplevelse, som maaske, naar alt kommer til alt, stiller enhver anden ornithologisk Begivenhed i Skygge: At se Havørnen — den kongelige Gæst fra Nord — slaa ud fra Kronen af en gammel, kroget Æg, og paa sit vældige Vingefang i rolig Majestæt sejle bort under Vinterens blaasorte Himmel, er et Syn, som ingen, der har set det, nogensinde kan glemme.

TISVILDE HEGN

AF A. P. LARSEN

HVOR Tibirke Bakker nærmer sig det store Mosedrag om Ramløse Aa, ligger det gamle Sandflugtsdige, en Vold paa en halv Kilometers Længde, ved den østlige Rand af det Omraade, der endnu i Matriklen kaldes Tibirke Flyvesand. Paa Bakkeryggen ses Udkanten af Tisvilde Hegn, en Skov paa 3—4000 Tdr. Land, en af Danmarks smukkeste. Den er plantet i nyere Tid, men har ikke mere Præg af Plantage. Skoven naar ud til Kattegat og følger Kysten over en halv Mil, skilt fra Havet ved en Klitrække.

Denne Egn er historisk, og Historiens Hovedtræk kan betegnes: Fjorden, Borgen, Sandet og Skoven.

Fjorden strakte sig i forhistorisk Tid fra Kattegat ind i Landet til og omkring Arre Sø. Hele Nordsjælland har i Tidens Løb hævet sig, og Fjordens nordlige Del blev derved tørlagt. Søens Afløb var derefter en Aa, der løb ud til Isefjord. Fjordens Bund betegnes af den lange lige Vej, der uden Hævning eller Sænkning gaar fra Sandkroen mod Nord, dens Bredder af Bakkekuden Arrenakke mod Vest og mod Øst Højderne i den østlige Del af Hegnet.

Hvor Skoven nu breder sig over Sandet, har ogsaa forhen været Skov. Her laa en Landsby, Torup, med 16 Gaarde, og syd for, hvor nu en Ruin viser Stedet, laa Asserbo.

Største Delen af Nordsjælland har været Kirke- og Klostergods. Her ved Arre Sø grundlagde Absalon et Kloster, der skulde være Hjem for Kartheuser-Munke; men det blev opgivet. Gaarden hørte først under Sorø Kloster og var senere i adelige Herrers Besiddelse,

indtil Frederik II erhvervede Godset i 1560. Han har maaske købt Gaarden til Nedbrydning; thi inden Aarhundredets Udgang var Ejendommen gaaet til Grunde, ødelagt af Sandflugt.

Der høres ikke om denne før midt i det 16de Aarhundrede. Fra den Tid og lige til ca. Aar 1700 bliver Klagerne stærkere og stærkere. De vestlige Vinde driver Mængder af Sand mod Øst og hober det op over Skov, Mark og Huse, saaledes at Byen Torup helt maa opgives og Tibirke By tildels. Til sidst nærmer Sandflugten sig Mosedraget mod Øst og truer Ramløse Jorder. Det gamle Dige har skullet stoppe Sandet, før det naaede Mosen, hvis Høslet var meget værdifuld, men ved Bække Bro ser man, at der ogsaa har dannet sig Klitter øst for Ramløse Aa.

Hvor de Sandmasser har ligget, der blev sat i Bevægelse, og hvad der var Aarsag til, at Sandflugten begyndte paa det Tidspunkt og ikke før, kan ikke siges bestemt.

Arresøens Afløb blev tilstoppet og dens Vandstand steg til Skade for de omboende Lodsejere. Dette gav Anledning til, at Kanalen, der gaar igennem Frederiksværk, blev gravet i 1717—19.

Tibirke og flere Sognes Beboere maatte optage en Kamp mod Sandflugten, men de havde ikke andet Middel end Opførelse af Risgærder, som var utilstrækkelige, og hvortil der tilsidst ikke kunde faas Materiale.

En Klage over dette bevirkede, at man omkring ved Aar 1700 begyndte at blive klar over, at her var en Statsopgave. Frederik IV blev interesseret for Sagen. Man vidste imidlertid ikke, hvorledes man skulde gribe den an. Den, der gav de rigtige Raad og forstod at sætte dem i Værk, var Johann Ulrich Røhl, som i 1724 kom hertil fra Oldenburg.

Røhl brugte forskellige Fremgangsmaader, navnlig at lægge Tang eller Græstørv over Sandet og at besaa det med „Sandhavre“, hvorved betegnedes saavel Marehalm som Hjelme. Han fik omsider tilstrækkelige Midler, Heste og Vogne og 100 Soldater med Befalingsmænd, og Arbejdet gik rask fremad. Baade Frederik IV og Christian VI kom og tog det i Øjesyn.

Det er nok Hjelmen, der har bidraget mest til Binding af Sandet. Denne lykkedes paa 11—12 Aar. I 1738 rejstes ved Tisvilde et Mindesmærke, hvis Indskrift priser det store Resultat.

Røhl nedlagde Agern og andet Frø af Træer, og en Snes Aar senere gjorde man, for første Gang her i Landet, Forsøg med Plantning af Rødgran. Jorden blev forbedret ved Tilførsel af Masser af Tang, og Arealet blev omgærdet med 2 Mil Stendiger. Forordningen om Sandflugtens Dæmpning af 1792 fremmede Bestræbelserne for at frembringe Skov; men endnu i 1805 fandtes der kun en lang Strimmel Skov paa Tisvilde Overdrev og langs Tisvilde Marker. I 1856 var kun 1724 Tdr. Land skovbevokset. I Firserne udvidedes Skovarealet med Asserbo Plantage.

Maalet blev naaet, og Skoven staar nu frodig og afvekslende, med blandet Bestand af Eg, Bøg, Fyr og Gran. Ikke blot Forstmænd, men ogsaa Zoologer og Botanikere finder her et Omraade af videnskabelig Interesse. Landskabelig set er der ved Hegnets Opvækst tilvejebragt et Stykke Natur, der er til Glæde for mange. Stadig voksende Omraader i Nærheden bebygges med Sommerhuse, hvis Beboere tager den lange Tur fra København for denne Naturs Skyld — en betydelig Udvikling, siden i 1879 den første københavnske Familie slog sig ned som Landliggere i Tisvilde.

Sandflugtsdiget er uden Datum. Man ved ikke, hvem der har rejst det eller naar; men dets Hensigt er tydelig nok. Det er fredet som Minde om et Værk, der fortjener at nævnes i Danmarks Historie.

ET PAR ORD OM NOGLE NORDSJÆLLANDSKE OLDTIDSMINDER

AF H. C. BROHOLM

NAAR Hjemstavnsrådets Deltagere i Dag skal ud i Naturen og faa et Indtryk af Egnens Oldtidsmindesmærker, er det selvfølgelig Højene og Dysserne, af hvilke et særlig smukt Eksemplar findes i *Grønnæsse Skov*, der rent umiddelbart tiltrækker Opmærksomheden; de er nu engang et Led i det danske Landskab, som vi ikke kan undvære. Over dem maa man imidlertid ikke glemme Køkkenmøddingerne, skønt de ikke syner meget i Landskabet, de ligger jo i Reglen under Jorden. I den forhistoriske Arkæologis Historie spiller disse Mindesmærker nemlig en ikke ringe Rolle, og deres Betydning for Forskningen er endnu stor, ja man staar vel over for en helt ny Fase i Udforskningen af dem. Der ligger i denne Egn tre Køkkenmøddinger, ved *Sølager*, ved *Havelse* og ved *Bilidt*, hvis Navne er velkendt i den arkæologiske Litteratur, og hvoraf de to sidste har spillet en meget betydelig Rolle for Udforskningen af „Dyngerne“ og for Klarlæggelse af det vigtige Problem, hvad disse „Skaldynger“ egentlig var.

Interessen for disse uhyre Dynger af Bløddyrskaller dukkede op i 1847 som et Spørgsmaal af naturvidenskabelig Art; og Aaret efter ansøgte Japetus Steenstrup, Forchhammer og Worsaae Videnskabernes Selskab om Understøttelse til Udforskning af de hævede „Østersbanker“. Undersøgelserne koncentrerede sig særlig om Roskildefjorden, og i Begyndelsen stod Worsaae i Baggrunden, en ret naturlig Følge af, at „Bankerne“ opfattedes som Naturfænomener.

Først i 1850 træder han egentlig aktivt frem, og der gik ikke lang Tid, før Situationen var ganske forandret. De, der interesserer sig for disse Problemer, vil jeg henvise til Carl S. Petersens Bog „Stenalder, Bronzealder, Jernalder“ (1938), der giver en højst værdifuld Redegørelse for den danske Oldforsknings ældre Historie og udførligt dvæler ved Køkkenmøddingproblemerne. Jeg skal her blot nævne et Par Hovedpunkter: Takket være Dagbøger og Breve staar det fast, at Steenstrup og Forchhammer har foretaget en Undersøgelse i Dyngen ved Bilidt 11. Maj 1850, at Worsaae den 26. Juni rejste til Jylland, og at han efter en Gravning i en lignende Dyngede ved Mejlgaard (i Nærheden af Grenaa) den 24. September noterede i sin Journal, at Dyngen syntes at have været et Spisested for Omegnens Folk. „Derfra (d. v. s. fra Spisingen) Kogekarrene, Kullene og Dyrebene og Flintflækkerne“. Ligeledes staar det fast, at Worsaae den 12. December tilsendte Steenstrup en Udskrift af sin Notebog, hvori han uden noget Forbehold fremsætter sin Tydning af Dyngen som Menneskeværk. Steenstrup, som skulde have talt i Videnskabernes Selskab om Østersdyngerne den 13. December, lod sit Foredrag udgaa, og i Julen tog de tre Videnskabsmænd til Havelse Mølle, hvor man gravede i Dyngen og fandt de samme Forhold, som Worsaae havde konstateret ved Mejlgaard, og den 10. Januar 1851 og den 15. Februar samme Aar, redegjorde Steenstrup og Worsaae henholdsvis i Videnskabernes Selskab og i Oldskriftselskabet for Resultatet af deres Forskninger. Hvem der skal betegnes som Opdageren af Køkkenmøddingerne, og hvem der har Ret i den bitre Strid om Prioriteten paa denne Opdagelse, skal her ikke tages op til Drøftelse. Jeg vil blot pege paa, at det er Havelse Dyngen, der gav de lærde Herrer det endelige Bevis for, at Dyngerne er Menneskeværk. I ca. 50 Aar repræsenterede Køkkenmøddingerne de ældste Fund fra Danmarks Oldtid; da opdagedes i Aaret 1900 af Lærer M. J. Mathiassen en Boplads i Maglemose ved Mullerup, der stammer fra en endnu ældre Tid, fra Fyrreskovsperioden, og senere er Bopladser fra samme Periode undersøgt ved Sværdborg Nord for Vordingborg og ved Holmegaard ved Næstved.

Stenalderforskningen er i det hele taget i disse Aar siden 1900 gaaet fremad med Kæmpeskridt baade herhjemme og i vore Nabolande. En ny ejendommelig Kultur, der har holdt sig gennem lange Tider ved jyske Aaer og Indsøer, er i den seneste Tid bleven klarlagt af Dr. Therkel Mathiassen, og af ham betegnet som Gudenaakulturen, da det er Gudenaen og dens „Bifloder“, der har givet de vigtigste Fund. Syd for Danmarks Grænse, ved Ahrensburg og Meiendorff, er der fremdraget store Bopladser fra Rensdyrtiden, og da Sager af Rensdyrtak fra samme Tid er fundet herhjemme, er det sikkert kun et Tidsspørgsmaal, naar vi lærer lignende Bopladser at kende herhjemme.

For Tiden skelner man mellem 5 forskellige Stenalderkulturer, der har spillet en Rolle for Udviklingen af senere Stenalders Kultur: Gudenaakulturen, Køkkenmødding-Kulturen (hvis Rødder gaar tilbage til endnu ældre Tider), Megalith-Kulturen, den *jyske* Enkeltgravs-Kultur og den *ødanske* Enkeltgravs-Kultur. Der er, trods det store Arbejde, der i de mange Aar, som er gaaet, siden Worsaae klart udtalte sin Opfattelse af „Køkkenmøddingerne“ som Menneskeværk, endnu meget at udrette, før de indfildrede Traade er redet ud. De, der skal føre dette Arbejde videre, maa gøre det i samme Aand, som den Forsker, hvis Navn er knyttet til Udredningen af det vigtige Problem, Køkkenmøddingerne rejste. Det er J. J. A. Worsaae's Fortjeneste, at han med Thomsens Treperiode-system som Basis, gennem en skarpsindig Analyse af Fænomenerne, rejste den arkæologiske Videnskab paa *Erfarengens Grund*, og befriede den for den skrevne Overleverings- og Historiens Formynderskab.

STAMMER, FOLK OG NAVNE

AF REGNAR KNUDSEN

UNDER denne noget krævende Overskrift skal der gøres rede for de vigtigste Stednavne, hvorom vi dog ved en Del, og derefter for, hvilke Stammer eller Folk disse Bebyggelsesnavne kan antages at have været knyttet til; herom ved vi intet sikkert, men kan kun gisne. — Stednavnene fortæller om Egnens Bebyggelse, afmærket ved Grave, Færdselsveje, Byer og Bygder med Opdyrkning af Jorden efter Pladsens Rydning for Sten og Skov og med Navnene herfor.

Herom foreligger allerede flere Undersøgelser: Om Oldtids Grave og Veje — Vilh. la Cours Disputats om Sjællands ældste Bygder (1925). Om Oldtids Bebyggelse — H. V. Clausens Afhandling i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed (1916). Om Stednavne — Stednavneudvalgets Udgave af Frederiksborg Amts Stednavne (1929).

Det er forlængst paavist, at vor Tids Bebyggelsesnavne som Regel ikke kan være en direkte Fortsættelse af de Bebyggelser, vi kan fastslaa for Sten- og Bronzealder; saaledes var den nordlige Del af Horns Herred (der jo hører til Frederiksborg Amt) bebygget dengang, men er senere blevet dækket af Skoven *Hornsved*, medens Landsbynavnet *Onsved* (Odins Skov) Syd derfor tyder paa tidligere Skov i den sydlige tæt bebyggede Del.

Mellem Esrum Sø og Helsingør strakte sig tidligere en anden Skov, *Ørvid* (Skoven ved Ør'en, den stenede Strand ved Helsingør) med spredt Stenalderbebyggelse. Men fra Bronzealderen fik Skoven

Lov til at brede sig; ogsaa Grib Skov (formodentlig „Ingenmands Skov“, som enhver kunde tage og „gribe“ af, ligesom „Gribs Jord“, urebet Jord), synes at have eksisteret lige fra Stenalderen.

Bebyggelsesnavnene kan med tilnærmelsesvis Sandsynlighed deles i flere Lag, der dog griber over i hinanden:

- 1) Navne fra Folkevandringstidens „Herulertid“ (til o. 500) paa *-inge* (Helsinge, Vassingerød), paa *-um* (heim: Maarum, Dativ Flt. paa *-um*: Farum), paa *-løse* (Melløse, Havelse, Uvelse) og paa *-lev* (Gerlev, Skuldelev).
- 2) Navne fra Folkevandringstidens „Danertid“ (efter o. 500) paa *-sted* (hvoraf kun eet i Nordsjælland: Ølsted (Ølvers-stad), da Græsted er Græsholt, Rungsted er Runsti og Hundested formodentlig er „Sted“ for Sælhunde og ikke opr. Hundestad). Disse Navne fra Folkevandringstiden samler sig særlig om den vestlige Del langs Roskildefjord og ind til Skovbæltet i Øst, der synes at have gaaet helt ud til Øresund.
- 3) Navne fra Vikingetiden (o. 800 — o. 1100) paa *-by* (Vejby), paa *-torp* (Slangstrup), der vel nærmest maa opfattes i Lighed med de egentlige Rydningsnavne paa *-rød* (Birkerød), *-holt* (Høvelte, før Ludserød), paa *-tykke*, „Krat“ Øl(ver)stykke, og paa *-køb* (Høsterkøb af Hustrukøb, Tikøb).

De egentlige Rydningsnavne paa *-rød* samler sig i den sydlige Del af Lynge-Kronborg Herred, der synes at være det sidst opdyrkede, medens det synes at have været ret godt befolket i Oldtiden med Stenaldermindesmærker fra Fiskebækpasset til Nivaabugten; men i Bronzealderen synes Bebyggelsen at være rykket mod Øst til Sundet, hvor alle Bronzealderminderne findes, hvorefter der har været folketomt i lange Tider, vel paa Grund af Folkevandringer, Vikinge- og Vendertog. Det samme gælder Halsnæs, der har udbredt Oldtidsbebyggelse, men har været folketomt til Middelalderens Begyndelse, hvor Torp-Bebyggelserne menes at sætte ind. Af disse oprindelige Udflytternavne skal nævnes „Paradisets Have“ med Slangstrup, Manderup og Kvinderup — alle sammensat med Personnavne —

og Alsønderup (af Aleksanderstorp), der som „Alle Synderes Torp“¹⁾ spiller en Rolle i Laurids Bruhn's Roman om Prins Otto af Danmark som „Alle Synderes Konge“.

Stednavneforskningen maa desværre ofte tilintetgøre det poetiske i Navne, som „Gurre“, der snarest er et Adjektiv til „Gor“ = Skarn, ligesom Sorø indeholder „Sor“ = Dynd, Skidt (jfr. Sorvad, Skarnvad, Skidenvad),

Men ogsaa Stednavneforskere bliver let Ofre for Fantasiens Kombinationer som H. V. Clausen i sin nævnte Afhandling, hvor han vil søge det gamle Lejre i Udlejre og Lejre-Borgen Hjort (fra Bjovulfskvadet) i Jordhøj Nord for Slangerup, hvor han lader Jørlunde komme af Njörd (Nerthus) og gør Jørlunde Sø til Stedet for Afvaskningen af Gudinden Nerthus' Vogn (Tacitus). Hans Afhandling har Betydning som et Førsteforsøg paa et hidtil lidet dyrket Felt, men maa betegnes som metodisk og sagligt alt for svag.

Alligevel indeholder den interessante Ting, saaledes hans Hypotese om Forbindelsen mellem Navne paa -lev (Høvdingbygder) og -løse (Krigerbygder) o. l., hvor han udfolder den Fantasi, som heller ikke Sprogmanden kan undvære, naar det gælder om at bryde nye Baner.

Naar jeg her indfører Stammer og Folk (Tjod) er det for at vise, hvor meget virkelige Hypoteser, eller begrundede Formodninger betyder som Forsøg paa at kaste Lys ind over en dunkel Tid, hvorom vi kun har Sagn og Sange.

Naar vi skal tænke os tilbage til Folkevandringstiden, da Darnernes Rige, Danmark, blev til, maa vi aflægge Nutidsforestillinger om Øresundskysten fra Hillerød til Hørsholm og Rungsted som den vigtigste, og samle vore Tanker om *Roskildefjorden* fra Horns Herred ind til Lynge med Jørlund-Slangerup Bygden i Syd langs Sødraget fra Værebroaa med de forsvundne Søer: Hagerup Sø, Skænkelsø og Jørlund Sø og de nuværende Søer: Bure (egentl. Borre = Borg efter et gl. Voldsted) Sø, Bastrup Sø ved Bastrup Taarnet og Farum

¹⁾ En folkelig Forklaring (Folkeetymologi), der skyldes Ordlighed.

Sø — til Halsnæs i Nord med Arresø, Søborg Sø, Esrum Sø og Gurre Sø.

Ogsaa et sydligere Sødrag med Vandveje findes i det nuværende Amts vestlige Del, nemlig Amtsgrænsen Værebros Aa med Løjesø, Veksø, den udtørrede Kirkesø med det forsvundne Knardrup Kloster og Gaard, som Hvide-Slægten ejede.

Inden for dette vestlige Omraade træffer vi ogsaa de ældste Bebyggelsesnavne, dog kun 7 paa -inge, 5 paa -um, men 14 paa -lev i Betydningen arvet eller overdraget Gods, tilhørende Forleddets Indehaver: Freerslev (Frithar), Herlev (Heri), Sigerslev (Sigar); de findes særlig i Hornsherred: Enslev, Ferslev, Venslev (Veni, got. Vannias), Skuldelev (Skuld-), Kunderslev (Kundfrider), Gerlev (Gerder), Landerslev (Landarr), Tørslev (Thyrri).

Endvidere Navne paa -løse, i Betydningen „Fold, Vang“, oprindelig Natur- og Marknavne, der er blevet til Bebyggelsesnavne paa store Byer med o. 100 Tdr. Hartkorn; en Del af Amtets 14 Løse-Bygder ligger ved Aaløb, der søger til Roskilde Fjord, og ingen i den sent bebyggede østlige Del. Forleddet er vanskeligt at tyde paa Grund af Navnenes Alder; de synes særlig at betegne Naturgenstande eller Indhegninger: Ramløse (Sump eller Ramme, Stang, Hjald), Harløse (horgh, Stenvarde), Stenløse. De findes kun paa de danske Øer (Fyn, Sjælland) og i Skaane, samt i Syd- og Mellem-sverige.

Navne paa -um er som Regel fællesgermanske og fra Folkevandrings-tiden; naar de ikke er Dativ Flertal og yngre, som rimeligvis i Søsum (<Sio-husum, ved Søhusene) og Farum (ved Overfartsstederne) og i Natur- og Marknavne, er Endelsen fællesgerm. heim (eng. -ham) d. v. s. By, Bygd som i Maarum (<Marth = Skov), i Alme (<Al = El), Kregme (<Krækhøm, Kræk = Kræ).

Endelsen -rum (Esrum) er antagelig et Rydningsnavn og betyder „Plads“, saaledes ogsaa i Östergötland.

Flere af alle disse Navne er med Rette eller Urette blevet knyttet til den nordiske og angelsaksiske Sagndigtning, og er blevet ompundet med et Net af Historie og Digtning, som det er mere end vanskeligt at finde Traadene i.

Det drejer sig om alt, hvad der knytter sig til Navnet Lejre og Skjoldungerne (Hroar, Helge, Hrolf) i Danmarks Heltedigtning og i det angelsaksiske Bjovulfskvad, som antagelig er opstaaet blandt Anglerne fra Sydslesvig, efter at de havde slaaet sig ned i England o. 450, medens selve Digtet er fra 700. Denne Digtning har altid levende interesseret den germanske Verden, særlig i Norden, England og Amerika, hvor mange absolut vil finde Stedet for Kongesædet Lejre og Kongeborgen Hjort, skønt Digteren maaske slet ikke har villet lokalisere Begivenhederne.

Før er nævnt H. V. Clausen's sensationelle Lejre-Hypotese, der dog maa opgives, da *Udlejre ved Frederikssund* (ældre Skriveform: Ullerthæ, men ældste Form: Utlærthe, Udlære [ulær]), hverken indeholder Gudenavnet Ull eller Kulnavnet „hlethra“, men enten betyder „Vejspor“ ud til Kysten, eller kommer af *Ler*, et Lerthe, Lerje eller „leret Strækning“, som i Lere ved Svenstrup S. f. Aalborg.

Hertil kommer for H. V. Clausen Saxo's Fortælling fra o. 1200, at i det nærliggende Troldbjerg V. f. Værebros blev Kong Frode Fredegod (af den „yngre“ Skjoldungerække) begravet, men Bakken har aldrig indeholdt nogen Begravelse; Jørlunde kan ikke have noget med Gudenavnet Njörd at gøre, men „Jør“ betyder Hest eller Vildorne (jfr. Jurløse, skrevet Jordløse, i Vestfyn), og Jordhøj ikke noget med Hjort at gøre, men rimeligvis med Hjord.

Det traditionelle Lejre er som nævnt i Lejrekrøniken og af Svend Aggesen og Saxo *Lejre ved Roskilde*, som efter Axel Olrik navnlig Vilh. la Cour har helliget en Række grundige „Lejre-Studier“, idet han særlig støtter sig til dets centrale Beliggenhed, hvor gamle Færdselsveje mødes som ved et Ting- og Kultsted. Der foreligger dog ikke arkæologiske Fund fra den yngre Jernalder og Folkevandringstid til Støtte for denne Antagelse, som dog ikke derfor behøver at være urigtig.

Sophus Müller vilde søge det gamle Lejre længere ude ved Lejre Vig ved det gamle Voldsted Gl. Lindholm, der dog intet har med det nærliggende Lindholm Slot at gøre. Han mente, at det muligvis havde været den Borg, tilhørende Ærkebiskop Eskil „in palude

Lethrica" (i Mosen ved Lethræ), som Valdemar I indtog. Mere sandsynligt er det, at denne Borg var det senere Søborg, hvor Saxo sikkert uden Grundlag har formodet en ældre Bebyggelse „Lært“.

Her ved Lejre Vig nævnes ogsaa til 1540 et *Udlejre*, altsaa svarende til det antagne gamle Lejre inde i Landet; maaske var det Navnet paa den middelalderlige Boplads med Mølle-dæmninger ved Sydsiden af Borrevejle Skov (Borre er „Borg“, rimeligvis det gamle Voldsted).

For at faa et tredje Lejre maa vi søge til et andet Sødistrikt ved *Veksø* (ikke af Vig-Sø, Oldn. viggr Hest, + høj), med Løje Sø (ældre „Løjede“), for hvilken en Forsker ved Navn Knudsen i 1838 opstillede den fra Blicher kendte etymologiske Formel for Hartgrepes Høj, der bliver til Lyshøj: Ledresø > Leiresø > Leirsø > Leiesø > Løiesø, ligesom Viksø af Vi-Sø (hellig Sø). Denne Teori har ikke fundet Tilhængere, indtil det af et Hefte i „Publications of the Modern Language Association of America 1936“ fremgaar, at en Amerikaner har genoptaget den og støttet den med Matrikelkort af Løje Sø med Omgivelser, der viser Marknavnene Store Hjort og Lille Hjort, og saaledes skulde være Stedet for Borgen Hjort. Kommer hertil Navne som Præstesø og Troldholm og Byen Hove (af et Gudehov?), har han ikke andre Vidnesbyrd behov, navnlig da han her er i det heldige Tilfælde at kunne henvise til Fund fra den yngre Jernalder, om ikke fra Folkevandringstiden saa dog fra Vikingetiden: en Brakteat, en glat og en snoet Guldring fra det nære Smørum Sogn, det „wunden Gold“, der omtales i Bjovulfskvadet — altsaa alt Tilhører til Lejre, undtagen desværre Navnet selv. Fundene beviser intet.

For at faa fastere Grund under Fødderne og bedre Rede paa de historiske Forhold i den Tid o. 500 e. Kr., der her er Tale om, for de nordiske Folk Folkevandringstiden, hvori Lejre-Digtningen bundes, maa vi søge til svenske Forskere som *v. Friesen* og særlig *Elias Wessén*, i Kungl. Antikvitetsakademiens Handlingar 36:2 (Stockholm 1927), som saa ofte (jfr. Brødrene Weibull) naar det gælder et nyt Syn paa Danmarks Fortid.

Skelner man i Stednavne mellem fællesgermanske og særlig nor-

diske, omfatter disse særlig dem paa -lev og -løse; det maa dog bemærkes, at -lev-Navne paa -leben ogsaa findes talrigt i Thüringen (Eisleben, Hartleben). At Forleddet i Navne paa -lev, -sted altid og undtagelsesvis i Navne paa -by — disse findes i Danmark kun i Lolland-Falster og Sønderjylland: Taageby af Tokeby, Brodersby, Vis(ta)by, og skyldes rimeligvis svensk Indflydelse — er et Personnavn, maa skyldes særlige sociale Forhold med større Indflydelse af Enkeltmand, antagelig en Høvding eller en Konge, der overlader sine Hirdmænd Arvegods (Lev).

Danske Forskere, navnlig Gudmund Schütte, taler derfor om et særligt Lev-Folk, der skulde være særlig nordisk, og dette kan være rimeligt nok, selvom det kan være betænkeligt at afgrænse en bestemt Stednavnetype til et bestemt Folk paa en bestemt Tid. At søge et historisk Grundlag for dansk sproglig og digterisk Tradition indlader danske Forskere sig aabenbart nødigere paa end svenske, der gaar ud fra historiske Meddelelser af omtrent samtidige (o. 550) Historie-skrivere: *Goteren Jordanes* om, at Danerne er udgaaet fra Sveernes Stammer og har fordrevet Herulerne fra deres Bopladser, og *Grækeren Prokopios* om, at Øst-Herulerne paa deres Vandring fra Illyrien til deres Hjemland i Thule, nær Göternes Land, passerede Danernes Land (Sønderjylland), uden at disse Barbarer tilføjede dem noget ondt; v. Friesen mener, at Danerne er en — i Begyndelsen maaske kun faatallig — Krigerskare fra Mälardalen, der efterhaanden udvider deres Magt og tilsidst styrter de højere kultiverede Herulers Herredømme over Sjælland. Støttet til Tidens Mosefund med Herulernavne mener von Friesen, at Herulerne har boet fra Norge ned langs Kystlandet til Skaane, paa Sjælland, Fyn, i Sønderjylland fra Kongeaaalen til Sli og Ejder; fra Sydjylland spredte de sig i Aarhundreder over hele Mellemeuropa og træffes som Vikinger, Lejetropper og Købmænd fra Atlanterhavet til Sortehavet og Middelhavet og stiftede Riger ved Rhinen og Theiss.

Her sætter Wessén ind med sin Hypotese om Danernes Indfald i Sønderjylland, hvor det smalle Land mellem Østersalt og Vesterhav var Nøglen til Østersørummet med Handelsveje i Øst og Vest og

Hærveje mod Syd, den Folkeport, hvorigennem Strømmen gik fra Nord til Syd. Denne Hypotese støtter han ogsaa paa det skarpe Skel, der siden har været mellem de sønderjydske Folkemaal og Tysk (Plattysk) uden de ellers almindelige Overgange mellem Grænsesprog. Derved er den nordiske Sproggrænse bevaret saa længe, og olddansk og oldsvensk er faktisk et og samme Sprog. (Fodnoten indeholder Forfatterens egen Opfattelse). Der er heller ingen Grund til at antage nogen særlig Forskel paa Herulernes og Danernes Sprog. Sprogskellet forklares naturligvis ogsaa — og vel hovedsagelig — ved det øde Sump- og Skovbælte omkring Ejderen, og Navnet Danmark som „Dans eller Daners“ Mark eller Grænseskov, kan maaske have sin Oprindelse fra Landsbynavnet Danmark ved Upsala og synes snarest at skyldes Opkaldelse eller at være det i Danmark og Sverige ofte forekommende Marknavn „Danmark“.

Maaske har mellemliggende Stammers, f. Eks. Anglernes Udvandring til England o. 450, fremkaldt de „svenske“ Daners Indfald. Til Anglernes Sagnkreds hører Sagnet om Vermund og Uffe og Grænsekampe med de senere Rejsefæller Sakserne. Tyskere paa disse Strøg bliver der først Tale om efter 1000; de kan i alle Tilfælde ikke regnes med til de nordiske Folk.¹⁾

Herulerne maa saaledes antages at have boet i det meste af Danmark før Danerne og ligesom disse at have hørt til de Nerthusdyrkende Ingvæoner; Nerthus svarer som Frugtbarhedsgudinde til Njörd og Frø (Freja) og Svearnes Yngve-Frø.

Bindeleddet mellem de udvandrede Fastlands-Heruler og deres Hjem i „Thule“ er den fælles Kongeslægt, hvis Navne stavrimmer med

¹⁾ Man maa vel tænke sig, at der under disse skiftende Herrefolk stadig sidder en fastboende agerdyrkende nordisk Befolkning i Danmark, maaske lige fra den yngre Stenalder.

Saaledes har der fra Arilds Tid, i Mands Minde, fra urdansk Sprogperiode (o. 500) siddet en urnordisk og urdansk Befolkning fra Skagen og Skaane til Ejderen, enten deres Herrer har været Heruler eller Daner eller Harder. Herulerrigets Lejreborg gik op i Luer, men Daneriget traadte i Stedet og holdt sig ogsaa under Hardernes Kongeæt; det vil sagtens være umuligt at stedfæste Lejre; det tilhører Digtingens Verden, og derfor vil man blive ved at forske derefter og digte derom.

H (Hrodgar el. Roar, Hrodulf el. Rolf), og Øst-Herulernes Konger synes altid at hedde Hrodulf.

Minderne om Folkevandringstidens Skikkelser og Hændelser lever videre i de germanske Folks senere episke Digtning eller Helte-digtning. Det mærkelige er, at Herulernes Navn intetsteds møder os der, men modsat Goters og Burgunders synes ganske glemt, hvad der vilde være ganske unaturligt; rimeligt er det at antage, at deres Navne 2—3 Aarhundreder efter er glemt, fordi de er gaaet op i et andet Folk, Danerne, men at de alligevel forekommer, men som saa ofte i lignende Tilfælde under et andet Navn; i dette Tilfælde under Danernes, medens disse optræder under et ellers ukendt Navn: *Hadbarder* (Stridsbarder).

De hadbardiske Kongenavne Frode (opr. Adjektiv, vis) og Ingjald stemmer ikke med de kendte heruliske, men derimod med de kendte svenske; det er derfor rimeligt at antage, at de angribende Hadbarder er de „svenske“ Daner.

I den senere danske Sagntradition træffer vi som Daners Oldtidskonger Rolf Krake og hans Æt (Olriks „Ældre Skjoldungsrække“) og som deres Fjender Frode og Ingjald (den yngre Skjoldungsrække); som deres Stamfar nævnes Dan, Rigets Grundlægger.

Da nu Ingjald og hans Folk antages for Daner, har dette ført til, at enten bevares Samtidigheden — og saa faar vi en Slægtsfejde — eller ogsaa brydes den som hos Saxo, der lader dem følge efter hinanden. Frodes og Ingjalds Modstandere kan derfor ikke være Konger i Lejre, men forvandles til Saxer som i Ingjaldskvadet og hos Saxo.

Danernes Erobring af Herulernes Rige i Danmark følges af en hurtig Sammensmeltning af de to nordiske Folk; men Danerne giver det Navn, og Herulernes rige Sagntradition gaar ind i Danernes som fællesdansk, ja Sproget „dansk Tunge“ bliver efterhaanden en fælles-nordisk Betegnelse for det fælles-nordiske Sprog.

Skjoldungerne i Lejre er saaledes oprindelig den heruliske Kongeæt, — med Hrodulf (Rolf) som almindeligt Navn paa den regerende Konge, der forsvarer sig imod Danernes Høvdinge Frode

og Ingjald. Danerne optræder pludselig paa den historiske Skueplads; før 500 er de ganske ukendte, men efter o. 500 omtales de ofte, fordi Herulerne nu er forsvundet fra Skuepladsen — og hvilken? Skulde det være dem, der slaar sig ned i Thüringen med deres Lev-Bygder (Eisleben o. s. v.)? Hvis det kan gøres sandsynligt, at de fleste sjællandske Lev-Bygder indeholder Personnavne af ældre Type end f. Eks. Jylland, — og i Frederiksborg Amt synes dette at være Tilfældet — kan dette tale for, at Danerne har optaget og fortsat den heruliske Bebyggelse fra Skaane, Sjælland, Fyn til Jylland ind til den skovdækkede Højderyg med Østjylland, Nordvest- og Nordjylland, medens Vestjylland lades ret uberørt. Her boede de jyske (*Har(u)der*), der satte sig fast i Norge (Hördeland) og senere underlagde sig Danmarks Rige med Konger af Navne som Hardekud (Hardegon), Gorm og Harald, der efterhaanden fra Jelling Kongesæde og Hedeby „vandt sig alt Danmark“ — d. v. s. Sjælland og Skaane — „og Norge og gjorde Danerne kristne“.

Et andet Spørgsmaal er, hvordan et Navn som „Halvdan“ (Halvdaner) opstaar. Wessén mener, at Navnet stammer fra Danmark som Minde om Sammensmeltningen; i Danmark er det et Hædersnavn for Konger og Høvdinge (Heruler = Erilar = Jarl), i Norge et Navn i Kongeslægten. At Skjoldungernes Fader hedder Halvdan skyldes, at de selv er „Halvdaner“ og tilhører den før-danske Befolkning inden for Danmark, og Navnet er opstaet i en Tid, da man endnu havde en Følelse af, at Skjoldungerne egentlig ikke var Danernes Kongeæt.

Wessén betragter det som givet, at Hrodgar, Helge og Hrodulf er historiske Personer fra o. 500 og Konger i Lejre; i Bjovulfskvadet nævnes Göterkongen Hugleiks Frislandstog, der ogsaa nævnes i samtidige Krøniker o. 516; Göten (ikke Jyden) Bjovulfs Besøg hos Kong Roar i Hjorteborgen maa sættes til o. 575, Skjoldungernes Kamp med Hadbarderne og Frodes Død til o. 500, Ingjald's Bryllup

*) Wesséns Teori er et interessant og grundigt Forsøg paa at kaste Lys over og finde Sammenhæng i den dunkle Overgangstid fra forhistorisk til historisk Tid i vor ældste Historie.

til o. 520 og Rolf's Fald til o. 540. De bevarede latinske Breve fra Kong Theoderik d. Store, udfærdiget af hans Kansler Cassiodorus til Herulernes Konge, mener Wessén af kronologiske Grunde maa gælde Rolf Krake.

Gudmund Schütte har i „Danske Studier“ 1938, S. 91 ff. om Danernes Afledning fra Upsvenskerne søgt at rokke ved de nævnte „historiske Oplysninger, dog kun den af Jordanés, der aldeles ikke kan tages for gode Varer som grundfæstet historisk Realitet,“ — nej, hvor mange historiske Oplysninger kan vel det? Der er heller ikke Tale om at „godtage“ men kun om at medtage den nævnte historiske Oplysning efter sin Værdi blandt de Formodninger, hvorved man kan sandsynliggøre en historisk Sammenhæng.

BADSTRUP

AF VILH. LORENZEN

I UGGELØSE Sogn, Lyng-Frederiksborg Herred —, ligger Resterne af det saakaldte Badstrup Taarn paa en Bakke, nord for den lille Badstrup Sø.

Det er et mærkeligt Taarn, rundt, med en Diameter af 8,5 m. Murene er ca. 5,5 m tykke, opførte med en Kærne af raa Kamp i Kalkmørtel, beklædt med fint Fraadstensmurværk ud- og indvendig. Det kan være meget gammelt, man mener fra ca. 1100; en Ebbe de Bastetorp nævnes i et Diplom fra Kong Niels' Tid.

At dette svære Rundtaarn har tilhørt en stedlig middelalderlig Borg er i al Fald givet. Har det været det svære Kærne- og Hovedtaarn, som kendes ogsaa andetsteds fra, og i saa Fald omgivet af en ydre Befæstningslinie, — som Taarnborg ved Korsør? Ingen ved det, men Gravninger vilde sikkert kunne afsløre mangt og meget om dette mærkelige Fortidsminde.

Beskæftiger man sig med Badstrup-Borgen, er der imidlertid en Tanke, der uvilkaarligt paatvinger sig En.

Badstrup ligger umiddelbart Nord for en Lavning med Søer og Mosedrag, der strækker sig skraat op igennem Nordsjælland. Og med faa Kilometers Afstand ligger umiddelbart Nord for denne Sænkning foruden Badstrupborgen, Nordvest for denne først Voldstedet af en meget gammel Borg ved Bure Sø; derefter kommer Kongsgaarden i Slangerup (fra 1170 Kloster) og helt i Nordvest Voldstedet af den gamle Herregaard Græse. Sydøst for Badstrup ligger Hjortholm ved Furesø.

Har der været bevidst Mening i denne mod Syd orienterede Forsvarskæde af mere eller mindre velbefæstede Pladser — saa naturligt beliggende paa vigtige strategiske Punkter, og alle værnede af den fælles naturlige Lavning i Syd?

Vilde det ikke være rimeligt, om en eller anden herhjemme — som det er sket i Udlandet — søgte at finde Plan og Hensigt i vore middelalderlige Borges Placering i Terrainet? Et sligt Arbejde vilde sikkert lønne sig. Hvilket pragtfuldt Materiale i saa Henseende frembyder ikke Gudenaen i Jylland!

ROMANSKE STENKIRKER (KREGME OG JØRLUNDE)

AF EJLER HAUGSTED

DET er ganske naturligt, at vi paa dette Stævne ikke beskæftiger os saa meget med Landsbykirkerne, som vi har gjort tidligere, f. Eks. i Himmerland. Her i Frederiksborg Amt har de store Klostre, der — dog med den straalende Undtagelse i Helsingør — nu alle er helt eller delvis ødelagte, domineret i Middelalderen, og efter Reformationen har de danske Konger præget dette Amt mere end nogen anden Egn i vort Land. Klostre og Slotte stiller her de middelalderlige Sognemænds beskedne Gudshuse i Skygge.

I Skoveggen mod Øst, der var meget tyndt befolket, ligger der kun faa gamle Kirker, men i det aabne Bondeland vest for Linien Farum-Lillerød-Græsted er der fuldt op af romanske Kampestenskirker, der alle maa være opførte, før Teglbrændingen henimod Aar 1200 blev almindelig. Mens de fleste jyske og en Del af de fynske Kirker er beklædt udvendig med Kvadre, viser denne Egns Kirker efter sjællandsk Byggeskik Murflader, der bestaar af smaa raa eller kløvede Marksten i mere eller mindre regelmæssige Skifter. Naar de fleste af dem i Modsætning til Skikken i det øvrige Sjælland ikke er hvidkalkede, skyldes det Restaureringer i det 19. Aarhundrede. Kun til tre Kirker har man anvendt andet Byggestof end Markstenen: Folkene i Vejby og Valby har hentet Sandsten hinsides Sundet, og Jørlunderne har ligesom Hornsherredboerne brugt Fraadsten (Kildekalk). Egnen er blevet saa godt forsynet med

Stenkirker, at man kun har behøvet tre af Tegl: Uvelse, Græse og Alsønderup.

Som et Eksempel paa Kampestenskirkerne har vi valgt *Kregme*.

De mange Gravhøje vidner om, at Landet mellem Fjorden og den tidligere Havarm Arresø har været tætbeholdt i den forhistoriske Tid, og vi forstaaer, at den ældre Middelalders kristnede Bønder har bygget deres Gudshus paa denne stejle Høj mellem de to Vande. Den oprindelige Kirke var meget mindre end den, vi ser nu; den bestod af et kort Skib, hvis Vestgavl har staaet der, hvor Markstenene i Murfladen afløses af Munkesten, og et lille Kor mod Øst. Der er bevaret en rundbuet Dør og Spor af rundbuede Vinduer, og det er sandsynligt, at denne beskedne og primitive Kirke er bygget tidligt i det 12. Aarhundrede, altsaa i Kong Niels' Tid.

Da den anden store Byggeperiode oprandt i Middelalderens Slutningstid, har Sognefolkene, hvis Tal formodentlig er steget, fundet deres Kirke for ringe; de har ikke revet den helt ned, men de har efterhaanden forhøjet og udvidet den til Ukendelighed, saa den nu flygtigt set præsenterer sig som en ret statelig sengotisk Murstenskirke. Baade Skib og Kor blev forhøjede, ja dette sidste blev næsten helt ombygget og er nu indvendig dækket af en Tøndehvælving. Skibet blev forlænget mod Vest og afsluttet med en meget smuk Gavl med Kamtakker og Blindinger; Vestvæggens Murstensflade brydes af et stateligt spidsbuet Vindue; ogsaa Østgavlen staaer nu med Kamtakker ligesom Korgavlen, der prydes baade med Gavlblindinger og en smuk Rundblinding i Murstensfladen; foran Syd-døren blev der bygget et Vaabenhus. Tidens Mode krævede Taarn, men der var ingen Plads til at bygge det mod Vest, hvor Bakken faldt stejlt af; derfor blev det opført mod Nordøst op til Korets Nordvæg. Fladbuerne over Vestdøren og Glamhullerne fortæller, at det er sket meget sent (16. Aarhundrede); de kamtakkede blindingsprydede Gavle vender — mod den sjællandske Skik for senmiddelalderlige Taarne — mod Nord og Syd. Taarnets hvælvede underste Stokværk bruges som Sakristi. I Gammel Rye (ved Himmelbjerget), hvor Vestgavlen ogsaa staaer tæt ved en stejl Skrænt,

byggede man i Slutningen af Middelalderen Taarnet lige over Koret; det styrtede om i det 17. Aarhundrede; men nu er der bygget et nyt Taarn paa det gamles Fundamenter.

Det mærkeligste, der er at se i Kirkens Indre, er en Rest af et Kalkmaleri paa Korets Nordvæg: Barnemordet i Bethlehem, malet al fresco paa Kampestenmuren i det 12. Aarhundrede, og en Ligsten i Vaabenhuset fra ca. 1300 med Indskrift. Det lutherske Inventar bestaar af en Prædikestol fra ca. 1650 og en Altertavle fra 1844, og Kirken bliver meget smukt vedligeholdt. Vi kan da følge de skiftende Slægters Spor ogsaa i denne Kirke, der er saa stærkt præget af Ombygningen i sengotisk Tid, at den første Bygmesters Værk er næsten ødelagt; kun Kampestenene i Koret og i Skibets Østparti er levnet. I andre Kirker er de romanske Markstensmurflader bedre bevarede end i Kregme; her kan nævnes den smukke lille Kirke i Nødebo, hvori der ses en sengotisk Fløjaltertavle, hvis Midtbillede, Korsfæstelsen, er et Værk af den nederlandske Maler Adrian Ysenbrant (ca. 1500); ogsaa Skævinge Kirke har endnu sit Kor og Skib af kløvet Kamp, men Skibet er i Middelalderens Slutning forlænget mod Vest af en Murstenstilbygning, der bærer et bredt Taarn fra Frederik II's Tid. Men det overvejende Flertal af de romanske Markstenskirkker er i sengotisk Tid udvidede og omformede paa forskellig Vis. Kregme Kirke er altsaa typisk.

Enestaaende er den store Kirke i *Jørlunde*, hvis Fraadstenskvadrene skjules af Cementpuds. I Middelalderens Slutning blev Koret, der oprindeligt havde „Apsis“ (d. v. s. en halvrund Afslutning) forlænget med en lige afsluttet Murstenstilbygning; de sædvanlige Udvidelser, Taarn, Sakristi og Vaabenhus, blev føjet til, og Bjælkeloftet afløst af Hvælvinger; men Kormuren, der gennembydes af en rundbuet Triumfbue, blev bevaret. Paa dens Vestvæg fandt man i 1864 en værdifuld romansk Frescoudsmykning, der blev befriet for den lutherske Overkalkning. Der er to Billeder over hinanden paa hver Side af Buen; en Del af de to øverste skjules af den indbyggede Hvælving; mod Nord ses Jesu Besøg hos Lazarus, Martha og

Maria og Lazari Opvækkelse; mod Syd den korsfæstede, flankeret af Stepaton og Longinus (til Fods) og tilvenstre for Korset en skøn sorgfuld Mariaskikkelse; derover et Brudstykke af Kristi Tilfange-tagelse (Peter hugger Øret af Malchus). De fire Billeder indrammes af brede malede Borter (Mæandre og Palmetter). Paa Buens Underflade to Engle, der holder en Medaillon med Gudslammet.

Paa Korets Nordvæg er der bevaret Brudstykker af en Frise, der delvis skjules af Hvælvingen; Kristi Indtog, Maria med Jesusbarnet og Nadveren over en bred Bort med Brystbilleder og Fugle.

Ved Siden af disse ægte Kunstværker fra Valdemarernes Størhedstid blegner de sengotiske Dekorationer paa Hvælvingerne: en Biskop og nogle Rosetter.

KLOSTERET FOR CISTERCIENSERNONNER I SLANGERUP

AF VILH LORENZEN.

I DET 1939 udkommende Værk: „De Danske Cistercienserklostres Bygningshistorie“ vil jeg gøre nærmere Rede for Resultatet af mine i de sidste Aar foretagne Undersøgelser af dette, den tidligere Købstad, Slangेरups eneste Kloster. Der skal derfor her kun meddeles de væsentlige Resultater af, hvad Spade og Hakke bragte for Dagen; thi af det tidligere Kloster stod intet mere tilbage over Jorden, og kun tilfældigt fremdragne Murbrokker gav en Antydning af, hvor Klosterets Bygninger mulig kunde søges.

Det var i Byens sydvestlige Udkant, nu kun svagt bebygget og derfor med visse Muligheder for Gravninger af ret vidtløftigt Omfang.

Efterhaanden viste det sig, at i alt Fald Klostergades Nord-Sydgaaende Del og Svaldergades midterste Del løber hen over det gamle Klosteromraade, hvis forøvrigt ret store Udstrækning dog ikke lader sig nøjere bestemme. Mod Syd synes det at have strakt sig mindst hen til det bratte Fald af Terrainet ned mod Aa og Eng. Her — lidt Nord for Klostergades Vest-Østgaaende Del — fremgravedes først nederste Partier af en *søndre Fløj*, sammenbygget med en *østre Fløj*. Sydfløjen naaede hen Vest for Klostergades Nord-Sydgaaende Del og stod her i Forbindelse med en *vestre Fløj*. Alle tre Bygninger var opførte af store røde Sten paa svære Kampestensfundamenter.

Af disse Fund af de gamle Klosterfløje fremgik, at de Slangेरup

Cisterciensernonner havde holdt til i et ret storartet Komplex — tre Fløje, omgivende en regelmæssig Gaardsplads — ganske paa sædvanlig Klostersvis — og det var følgelig klart, at Nonnernes *Kirke* maatte søges som Anlæggets *nordre Fløj*. Og her fremdroges da ogsaa højst interessante Levninger af den!

Men hvor forbavsende var det ikke at finde en Kirke — ikke som Klosterfløjene i Mursten, og følgelig fra Tiden efter 1160'erne —, men opført af Fraadsten og efter sin Anlægsplan og hele Bygge-maade en af vore allerældste Stenkirker, øjensynlig fra Slutningen af det 11. Aarhundrede. Nonnernes Kirke viste sig nemlig at have været en *tre-skibet Basilika, med tre Apsider*, af en Type, beslægtet med Vor Frue i Roskilde fra 1180'erne i dennes ældste Skikkelse. Desværre viste det sig ugørligt, paa Grund af en Lodsejers Vrangvilje, at faa Lejlighed til at undersøge Kirkens Vestparti, og derved faa paavist, om den havde haft Taarn eller Taarne.

Der lader sig give gode Grunde for, at denne Kirke fra sidst i 11. Aarhundrede har været knyttet til Kongsgaarden i Slangstrup, og tillige med denne er bleven overladt til et Kloster for Cisterciensernonner, der antagelig 1170 eller lidt senere af Kong Valdemar I er bleven stiftet til Ihukommelse af hans Farfader Erik Ejegod, hvis Navn paa flere Maader er knyttet til den ærværdige, gamle Indlandsby.

NORDSJÆLLANDS MIDDELALDERBORGE OG STØRSTE KLOSTER

AF C. M. SMIDT

KROGEN

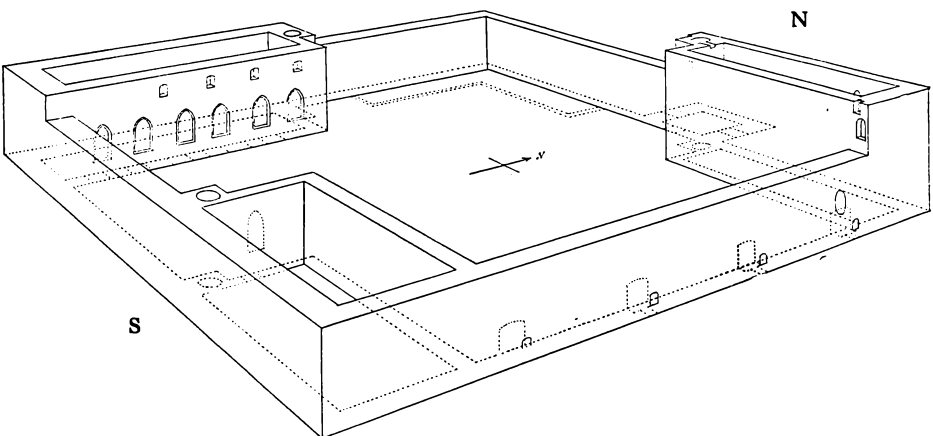
NAAR der er Tale om nordsjællandske Borge, vil én og anden maaske først tænke paa Kronborg og Frederiksborg, Frederik II's og Christian IV's Renaissanceslotte. Men ingen af dem gaar jo tilbage til Middelalderen. Ikke desmindre findes der den Dag idag i Kronborgs Mure middelalderlige Rester, ja, endog meget betydelige Murpartier af den Borg, der tidligere har staaet her, det gamle *Krogen*, som Erik af Pommern opførte i 1420-erne, faa Aar før han indførte Øresundstolden.

Det har været en Middelalderborg, efter danske Forhold af usædvanlige Dimensioner. Som det nuværende Kronborg var det et stort kvadratisk Anlæg, c. 79 Meter paa hver Led. Dog var Krogen opført af røde Munkesten i Modsætning til Kronborgs graahvide Sandstensmure.

Vi kender Synet af Kronborg ude fra Søen, de høje, lyse Renaissancegavle og -Mure, Taarnene og Spirene. Saa festlig straalende har Synet af Krogen ikke været; men for Erik af Pommerns Tidsalder har den røde Teglstensborg ikke været mindre imponerende paa Baggrund af det lille, middelalderlige Helsingør. Den var mørkere, mere barsk og tillukket, og laa som en Trusel derude paa det fremskudte Næs i Sundet.

Det er imidlertid først under den omfattende og gennemgribende Restaurering af Kronborg i 1920-erne og 30-erne — ledet af kgl. Bygningsinspektør, Arkitekt Magdahl-Nielsen — at store og betydelige

ningsfulde Partier af Krogen er draget frem, og at man er naaet saa langt et Skridt til Forstaaelse af denne Middelalderborg¹. — Som den var af betydeligt Omfang, var ogsaa dens Ringmure usædvanlig svære. De har en Tykkelse af mellem c. $2\frac{1}{4}$ og $3\frac{1}{2}$ Meter, de sværeste i Syd og Vest. Og indenfor Ringmurene laa, sammenbyggede med dem, grundmurede Bygninger i Nord, Syd og Vest; men

1. Perspektiv af Krogen set fra Sydøst
Skematisk Rekonstruktion ved Magdahl-Nielsen.

de var alle kortere end de tilsvarende Ringmure, hvis Inderside de derfor kun delvis dækkede. Størst og tillige ældst er det vestre Hus, hvis Længde er Halvdelen af vestre Ringmurs. Et overordentlig kraftigt Borghus i to Etager foruden den hvælvede Kælder. Stueetagen var meget høj, og den har udgjort én mægtig Sal med Stjernehvælvinger, hvoraf Magdahl-Nielsen har restaureret det sydligste Parti. Kun her i Syd fandtes der betydelige Dele af Hvælvingerne bevaret, og kun her kunde Arkitekten fremdrage og istandsætte to af Salens store, rigt profilerede, gotiske Vinduer mod den gamle Borggaard. — Dette store, vestre Hus synes ikke blot at være det

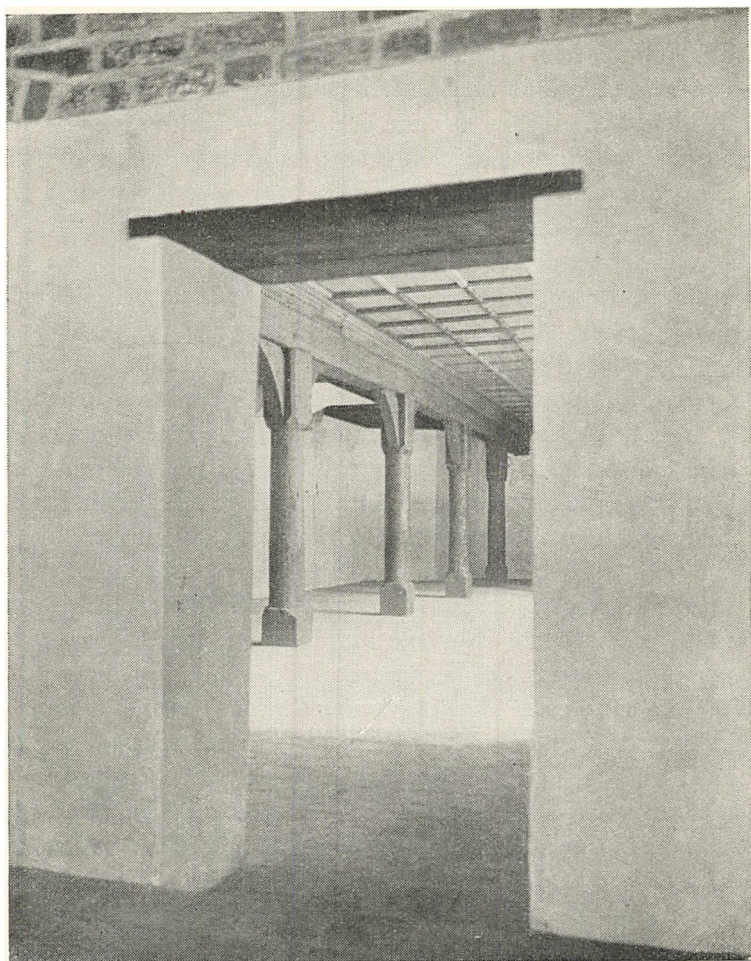
¹ Se Frederik Weilbach: Kronborgs Restaurering og det gamle Krogen Slot (Særtryk af Frederiksborg Amts hist. Samfunds Aarbog 1934).

ældste, men ogsaa oprindelig at have været Hovedbygningen, Borgens Palatium, selve Kongens Bosted, mens det derimod i Middelalderens sidste Periode rummede Køkken og Bryggers og vel altsaa ved den Tid kan antages at være blevet Økonomibygning. — Saa-vel i denne Bygning som i Krogens to andre grundmurede Huse udgør Borgens Ringmur Ydermuren og har, utvivlsomt hele Borg-firkanten rundt, haft en Vægtergang (Skyttegang) foroven.

Yngst er det søndre Hus, som havde sin Plads dèr, hvor vi nu finder Kronborgs Slotskirke. Kirkens Vestmur indeholder Dele af Middelalderhusets vestre Gavl. — Det nordre Hus, der ikke er i én Støbning, menes at have haft tre Etager. Det har strakt sig fra den nuværende Slotsport til østre Ringmur; og i Husets østligste Del, som er det ældste, maa der antages oprindelig at have været et Kapel. Her findes et ret stort cirkulært Vindue, paa hvis indvendige Smig man ser nogle velbevarede, kalkmalede Vaabenskjolde: øverst et „Christusvaaben“, iøvrigt Erik af Pommerns, Dronning Philippas og flere adelige Vaabenskjolde¹. Mærkelig er ogsaa her i Stueetagen den store Sal, hvis Loft bæres af en Række Tømmersøjler, en baade smuk og ejendommelig Konstruktion, lidet kendt herhjemme, men som er senere end Erik af Pommerns Tid. — Ved nordre Bygningens vestre Gavl fandtes et Vindeltrappehus eller -Taarn, der førte op til Ringmurens Vægtergang. Et lignende Trappehus har de to andre Stenhuse haft ved Gavlen, og netop i Hjørnet ved Ringmuren.

Det nordre Hus var, ihvertfald i Krogens senere Tid, kgl. Maje-stæts Hus, hvad der fremgaar af en Tegning fra 16de Aarhundrede, som tillige viser, at der har været endnu en Bygning indenfor nordre Ringmur — men paa Vestsiden af Porten —, en Bindingsværksbygning, som man naturligvis ikke nu er istand til at finde noget Spor af. Derimod viser den nævnte Tegning et Taarn, som man virkelig ved Gravning har fundet Rester af, nemlig omtrent udfor den nuværende Slotsport, paa Ydersiden af Ringmuren, et stort fremspringende Taarn: Borgens Porttaarn og eneste Flanketaarn.

¹ M. Mackeprang: En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid paa Krogen Slot. („Fra Nationalmuseets Arbejdsmark“ 1932).

2. Sal i Krogens Nordfløj. Fot. 1931.

Mens der altsaa har ligget Bygninger indenfor tre af Middelalderborgens Ringmure, var der ingen i Øst mellem nordre og søndre Fløj, kun en kraftig Ringmur, hvis Højde kan fastslaas, fordi dens Vægtergangsgulv er bevaret ved Østenden af nordre Fløj. Gulvet

ligger c. $10\frac{1}{2}$ Meter over den gamle Borggaards Niveau, og med Brystværn har Ringmuren haft en Højde af c. 12 Meter.

Naar det er lykkedes Magdahl-Nielsen at fremdrage saa meget af det gamle Krogen, at konstatere Højden af Borgens Ringmur, vise os dets Vinduers og Hvælvingers Form og den ejendommelige Sal med Tømmerstolperne, ja, endog et ret velbevaret Kalkmaleri fra Erik af Pommerns Tid, er dette et meget værdifuldt Supplement til det Billede, vi søger at danne os af Nordsjællands Middelalderborge, da de andre Borge heroppe er brudt ned — baade Gurre, Søborg og Dronningholm — og de bevarede Mure kun naar nogle faa Meters Højde. Desuden er Krogen Nordsjællands eneste Kystborg og den eneste fra Erik af Pommerns Tid. Til Gengæld har de andre Borge en ældre og rigere Historie, og vi kan i *Gurre* og *Søborg* følge en Udvikling i selve Borgbygningen.

GURRE

Faa Steder i Danmark er i Sagn og Digtning saa alménkendt som *Gurre*, der i Folkets Bevidsthed er uløselig knyttet til Valdemar Atterdag og Tove. Valdemars Kærlighed til hende bliver paa mystisk Maade overført paa Gurre, paa den romantiske Skovsø og paa hele Egnen. Kendt er Sagnet om, hvorledes den døde Konge Nat efter Nat kommer jagende med sine Mænd til sit elskede Gurre, som han ikke vil bytte med Himmerige. Og selv om vi véd, at Tove levede paa Valdemar den Stores Tid, og at det er *hans* Dronning, Sophie, og ikke Helvig, der *efter den gamle Folkevise* lader Tove dø den grufulde Død i Badstuen, vil Sagnet dog bevare sin Levedygtighed, Sagnet om Dronningens Had og Kongens uudslukkelige Kærlighed. Udødeliggjort af nogle af vore største Digtere i 19de Aarhundrede, og kulminerende hos Holger Drachmann, vil det for stedse være knyttet til Valdemar Atterdag og Gurre. — Umuligt, naar Talen er om Gurre, ikke at nævne det; men naar vi har ydet Sagnet vor skyldige Tribut, vender vi os til Historien.

Valdemar Atterdag maa have opført Gurre før 1361, da vi dette Aar hører, at han her har stiftet et Sct. Jacobs Kapel, hvortil Paven tre Aar senere skænker Relikvier, og hvis beskedne Ruiner ses c. 300 Meter Øst for Borgen. I 1369—71 har Gurre Hovedsmand fælles med Søborg, og faa Aar efter, i 1375, kommer hanseatiske Udsendinge til Gurre for at forhandle med Valdemar. Men Kongen er syg og dør paa sin nordsjællandske Borg den 24de Oktober 1375. — Mens Gurre ikke omtales før Valdemar Atterdag, hører vi Gang paa Gang om Borgen i den følgende Tid, navnlig under Oluf, Margrethe og Erik af Pommern. Under Erik var her endog en Tid Møntsted, og bortset fra By-Borgene var Gurre den eneste danske Borg, hvor der blev slaaet kongelig Mønt. Men med Erik af Pommern er dens Glanstid fordi, selv om Mænd af kendte Slægter stadig var knyttet til den som Hovedsmænd og Lensmænd. I 1525 lægges Gurre under Krogen, og efter Grevens Fejde omtales Borgen kun som Stenbrud.

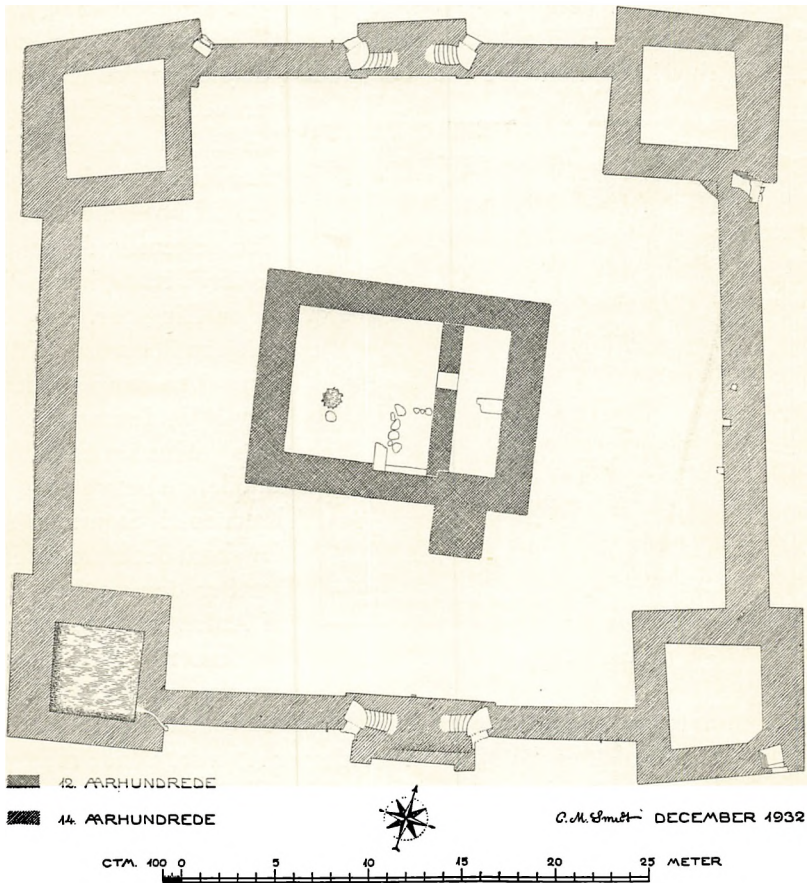
Det smukke og regelmæssige Borganlæg med Ringmure og fire fremspringende Hjørnetaarne af Munkesten paa en kraftig, men uregelmæssig, Kampestenssokkel tilhører utvivlsomt den første Snes Aar af Valdemar Atterdags Regeringstid. Men ældre er Borgens Kærne, det store, rektangulære Kampestens-Midttaarn eller Hovedtaarn, $15 \times 11\frac{1}{2}$ Meter i Planmaal. Mellemmrummet mellem dette og Ringmurene er ikke at betragte som en Borggaard, men som en indre, tør Grav, mens der fandtes vaad Grav udenom Ringmure og Hjørnetaarne. — Her er altsaa to Byggeperioder. Men Gurre-Anlægget har endnu en tredie Periode, idet der er lagt et stort Yderanlæg udenom den vaade Grav, et Anlæg der for en stor Del er dannet i selve Gurre Sø ved Jordopfyldning, Nedramning af Pæle m. m., og som helt og holdent har været omgivet af Søen, hvorfor man kun har haft Adgang til Borgen ad Broer over Sø og Grav.

I dette Yderanlæg har der i Nord, Vest og Syd været Bygninger. I Syd fandtes der saaledes foruden en Bygning ved Vesthjørnet, der kaldtes „Natstalden“, udfor Midten af Munkestensborgens Sydside noget Pæleværk, der kan have baaret et Port- eller Brohus, og her-

GURRE PLAN AF BORGBYGNINGEN MED DET ÆLDRE MIDTTÅRN
SAMT DEN YNGRE RINGMUR OG DENS HJØRNETÅRNE.

LYNGE-KRONBORG HERRED

FREDERIKSBORG AMT.

3. Plan af Gurre.

Bemærk de tre Aftryk af Tømmerstolper i østre Ringmur.

fra synes der at have været Broforbindelse, dels over Søen til det faste Land, dels over Graven til Borgen. I Nord, hvor Yderterraineret baade var fastere og bredere — det havde en Bredder paa $55\frac{1}{2}$ Meter — laa der flere ret betydelige Bygninger. Den største og østligste har været Hestestald og var ikke mindre end 60 Meter lang og $15\frac{1}{2}$ bred. Og helt ude ved Terrainets yderste, nordre Rand er

der ved Søbredde, 78 Meter fra Borgbygningens Nordmur, fremdraget et 1,65 Meter bredt Kampestensfundament, der utvivlsomt har båret en Ringmur.

Mens det store Midt-tårn har dannet Kærnen i Valdemar Atterdags Munkestensborg, kan denne betragtes som Kærnen i Storanlægget. Og skønt det store Yderparti er den yngste Del af Anlægget, er det næppe meget yngre end Munkestensborgen og

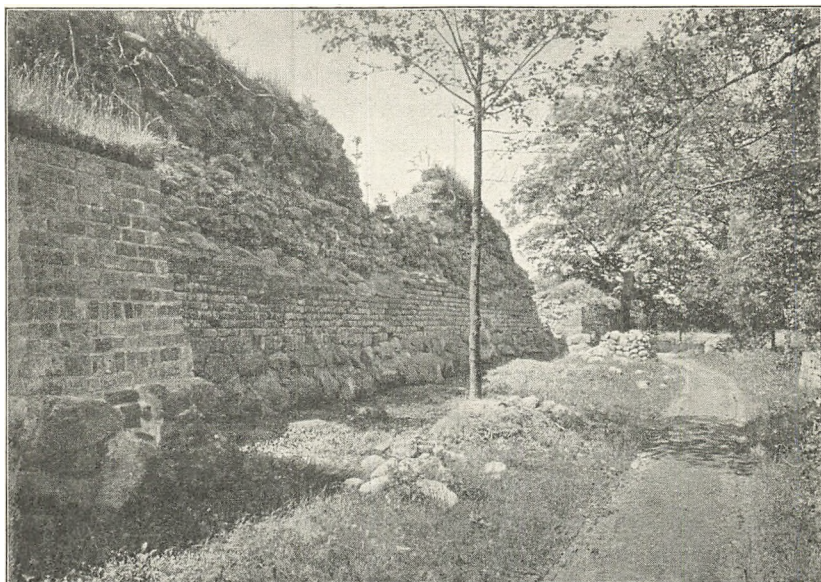

3, a. Gurre's nærmeste Omegn.

maa utvivlsomt gaa tilbage til den Periode, vi har kaldt Gurre's Glanstid — muligt endog til selve Valdemar Atterdags Tid; men vi savner desværre Holdepunkter for en sikker Tidsbestemmelse.

Baade paa Munkestensborgens nordre og søndre Ringmur findes der et fremspringende Midtparti, hvert med to murede Trapper, der førte ned til Graven, og paa de to Ringmures Yderside var der indmuret nogle Jernøskener, øjensynlig til at fortøje Baade ved. Under selve Opførelsen af Borgen er det søndre Midtparti blevet gjort sværere og er samtidig blevet forstærket med Hjørneliséner, utvivlsomt fordi man her har indrettet en Portindgang. Men en saadan har der

oprindelig været paa Midten af østre Ringmur; dog er det muligt, at man engang senere, efter Anlæget af søndre Port, har lukket den østre. Fra Porten eller Portene har der ført højtliggende Bro over den indre, tørre Grav, ligesom søndre Port naturligvis ved Bro har

4. Gurres østre Ringmur med dens 2 Hjørnetaarne.
Ydre set fra Syd.

staaet i Forbindelse med det tidligere omtalte søndre Bro- eller Port-
hus i Yderterrainet.

Broerne har været af Tømmer. Og af en Kampestensrække langs Ringmurens Inderside kan det skønnes, at her har staaet Tømmerstolper, der har baaret Ringmurenes Vægtergangsgulv. Der kan da næppe være Tvivl om, at ogsaa Taarnene har haft Vægtergang. Iøvrigt omtales i en Synsforretning fra 1534 „Hvælvingen i Taarnene“. Antageligt er det øverste Etage, der har været overhvælvet. Og at der i nogle af Hjørnetaarnene har været Gulve med ornamenterede Teglstensfliser, samt at ihvertfald enkelte af Rummene

har været opvarmede med Kakel-Ovne, erfarer vi gennem Fund af saadanne Fliser og Kakler.

Tre af Taarnene har haft W. C.-Anordninger, „Hemmeligheder“. De har bestaaet i lodrette Faldkanaler i Murene, forneden endende i murede Skraaflader, hvorved alt, hvad der faldt ned, førtes ud til Kanalernes Udmunding i Borggraven. Karakteristisk er det, at der ikke findes nogen „Hemmelighed“ i det sydvestre Hjørnetaarn, og at den i de andre Taarne er anbragt i deres Østhjørne. Det er tydeligt nok det danske Vejrligs fremherskende Vest- og Sydvestvind, der har motiveret W. C.-ernes Anbringelse saa langt Øst paa som muligt, idet man derved tilstræbte, at Lugten fra Udtømmelserne ikke skulde kunne naa til de af Kongen beboede Rum i Midttaarnet.

Ved en Gravning tilbunds i det sydvestre Taarn, hvor en Udløblignende, svagt skraanende Rende gennem Taarnmuren tydede paa, at her kunde være en Brønd, viste det sig, at hele nederste Del af Taarnet var én stor Vandcisterne. Til en saadan kender vi ikke nogen Parallel herhjemme, mens derimod en lignende Cisterne findes i „Vattentornet“ i Kalmar Slot.

I det store Kampestenstaarn, Borgens Midttaarn, der som nævnt er ældre end Munkestensborgen, er der ligeledes fundet en Brønd, men betydelig smallere og ikke saa dyb. Brøndens ringe Dybde godtgør, som forøvrigt ogsaa andre Forhold, at Vandstanden i Gurre-Sø har staaet en Del højere, da Kampestenstaarnet opførtes, end senere. Men Spørgsmaalet er da, fra hvilken Tid det store Taarn stammer. — Undersøgelserne viser, at de $2\frac{1}{2}$ Meter høje Kampestenmure har været Sokkel for Munkestensmure, opførte af røde Munkesten af en Type ($25\frac{1}{2}$ à 27×10 à $11 \times 7\frac{1}{2}$ à 9 Ctm.), som vi finder i Søborg, d. v. s. i de Partier af Borgen, som stammer fra Slutningen af 12te Aarhundrede. Og Fund af visse „Formsten“ af Tegl viser yderligere, at Taarnet har haft Døre og Vinduer af romansk Karakter fra denne Tid. Men under Istandsættelsesarbejderne i Gurre er det godtgjort, at disse Munkesten og Formsten, ligesom store Dele af Kampestenmurene, stammer fra en Ombygning, og at Taarnet derfor maa være ældre. — Ogsaa det oprindelige

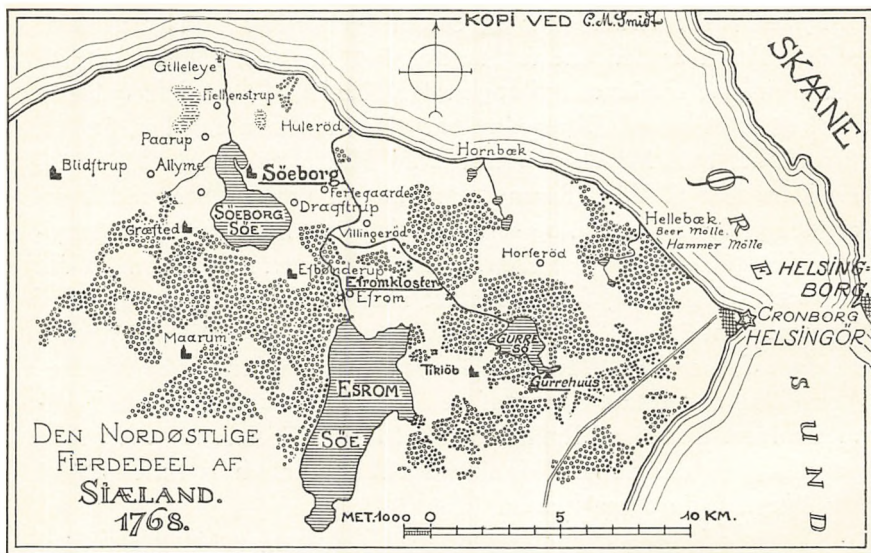
ældste Taarn synes ovenpaa den høje Kampestenssokkel at have haft Teglstensmure. Men den Type af Munkesten, der har været anvendt i disse, er betydelig mindre ($22 \text{ à } 23 \times 11 \text{ à } 11\frac{1}{2} \times 7 \text{ à } 7\frac{1}{2}$ Ctm.) og kendes, foruden her fra Gurre, kun fra *Esrom Kloster* og navnlig fra *Søborgs ældre Borganlæg*, der ligesom Klostret er grundlagt af Ærkebiskop Eskil omkring 1150.

Systematiske Gravninger og Undersøgelser har klarlagt, at dette ældste Taarn er den eneste Stenbygning, der ved Midten af 12te Aarhundrede er blevet opført paa den lille Ø i Gurre Sø's sydøstre Vig, og at man ved Afgravning har givet Holmen en plan, firsidet Overflade, hvis Maal har været c. 24 Meter fra Nord til Syd og c. 23 fra Øst til Vest. Taarnet var placeret umiddelbart ved Vestranden af dette Plateau, og selv om Plateauet ikke har været omgivet af nogen Ringmur af Sten, kan der ikke være Tvivl om, at det har været hegnet og forsvaret. Det maa have haft en Ringmur af Tømmer, muligvis blot et Palissadehegn. Som en sidste Rest af et saadant Tømmerhegn, eller en Tømmermur, er der i østre Munkestens-Ringmur fundet Aftryk af tre med Skraabaand afstivede Tømmerstolper. De staar i Række parallel med Midttaarnet, men ikke parallel med den senere Munkestens-Ringmur, i hvis Inderside vi ser Aftryk af dem paa Planen. (Fig. 3).

I Løbet af 200 Aar har Gurre altsaa gennemgaaet en Udvikling fra dette enkle Anlæg til Munkestensborgen fra Midten af 14de Aarhundrede, hvis Udstrækning — maalt fra Yderhjørne til Yderhjørne af Sydsidens Taarne — er $42\frac{1}{2}$ Meter, mens dens korteste Længde, Vestsidens, er c. 37. Og som det sidste Led i Udviklingen har vi set, at man, muligvis allerede i 14de Aarhundrede, har tilføjet det store, paa opfyldt Grund i Søen lagte, Yderanlæg med Stalde og andre Bygninger og forbundet med det faste Land ved Tømmerbro, hvoraf Egestolper endnu for en Snes Aar siden fandtes i Engene Sydøst for Borgruinen.

ESROM

Den bygningsmæssige Forbindelse mellem Gurre, Søborg og det store Cistercienserkloster i *Esrom*, der kan skønnes at have fundet Sted allerede ved Midten af 12te Aarhundrede, har sin historiske og topografiske Baggrund. — Betragter vi Udsnittet af Viden-

5. Kort over Nordøst-Sjælland fra 18de Aarhundrede.
(Esromegnén)

skabselskabets Kort over det nordøstlige Sjælland fra 1768, vil vi se, hvorledes Esrom er omgivet af Skove, Aær og Søer. I Middelalderen var Søerne større; alle Aær, Vandløb og Sumpe mere vandrige, og Skovene har sikkert bredt sig endnu videre end i det 18de Aarhundrede. — Til det, vi kan kalde Esromterritænet, var der i Nordvest Adgang et Sted mellem Søborg og Kattegatskysten, og i Sydøst mellem Esrom- og Gurre-Sø. Og det er netop nær disse Adgange, at de to med Esrom Kloster jævn gamle Befæstninger, Søborg og Gurre er lagt. Vi kender fra Udlandet, at man paa lig-

nende Maade ved befæstede Anlæg søgte at sikre Adgangen til store og betydelige Herreklostre. Og Esrom Kloster var et af Danmarks allerbetydeligste. Det blev grundlagt ved Midten af 12te Aarhundrede — en voldsom Tid, fuld af Brydninger og Kampe. En Tid da særlig Kystegnene ofte hærgedes af røveriske Overfald. Og naar det nye Kloster blev lagt heroppe i Nordsjælland, ikke altfor langt fra Kysten, maatte dets Grundlægger tænke paa at værne det mod Angreb. — Ikke blot topografisk, men historisk, kulturelt og arkitektonisk var Esrom et Midtpunkt i denne Egn, som vi med Rette kan betegne Esromegnen, og hvis arkitektoniske Mindesmærker derfor maa ses i Sammenhæng med Klostret.

Det blev grundlagt som Benediktinerkloster af Ærkebiskop Eskil i 1140-erne og blev af dets store Grundlægger ændret til Cistercienserkloster i 1153 ved Indførelse franske af Munke fra selve det berømte Clairvaux i Burgund.

Eskil, Absalons Forgænger som Ærkebisp i Lund 1138—77, havde som ung studeret i Hildesheim og kom senere i intim Forbindelse med Klosterlivets største Personlighed, den hellige Bernhard i Clairvaux. Den unge, højt begavede Danske, der havde til-egnet sig sin Tids højeste europæiske Dannelse, blev den store Indfører og Formidler af Tidens europæiske Kultur i sit Land, naturligvis særlig den kirkelige, ligesom han blev en ivrig og til Tider hensynsløs Forkæmper for Kirkens Ret. Som Udslag af sine Kulturbestræbelser anlagde han flere Klostre og interesserede sig navnlig for Cistercienserne. Det Kloster, han stiftede i Esrom, blev et af de største og betydeligste i hele Norden, og det blev Stammer til ikke mindre end 12 Cistercienserklostre i Danmark og Nordtyskland. Af dem var de 6 anlagt direkte fra det nordsjællandske Kloster og med Munke herfra. Det nordligste var Aas oppe i Halland, mens det sydligste, Colbatz i Pommern, ligger 230 Kilometer sydøst for det nuværende Danmarks sydligste Punkt, Gedser Odde. Saa vidt omkring sendtes Munkene fra Esrom for at grundlægge Kolonier. Og denne frodige Expansion møder vi allerede i Klostrets første Tid: 5 af dets Datterklostre i 1ste Led og 2 i 2det blev stiftet

i Moderklostrets første 40 Aar, ja Vitskøl og Sorø endog mindre end 10 Aar efter Esroms Stiftelse som Cistercienserkloster. Men ogsaa gennem de følgende Aarhundreder var her Fremgang og Blomstring, selv om ganske vist — hvad vi kender fra mange Klosters Historie — Tugten indenfor Kløstermurene i Perioder kunde slappes, iøvrigt netop paa Grund af det store Klosters Velstand. Vi møder en Mindelse herom i den berømte, langt udenfor Danmark kendte, til Esrom knyttede Fortælling om Broder Rus¹, Djævelen, der ukendt bliver optaget i Klostret og forfører Brødrene til Fraadseri og Vellevned.

Udstrakt Jordegods erhvervede Esrom Kloster efterhaanden, for en stor Del som Gaver fra Velyndere, deriblandt flere af Kongehuset. Saaledes Dronning Margrethe, der i 1400 skænkede Gods i Ods Herred, for at der skulde læses Messer ved et Alter i Klosterkirkens Kor baade for hendes Søn Oluf, hendes Fader Valdemar Atterdag og hendes Moder Dronning Helvig: „en evig Messe hver Dag at synges for det Alter i samme Klosters høje Kor, som vor Moder ligger begravet foran“². Helvig, der døde i 1374, formodes at have levet sin sidste Tid i Esrom, hvor hun blev begravet³. Men tre Aar efter (10. Sept. 1377) fik Dronning Margrethe af Pave Gregor XI Tilladelse til at flytte sin Moders Lig til Sorø⁴, hvad der — som vi har set — ihvertfald ikke var sket et kvart Aarhundrede efter Helvigs Død og næppe nogensinde er kommet til Udførelse.

Om det store Klosters Bygningshistorie véd vi desværre altfor lidt. Opført ved Midten af 12te Aarhundrede blev det to Gange

¹ Chr. Bruun: Broder Russes Historie.

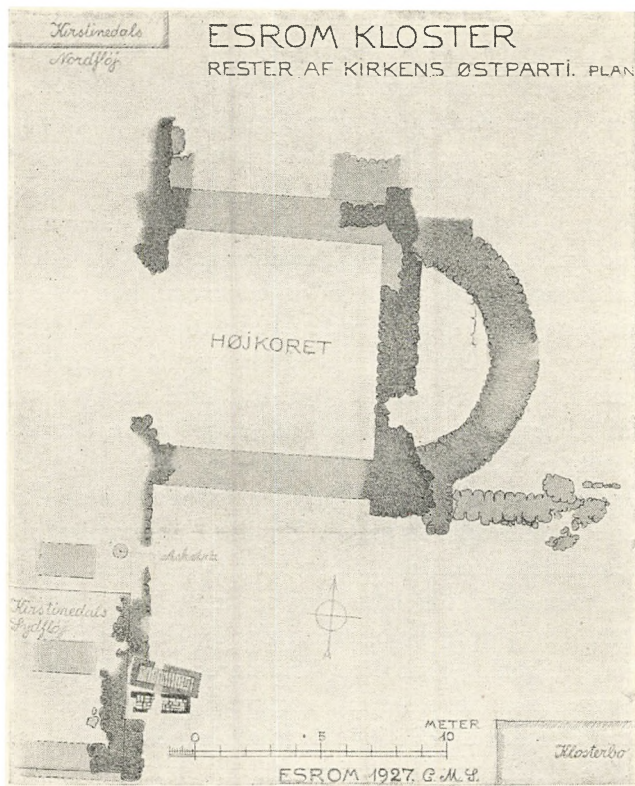
² O. Nielsen: Codex Esromensis, S. 198.

³ I et Brev af 28. Okt. 1374 fra Abbeden til Konventet omtales Helvig som *famula nostra*, vor Tjenerinde. (C. Molbech: Hist. Aarb. I, S. 93). — Kr. Erslev, der henviser hertil, siger: „Det eneste, der synes sikkert, er, at Helvig er død i Esrom Kloster; her blev hun begravet . . .“

⁴ Utrykte Pavebreve (ved Dr. L. N. Helweg) i Nye kirkehist. Saml. 5. B., S. 865. — Margrethe faar Pavens Tilladelse til at flytte sin Faders Lig, der var begravet i Borgkirken i Vordingborg (apud capellam in castro Wordingborgh), og Helvigs Lig i Esrom (apud monasterium Esrom) og føre begge til Sorø (ad monasterium apud Soram).

hærget af Brand i det første halve Aarhundrede. Første Gang i 1193 (ifølge Rydaarbogen 1192). Anden Gang i 1204. Og vi kan da antage, at det er blevet istandsat eller ombygget i Aarene omkring 1200. Men baade Kirken og den egentlige Klostergaard er totalt nedbrudt, og det er vanskeligt ved Gravning at opspore Rester af det store Anlæg, fordi her i Tidens Løb er vokset en By op, og de Steder, hvor der ikke er opført nyere Bygninger, har man i det sidste Aarhundrede altfor tit gravet Fundament- og Murrester op for at bruge Materialerne andetsteds. Tilbage staar nu kun en enkelt Klosterbygning, en lang Fløj af røde Munkesten i to Etager foruden Kælderen, der med Undtagelse af de to vestligste Rum dækkes af Krydshvælvinger. — Af denne Bygning, hvis Længde fra Øst til Vest er 39 Meter, mens Bredden er 9, er vestligste Del (23 Meter) ældst og antages at stamme fra Midten eller sidste Halvdel af 14de Aarhundrede, hvorimod østre Del, der danner et svagt Knæk med vestre, er et Aarhundrede yngre. En lille Halvtagsbygning op til Nordsiden af det store Hus stammer fra 1ste Halvdel af 16de Aarhundrede, men har, som hele Huset, været Genstand for senere Ændringer. To mindre Bygninger i Øst og Vest er nyere, og i høj Grad maa det beklages, at det grundmurede middelalderlige Hus, der fra Østenden af det store Hus strakte sig nord paa, i 1880 blev nedbrudt af den daværende kgl. Bygningsinspektør uden saa meget som at blive maalt eller fotograferet.

I 1879 og 82 er der blevet gravet i Esrom af Professor Jacob Kernerup, som foruden nogle Bygningsrester fremdrog 12 murede romanske Grave. I 1894 gravede Professor J. B. Løffler 14 romanske Grave frem, der sammen med 15 lignende, som blev fremdraget af Nationalmuseets Direktør, Dr. M. Mackeprang og mig i 1908, laa i en samlet Gruppe 74 à 88 Meter nord for det nustaaende Klosterhus' østligste Parti og tydeligt nok har ligget paa den gamle Kloster-Kirkegaard. Løffler fremdrog tillige nogle Rester af en nord for det nuværende Klosterhus' Østende liggende *Østfløj*. Og af denne Fløjs nordligste Del har jeg i 1927 fremdraget Fundamenter samt tillige en gammel Brønd af Kampesten (der viser, at Vandet i

6. Plan af Esrom Klosterkirkes Østparti. — Maaleblad.

ældre Tid stod betydeligt højere). Ligesom den nustaaende Klosterbygning har denne østre Fløj tilhørt Klostrets Økonomi-Afdeling. Den har været inddelt i mange smaa Rum, og fra dens Vestside løb der et langt Murfundament vest paa hen til det sydøstre Hjørne af Klosterkirkens Kor.

En Rest af Klosterkirken kom nemlig ogsaa frem i 1927, og selv om det kun var et mindre Stykke af Kirkens Østparti, hvis Fundament det lykkedes at fremdrage, var det lille Parti dog, til Forstaaelse af det gamle Klosteranlægs Grundplan og Placering, af den allerstørste Betydning. (Fig. 6).

Den Type af Cistercienserkirker, som vi omkring Midten og i sidste Halvdel af 12te Aarhundrede træffer i Citeaux og Clairvaux og mange andre af Cisterciensernes Klostre, bestod af et Hovedskib med to Sideskibe, en kraftigt fremspringende Korsfløj med Kapeller ved Østsiden samt et i

Øst lige-afsluttet Kor. Samme Type finder vi i alle de af Esroms Datterklostre, der nu eksisterer, eller hvis Kirkeplan kan konstateres, og det var derfor rimeligt at vente en lignende i Esrom. Vi finder da ogsaa her Fundamentet af et i Øst lige afsluttet Kor. Men hertil har man noget senere føjet en Apsis eller Kor-runding. Apsisfundamentet bar Rester af Teglstensmur, og den enkelte Munkestensvarede i Karakter og Størrelse til Stenene i det af Eskil byggede ældre Søborg — dog ikke i

7. Fundament af Esrom Klosterkirkes Apsis.
Søndre Del.

de ældste Partier, men de seneste, østre Partier af Eskil-Borgen — hvoraf man kan slutte, at Apsis er tilføjet endnu i 12te Aarhundrede og næppe i Aarhundredets sidste Tiaar.

Koret har været $11\frac{1}{2}$ à 12 Meter bredt i Ydermaal, $8\frac{1}{2}$ à 9 i det Indre, og det kan til Sammenligning anføres, at de tilsvarende Kor-Maal i Sorø's Cistercienserkirke er c. 12,40 og c. 10 Meter. De fremdragne Korfundamenter syntes at vise et kvadratisk Kor, men Stør-

stedelen laa under Landevejen, og skønt de stedlige Myndigheder tillod Nationalmuseet at bryde Vejen op, maatte Museet desværre paa Grund af Bekostningen opgive at afdække hele Koret.

Fra det Sted, der syntes at være Korets Sydvesthjørne, løber et Fundament Syd paa i en Længde af $11\frac{3}{4}$ à 12 Meter; her er der et Hjørne, hvorfra et Murfundament har løbet Vest paa. Man maatte paa Forhaand antage, at det var Fundamentet for søndre Korsarms Østmur og dens sydøstre Hjørne, der her var kommet frem; men forefundne Spor synes at vise, at det var Østmuren for Korsarmens Østkapeller, og skønt vi kun fandt Fundamentgrøfterne, ikke selve Fundamenterne, for Østkapellernes Skillemure, kunde vi ikke komme udenom, at her havde været 3 Østkapeller, selv om Sorø (og andre danske Cistercienserkirker) kun har 2; men Korsarmens Længde er større i Esrom end i Sorø — i Esrom $11\frac{3}{4}$ á 12, i Sorø c. $10\frac{1}{2}$ Meter.

Naar det ikke er Korsarmens men derimod Korsarmskapellernes Østmur, hvis Fundament vi har fremdraget, stemmer det ikke helt med normal Cistercienserskik. Kapelmuren burde have ligget omtrent udfor Midten af Koret, d. v. s. midt under den nuværende Landevej, hvor vi desværre ikke har kunnet grave. Men muligt er det jo, at Muren oprindeligt har staaet her og senere er blevet flyttet, og i saa Fald kunde man jo tænke sig, at dette var sket efter Branden i 1193¹.

Forholdene i Klosterkirkens Østparti er imidlertid endnu mere komplicerede. Der fandtes nemlig paa Østsiden af den nævnte Murs Fundament to murede Grave — den ene romansk, d. v. s. af den Type, der hører hjemme i Tiden indtil c. 1250; den anden af den senere efterromanske Type. Og da begge Grave strækker sig et Stykke ind i Kapelmursfundamentet, kan der ikke være Tvivl om, at

¹ Efterat dette er skrevet, har Dr. Vilhelm Lorenzen under Udgravning af Klosterkirken i Herrevad fundet, at Østmuren for Korsarmenes Østkapeller netop er placeret paa denne Maade i Forhold til Koret. Herrevad Kloster i Skaane er det ældste danske Cistercienserkloster, grundlagt af Eskil i 1144. — Vi kan da med største Sandsynlighed antage, at den forefundne Mur i Esrom virkelig er Østkapellernes oprindelige Østmur, og at Koret har bestaaet af 2 kvadratiske Fag.

denne Mur har været nedbrudt, da Gravene blev murede, d. v. s. engang i 1ste Halvdel af 13de Aarhundrede. Naturligvis maa man komme til at tænke paa Branden i 1204, og det kan jo ikke nægtes, at Murens Nedbrydning kunde tænkes at maatte sættes i Forbindelse med en Ombygning efter denne Brand.

Det maa imidlertid bestemt understreges, at disse Slutninger er fremsat med yderste Forbehold, fordi der dels er bevaret saa lidt af de gamle Murfundamenter, og det dels paa Grund af Forholdene ikke har været muligt at grave alle Steder.

Skal vi gøre op, hvad vi med Sikkerhed kan slutte som Resultat af Gravningerne, bliver det følgende: Esrom Klosterkirke har været en Korskirke, hvis Korsarme har sprunget meget kraftigt frem, endog kraftigere end i Sorø, skønt Esroms Kor var smallere end dettes. Koret var lige afsluttet i Øst; men ikke altfor længe efter Korets Opførelse har man tilføjet en Apsis. Visse Forhold ved Korsarmskapellernes Østmur synes at hænge sammen med en allerede i Kirkens første Aarhundrede foretaget Ombygning, der kan være foraarsaget af de to Brande i Aarene kort før og kort efter 1200, men som det ihvertfald paa nuværende Tidspunkt er umuligt at komme til fuld Forstaaelse af.

Af Klosterkirkens Skib har det ikke være muligt at fremdrage noget, dels fordi stedlige Forhold hindrer Gravning, dels fordi man, hvor der var fri Mark, tidligere har brudt Fundamenterne op. Derimod lykkedes det c. 100 Meter sydvest for Kirkens Apsis at fremdrage Fundamentet af et Murhjørne, der vistnok har været Klosters sydvestre Hjørne, og efter hvis Beliggenhed vi faar en Antydning af det gamle Klosters Størrelse. Murflugten af det nævnte Hjørnes Vestmur ligger nemlig 80 Meter Vest for Klosterkirkens Østende, og Murflugten af Hjørnets Sydmur ligger 57 Meter Syd for Kirkens Kor, mens selve Hjørnet ligger 58 Meter Vest for den nustaaende Klosterbygning. Det vil sige, at der paa det Areal, hvor vi efter Gravningsresultaterne kan skønne, at Kirken og Klostergaarden har staaet, er rigelig Plads til en Kirke af mindst samme Længde som Sorøs, der er c. 70 Meter — den længste af vore bevarede Klosterkirker —,

ligesom der er Plads til en Klostergaard af samme Størrelse som i Sorø, hvor Gaardsrummet, Fratergaarden, har været c. $29\frac{1}{2} \times 30$ Meter.

Kloster og Kirke har været opført af røde Munkesten, og de fundne Formsten viser, at Kirken

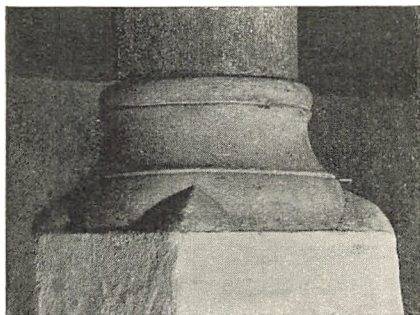

8. Søjlebase af brændt Ler med brunlig Glasur. Fundet i 1927 ved Gravning i Esrom.

har tilhørt samme Slægt som vore andre romanske Teglstenskirker. Et enkelt Karaktertræk fra disse skal nævnes, en Detaille fra deres store Pillers Halv- og Trekvartsøjler, nemlig de *Hjørneblade* eller *Hjørneknopper*, der prydede Søjlebassens nederste Vulst eller Pude og udfyldte Hjørnerne af Søjlels firkantede Sokkel eller Plint.

Mens Hjørnebladene træffes

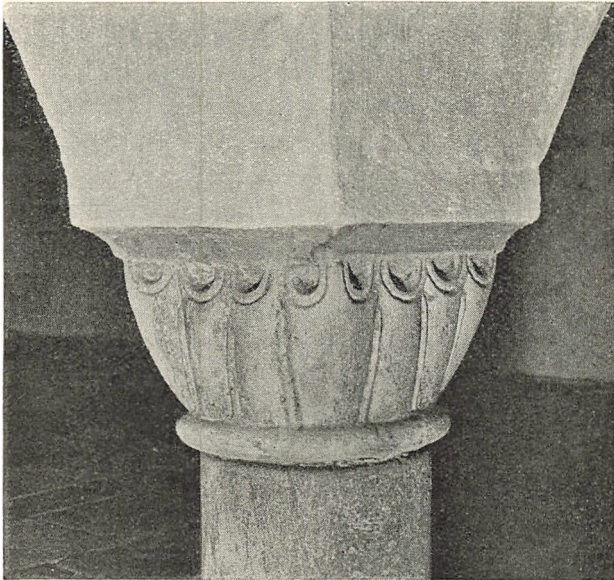
i mange af vore romanske Teglstenskirker, findes Hjørneknopperne kun i en bestemt begrænset Gruppe: I selve Esromegnens er de paavist i Søborg. De findes i et enkelt, østligt Afsnit af Esroms Stiftskirke, Domkirken i Roskilde, men iøvrigt kun i nogle Klosterkirker tilhørende Kloster, som nedstammer fra Esrom, nemlig Vitskøl og Øm i Nørrejylland, Dargun i Mecklenburg og Colbatz i Pommern. At Esrom er Moderstedet for denne arkitektoniske Detaille i den nævnte Gruppe — Esromgruppen — kan der ikke være Tvivl om; men der er desuden ved Gravning i Esrom fundet to smaa Søjlebaser, den ene af brændt, glaseret Ler, den anden af skaansk Sandsten, der begge har Hjørneknopper, som dels er i Slægt med Esromgruppens, dels i Slægt med

9. Søjlebase af skaansk Sandsten fra Esrom, nu i Kronborgs Kælder.

den nævnte Gruppe — Esromgruppen — kan der ikke være Tvivl om; men der er desuden ved Gravning i Esrom fundet to smaa Søjlebaser, den ene af brændt, glaseret Ler, den anden af skaansk Sandsten, der begge har Hjørneknopper, som dels er i Slægt med Esromgruppens, dels i Slægt med

Hjørneknopper i Ærkebiskop Eskils store Domkirke i Lund, der naturligvis har øvet Indflydelse paa hans Klosterkirke i Nordsjælland. Endelig skal det nævnes, at vi i Kronborg, der er opført ved den Tid, Esrom blev nedbrudt, finder nogle romanske Søjlebaser af skaansk Sandsten af samme Karakter, som de to smaa Søjlebaser i

10. Søjlekapitæl af skaansk Sandsten fra Esrom, nu i Kronborgs Kælder.

Esrom. De er utvivlsomt kommet til Kronborg fra Esrom; og det samme gælder nogle Kapitæler i Kronborg, ogsaa af skaansk Sandsten (Fig. 10), til hvilke vi træffer ganske tilsvarende i Lunds Domkirke og i Esromegnens Borg, Søborg.

Ligesom Esrom har øvet Indflydelse viden om paa en Gruppe af Arkitektur-Mindesmærker, har Esrom og Egnen heroppe modtaget saa mange Impulser fra Lund og Lundestift¹, at vi — selv om

¹ C. M. Smidt: Ærkebiskop Eskils Borganlæg paa Søborg (Aarb. for nord. Oldkynd. o. Hist. 1934, S. 237). — Samme Forf.: Tikøb Kirke og Esrom Kloster

denne Paavirkning fortsattes efter Eskils Tid — kan betegne Esrom-egnen som Eskils særlige Kulturdomæne i Nordsjælland.

SØBORG

Som Gurre har ogsaa *Søborg* været levende i Folkebevidstheden gennem Historie og Sagn. Mest kendt fra Borgens Historie er Beretningerne om Fangerne i Søborgs Taarn; blandt dem Kongeætlingen Biskop Valdemar, der sad fængslet her fra 1192 til 1206¹, men navnlig da Ærkebiskop Jens Grand, hvis Fangenskab varede fra den 9de April 1294 til Natten mellem 13de og 14de December 1295, da det lykkedes ham at flygte. — Biskop Valdemars Skæbne blev grebet af Folkevisedigtningen. En af Dagmarviserne synger om, hvorledes Dronning Dagmar Morgenen efter sit Bryllup gaar i Forbøn for Bispen hos Kongen: „Den første Bøn jeg Eder beder, den beder jeg Eder saa blide, I lade ud Biskop Valdemar, allerkæreste Morbroder min“. Folkevisens Beretning skal jo ikke tages for bogstavelig. Derimod giver den af Huitfeld optrykte „Historie om Jens Grand“ vistnok en i Hovedtrækkene korrekt Fremstilling af den stridbare Ærkebispes Fængselsophold i Søborgs Fangetaarn og hans Flugt herfra, selv om vi maaske nok kan antage, at Beretningen om hans umenneskelige Behandling er malet med rigelig kraftige Farver². Til Gengæld er den kendt af saa at sige hvert Barn i Landet. Ikke mindst kendt er Jens Grands dristige Flugt ved Hjælp af den snu „Morten Madsvend“ — saaledes som Ingemann, med Sans for et fyndigt, folkeligt Navn, kalder Ærkebispens trofaste Hjælper.

Men langt mere end Fortællingen om Jens Grand har Sagnene om Dronning Margrethe været levende i selve Søborgegnen: Det hedder sig nemlig, at hun er født i Søborg, og at hendes Moder

(Aarb. 1938, S. 21). — Se ogsaa M. Mackeprang: Skaansk Indflydelse paa romanske Landsbykirker i Nord- og Østsjælland (Aarb. 1914, S. 162).

¹ Efter Huitfeld skal han de første 6 Aar have været Fange i Nordborg paa Als.

² Se M. Mackeprang: Krøniken om Jens Grands Fangenskab (Historisk Tidsskr. 6 R., III, S. 643).

Dronning Helvig, har været indespærret paa Borgen og er blevet begravet i Søborg Kirke¹. — Ogsaa i vor Tid er det Dronning Margrethe, der i denne Egn sætter Fantasien i Bevægelse. En kalkmalet, kronet Helgeninde, der blev fremdraget i Kirken 1883, bliver i Søborg tolket som Dronning Margrethe, skønt hun har Helgen-glorie. Og rent fantastisk er den barokke Tro hos Menigmand, at Margrethes Guld-Spinderok og Sveriges Kongekrone er nedgravet paa den gamle Borgtomt, et morsomt Udslag af den Tro paa en nedgravet Skat, som man møder mange Steder, og som her er knyttet til en stor historisk Personlighed.

Historiens Beretninger om Søborg begynder med Ærkebiskop Eskil. Det er Saxo, der fortæller, at Eskil har bygget Borgen², og at han udæsker Kong Valdemar saa kraftigt, at Kongen belejrer den og søger at tage den med væbnet Haand; men Borgen er ham for stærk, og kun ved List og Mellemløst af Abbed Gerhard af Esrom, lykkes det ham at faa Besætningen til at overgive den. „Forsvarernes Mod stod langt fra Maal med Murenes Styrke“, siger Saxo. — Det var i 1161, Kongen kom i Besiddelse af Søborg, der forblev i Kronens Eje, indtil Borgen og Lenet efter Grevens Fejde blev lagt under Krogen. Under Grev Christoffers Hærgen i Nordsjælland (1534) er Søborg antagelig blevet ødelagt, og da der i 1577 bliver brudt Sten her til Anvendelse andetsteds, er Borgen allerede en Ruin. Et engelsk Gesandtskab besøger Søborg i 1588, og et Medlem af Gesandtskabet fortæller, at der paa en Ø, i Søen „fordum laa en Borg, hvis Levninger endnu ses“.

Søborg var ikke slet og ret en Borg. Det var et stort og kompliceret Anlæg beliggende paa tre Øer, der fra Nordøstsiden af den

¹ Fortællingerne om Helvigs og Margrethes Forbindelse med Søborg møder vi første Gang hos Erasmus Lætus og Arild Huitfeldt i sidste Halvdel af 16de Aarhundrede.

² Hos Saxo benævnes Søborg „urbs in solido letricæ paludis“, da det første Gang nævnes. At det virkelig er Søborg, her er Tale om, har J. Kinck med stor Skarpsindighed paavist, og uden at komme ind paa Enkeltheder skal her henvises til hans Afhandling i Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist. 1874, S. 326.

11. Plan over Søborg Sø med hele Anlægget.

gamle Søborg Sø strakte sig ud i Søen. Paa den største af Øerne, den som var nærmest Land, *den inderste Ø*, laa Søborg By, der nævnes som Købstad fra c. 1270 til omkring 1550. — *Den mellemste Ø* var paa den Side, der vendte mod Byholmen, forsvaret af to mægtige Jordvolde med en dyb Grav imellem. Øen har rummet Borgens Hestestald og andre af de Bygninger, der ikke har kunnet finde Plads paa selve Borgholmen. Iøvrigt benævnedes et Sted paa mellemste Ø i sidste Aarhundrede Justitspladsen.

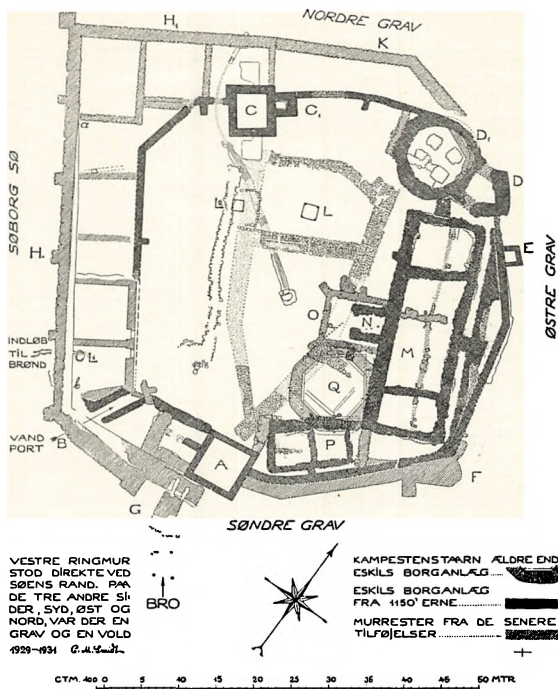
Der har været Bro fra det faste Land til den inderste Ø og indbyr-

des mellem Øerne; og af den lange Tømmerbro fra den mellemste til den yderste Ø har P. B. Feilberg, der i 1870-erne udtørrede Søborg Sø, fjernet mellem 100 og 150 svære Egestolper. — Herude paa *den yderste Ø* fandtes der en Borggrav, en vandfyldt Ringgrav, der hesteskoformet omgav *den egentlige Borgholm* i Nord, Øst og Syd. Ringgravene var ved en Ringvold skilt fra Søen, der direkte gik ind til Borgholmens Vestside, og hvori nordre og søndre Ringgrav udmundede. Ringvoldens søndre Del udvidede sig til et større tresidet Plateau. Og det var dette Plateau, der ved en lang Tømmerbro stod i Forbindelse med mellemste Ø; men Plateauet, der utvivlsomt har rummet et Forværk, har atter ved en Bro over søndre Borggrav (Ringgraven) staaet i Forbindelse med Borgholmen. — For at komme ud til Borgen, maatte man altsaa passere de to inderste Øer, det tresidede Plateau paa den yderste Ø, de tre Broer over Søen og endelig den korte Bro over Graven omkring den stærke Borg — stærk ikke alene paa Grund af hele dette kombinerede Anlæg og dets Placering i Søen, men ogsaa ved selve Borgbygningens faste Mure og Taarne.

Mærkelig kombineret har Borgens Udvikling været:

I. — Inden Eskil byggede sin Borg, var den yderste Ø en ganske lav Holm, der nogle Steder kun hævede sig ubetydeligt over Søens Vandspejl. Og sydøstlig paa denne Holm stod der indtil Eskiltiden et Stentaarn helt opført af raa Marksten og Kalk. Det var 8-kantet med afrundede Hjørner, og i dets Indre fandtes der et af Tømmerbjælker baaret Brædde- eller Plankegulv tæt over det lave Jordsmon. Baade Murværkets Karakter og Taarnets Form tyder paa, at det hører hjemme i en tidlig Tid, og iøvrigt er her nogle ejendommelige konstruktive Forhold, af hvilke vi kan skønne, at det tilhører en Periode indenfor vor ældste Stenbygningskunst, da man var mere vant til at bygge med Tømmer og mere stolede paa Tømmer end paa Sten og Kalk. Man tilhuggede 8 Bjælker, alle $8\frac{1}{2}$ Meter lange, og lagde dem i Bunden, saaledes at de dannede 2 lige store, hinanden krydsende Kvadrater. Herved fremkom der indenfor Kvadraterne en regelmæssig 8-Kant, og udenom den byggede man Taar-

PLAN AF SØBORG SLOTSRUINER. HOLBO HERRED,
FREDERIKSBORG AMT.

11, a. Plan af Søborg.

Det 8-kantede Taarn fra Tiden før Eskil (Q), Eskils Borganlæg (mørkt skraveret).
Borgens senere Udvidelse (lysere skraveret).

A: Porttaarnet. B: Lille Port eller Poterne ud til Søen. C C₁: Nordre Munkestenstaarn. D₁ D: Borgkapellet. E: Lille, tilføjet Flanketaarn. F: Hjørnetaarn i det udvidede Borganlæg. G: Vindebropartiet. H H₁ K: Ringmur. L: Store, ældste Brønd. L₁: Mindre, yngre Brønd. M: Hovedbygningen eller Palatiet. N: Palatiets oprindelige Forhal. O: Yngre, større Forhal. P: Formodet Økonomibygning. Q: Otte-kantede Kampestenstaarn, ældre end Eskils Borg.

net. Ikke blot havde Bygmesteren paa denne Maade konstrueret 8-Kanten, men de lange, krydsende Bjælker kom til at ligge i Murværket som Murankere, der skulde holde sammen paa Taarnmurene, en ret uforholdsmæssig Foranstaltning, som man kun kan have fundet paa i vor Stenbygningskunsts Barndom. Taarnet kan antages at være opført i Kong Niels' Tid, næppe senere end i 1120-erne. Foruden dette Taarn synes man samtidig ogsaa at have bygget andet-

steds; ihvertfald har vi nordvestlig paa den lille, lave Ø fundet Spor deraf, og man maa formode, at der har været et Tømmer- eller Palisadehegn. Endelig er det i høj Grad sandsynligt, at de to Jordvolde med den dybe Grav imellem, som findes sydligst paa „den mellemste Ø“, stammer fra dette eller et endnu tidligere Anlæg.

II. — Da Eskil omkring 1150 opførte sin Borg, begyndtes der med Gravningen af den hesteskoformede Ringgrav. Ler- og Jordfylden herfra anvendte man til at forhøje den lave Borgholm $2\frac{1}{2}$ à 3 Meter — iøvrigt ogsaa til Dannelsen af Ringvolden. Og paa denne kunstige Borgholm, der fik glatte Lerskraaninger mod Søen (paa Vestsiden) og mod Graven (paa de andre Sider), opførte han sine Borgmure ved Skraaningernes øvre Kant.

Eskils Borg var af polygonal Planform (det mørkt skraverede paa Plantegningen). — Sydligt laa det fremspringende, kvadratiske Portaarn. — Ved nordre Ringmur rejste sig to Taarnbygninger, der begge var *Tvillingtaarne*, og af hvilke den vestligste bestod af et stort, kvadratisk Taarn sammenbygget med et mindre ved dets Østside; den *østligste* derimod af *to polygonale Taarne* ligeledes med det større i Vest, det mindre i Øst, og af dem var det store Vesttaarn 8-kantet — men med Hjørnerne saaledes afrundede, at Planen nærmede sig den cirkulære —, mens det mindre Østtaarn var 5-kantet. Men 5-Kant-Formen har det faaet ved en Ombygning, og det er sandsynligt, at det oprindeligt har haft en lignende Form som det store vestre. — *Denne store, af to polygonale Taarne bestaaende Bygning* har været *Borgens Kirke eller Kapel*. Det mindre Taarn i Øst var Koret, det større i Vest med fire Piller eller Søjler i Midten var Skibet. Men efter deres Beliggenhed har de begge været Ringmurs-taarne, der er indgaaet i Borgens aktive Forsvar.

Syd for dette Borgkapel laa Borgens store Hovedbygning eller Palatium, der var c. $30\frac{1}{2}$ Meter langt og c. $10\frac{1}{2}$ bredt. Kapellets Længderetning var Øst--Vest og gik paa tværs af Palatiets, og da Afstanden mellem dem kun var c. 2 Meter, og vi nu finder dem forbundne med et ret svært Fundament, kan der næppe være Tvivl om, at der fra Ærkebispens store Beboelseshus har været direkte

Forbindelse med hans Borgkapel. Forholdene minder om Kejserborgen i Goslar, hvor Kapel og Palatium var placeret paa lignende Maade og forbundne med hinanden, selv om Afstanden mellem dem var betydelig større. Og Eskil maa have kendt Anlægget i Goslar, da det laa nær Hildesheim, hvor han studerede i sin Ungdom! — Søborgs Palatium har i nedre Etage haft et mindre Rum ved hver Ende, og i Midten en c. 15 Meter lang Sal, foran hvilken der laa en lille i Borggaarden fremspringende Forhal. Og vinkelret paa Palatiet fandtes der ved dets Sydende en kortere Bygning, der med stor Sikkerhed kan formodes at have rummet Økonomiafdelingen.

Foruden Porttaarnet i Syd har ogsaa det kvadratiske Taarn i Nord og det taarnagtige Borgkapsels Kor som Flanketaarne sprunget frem for Ringmuren. Og foran østre Ringmur har der, tæt syd for Koret, været et lille kvadratisk Flanketaarn, der vel synes at høre til det ældre Anlæg, men dog er yngre end selve Ringmuren. Udenfor denne løb der, ved Borgens sydvestre Hjørne, to parallelle Mure ned ad Borgskraaningen mod Søen. De havde en indbyrdes Afstand af kun c. $1\frac{1}{4}$ Meter, og mellem dem har der vistnok været et Slæbested for Baade. Ihvertfald har en lille Poterne givet Adgang til Søen.

Kom man ad Porttaarnet ind i Borggaarden, hvis Gaardplateau bestod af Ler og stærkt leret Jordfyld, fandt man her nogle brolagte Striber eller Gange. De begyndte med en enkelt Stribe indenfor Porten; men $3\frac{1}{2}$ Meter fremme delte den sig gaffelformet i to Grene, den vestre sigtende mod det kvadratiske Taarn i Nord, den østre mod Borgkapsellets taarnagtige Rundskib, og denne østre Gren passerede langs med Palatiet umiddelbart forbi Indgangen til dettes lille Forhal. Nordligt i Borggaarden forenedes de to Grene eller Striber ved to lignende, der gik paa tværs; og mellem dem — placeret i Gaardens Midtakse Nord-Syd — fandtes en stor, af Egeplanker og -Stolper bygget Brønd, der kan skønnes at være gravet og bygget op samtidig med selve den kunstige Borgholm.

Hele dette Borggaardsanlæg, omgivet af Ringmur, med Porttaarnet i Syd, de to Tvillingtaarne i Nord (som Stenbroens Grene sigter imod), med Brønden i Midten og den lange Hovedbygning langs

Østsiden, har i planarkitektonisk Henseende været usædvanlig smukt; men Anlægget mangler en til Palatiet svarende Langbygning langs vestre Side forat være fuldt symmetrisk. Og saa fuldendt Borggaarden iøvrigt er komponeret, kan der ikke være Tvivl om, at der har ligget en tilsvarende Bygning her, en Bygning, der ogsaa af praktiske Grunde var uundværlig, da Anlægget ellers havde savnet et Bosted for Borgmandskabet. Utvivlsomt har det været en lettere Bygning, helt eller delvis af Træ¹.

Lige indtil de systematiske Undersøgelingsgravninger i vort Aarhundrede blev foretaget, har det været gængs Opfattelse, at Stenborgen herude paa Borgholmen var opført af Valdemar den Store efter Indtagelsen af Eskils Borg, der da formodedes at have været bygget af Tømmer. Rent bortset fra det absurde i, at den store Ærkebisp, Lunds Domkirkes Bygherre, fortrolig med Tidens europæiske Bygningskunst, skulde have opført en Træborg paa et Tidspunkt, da der allerede forlængst var bygget Stenhuse paa Roskildebispens Gaarde, saa stemmer det jo lidet med Saxos Beretning om Søborgs „Mures Styrke“, eller med hans Beretning om, at Kong Valdemar kun ved List opnaaede at blive Herre over den stærke Borg. Vi véd jo iøvrigt, at i Aarene 1167 til 1179 benyttede Valdemar Søborg som Fængsel for farlige Statsfanger — Henrik Skatelaars Søn Buris, Erik Lams Søn Magnus og Eskils Dattersøn Knud — og det var utænkeligt, at Kongen inden 1167 kunde have naaet at nedbryde Eskils Borg, at bygge den kunstige Borgholm op og at opføre Stenborgens Ringmure og Taarne. Men hvad der er arkæologisk afgørende, er imidlertid selve Bygningsmaterialet. Vi kender jo Kong Valdemars Teglstensbygninger; og det Materiale, han benyttede til dem, var vidt forskelligt fra det, vi finder i Søborgs Mure. Som Eksempel paa det af Kongen anvendte Teglmateriale kan vi henvise til Munkestenene i hans store sjællandske Kirke, Sct. Bendt i Ringsted. Deres Størrelse er 27 à 29 × 12 à 13 × 8 à 9 Ctm., hvorimod Teglstene i Søborgs ældste Parti, Porttaarnet, maaler 19 à

¹ Et langt Fundament, der paa Planen ses at gaa fra Nord til Syd i Borggaardens vestre Halvdel, stammer ikke fra Eskils Tid, men er langt senere

$23 \times 9\frac{1}{2}$ à $10\frac{1}{2} \times 6\frac{3}{4}$ à $7\frac{3}{4}$, og i østre Ringmur 23 à 24×11 à $11\frac{1}{4} \times 7\frac{1}{2}$ à $8\frac{1}{2}$ Ctm. Intet andet Sted end heroppe i Eskils nordsjællandske Omraade træffer vi dette Teglmateriale, der iøvrigt — maaske ogsaa paa Grund af Stenenes ringe Størrelse — er bedre og mere ensartet brændt, end vore middelalderlige Munkesten gennemgaaende plejer at være.

III. — Søborgs Ombygning under Knud VI. — Undersøgelingsgravningerne har vist, at Søborg Sø i Aarenes Løb Gang paa Gang har bortskyllet store Dele af den kunstige Borgholms vestlige Lerskraaning; og Gang paa Gang har man atter udbedret den, tilsidst endog lagt et Glacis af Munkesten ved dens Fod for at beskytte den mod Bortskylning. Men endelig har man brudt overtvært og har bygget en ny Ringmur helt nede ved den kunstige Borgskraanings Fod.

Først opførte man en ny Ringmur udenom Borgens vestre Halvdel og derefter udenom den nordre og søndre Ringmurs østre Del, hvorimod østre Ringmur i ringere Grad ændredes. — Mens det eskilske Anlæg's Størrelse var c. 53 Meter Nord—Syd og c. 50 Øst—Vest, blev det udvidede Anlæg ikke saa lidt større, nemlig c. 63×61 .

Selv den nye Vestmur kunde ikke modstaa Paavirkningen fra Søen, der navnlig ved Tøbrudstider kan have været kraftig. Muren kom til at hælde, og saa opførte man da sluttelig den nuværende lange vestre Ringmur med dens 6 Støttepiller paa Ydersiden. Ved nordre Hjørne faldt den sammen med den ældre, ved søndre blev den skudt c. 1 Meter udefter.

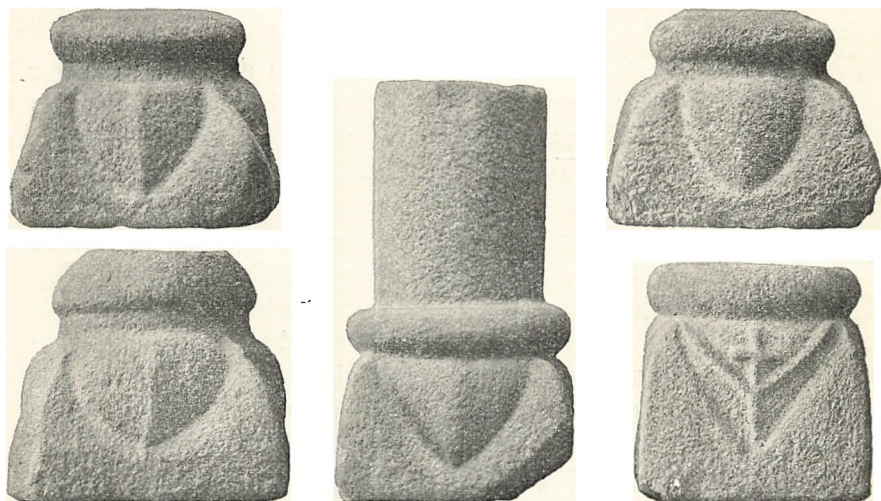
For Tidsbestemmelsen af disse Ombygninger har vi en udmærket Støtte i den store, velbevarede Kirke i Søborg By paa „den inderste Ø“. Den er bygget i tre Gange: først Koret, kort efter Skibet, og en Aarrækkke senere Taarnet. — Baade Teglstensformer og Fugernes Behandling viser, at Koret tilhører den sjællandske Teglbygningskunst fra 2den Halvdel af 12te Aarhundrede men fra denne Perodes senere Del, mens Skibet er fuldført senest i Aarene omkring 1200, Taarnet har spidsbuede Vinduer, men er iøvrigt ret stærkt romansk præget, saa det maa anses for at stamme fra Midten

af 13de Aarhundrede eller de nærmeste Aar efter. Der har altsaa ifølge Stilkarakteren ihvertfald været et halvt Aarhundrede mellem Fuldførelsen af Skibet og Opførelsen af Taarnet. Men dette fremgaar ogsaa af, at Skibets Vestgavl, der ses i Taarnets Indre (over Hvælvingen), er saa stærkt paavirket af Vind og Vejr — navnlig et i Tegl skaaret Ornament nær Gavlens Top — at Gavlen tydeligt af denne Grund kan skønnes at have staaet fri omkring et halvt Aarhundrede.

Vi vender nu tilbage til Borgruinen. — Da den nye Ringmur udenom Eskilborgen var opført, byggede man i Borgens vestre Del Tværmure eller Skillerum mellem den nye og den gamle Ringmur, der henholdsvis blev Ydermur og Gaardmur, og samtidig med at man opførte *østre Del af nordre Ringmur*, ombyggede man *sydligste Del af vestre Gaardmur*, og disse to Mure svarer med Hensyn til Teglmateriale og Formsten saa fuldkommen til Søborg Kirkes Kor, at de ganske afgjort maa være samtidige med dette. — Efter stil-mæssige Forhold vilde man datere Koret til sidste Fjerdedel af 12te Aarhundrede og næppe til dette Afsnits allersidste Aar, mens vi til Bedømmelsen af de nævnte Mure i Borgen har et historisk Holdepunkt for deres Datering. Vi véd nemlig, at Biskop Valdemar sad som Fange paa Søborg fra 1192 til 1206¹. Tilhørende det danske Kongehus, og optrædende som Kronprætendent med Støtte baade fra Norge, Sverige og Holsten, var han selv efter sit Nederlag og sin Tilfangetagelse en farlig Mand. Og naar han sattes i Fængsel paa Søborg, maatte Borgen være i fuld Forsvarsstand overfor mulige Befrielsesforsøg. Vi maa derfor gaa ud fra, at Ombygnings- og Udvidelsesarbejderne paa Søborg ihvertfald i det væsentlige har været afsluttede, da den vigtige Fange modtoges her. Det kan derfor fastslaaes, at Arbejdet for en stor Del er gennemført i den første Halvdel af Knud VI's Regeringstid, hvad der udmærket stemmer med Stilkarakteren i Søborg Kirkes Kor. Dog er det ikke usandsynligt, at den ældste, vestre Del af det udvidede Borg-Anlæg er paabegyndt i Valdemar den Stores sidste Aar.

¹ Efter Huitfeldt skulde Biskop Valdemar indtil 1198 have siddet fængslet i Nordborg paa Als, og først dette Aar være bragt til Søborg.

Ogsaa denne vestre Del af Anlæget led, som nævnt, under Paa-
virkningen fra Søen, og det endte med, at man maatte opføre en ny
Vestmur, den lange vestre Ringmur med Støttepillerne. I den nye
Murs høje Kampestenssokkel med de raa og kløvede Sten i ret regel-
mæssige Skifter, synes man at spore en romansk Tradition, og man
maa af denne Grund antage, at den ikke kan være meget yngre end

12. Granit-Søjlebaser fundne paa Søborg, nu i Nationalmuseet.

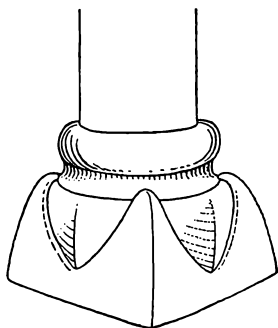
Midten af 13de Aarhundrede. Men her findes ogsaa Rester af Tegl-
stensmurværk med Munkesten af en lignende Type som i Søborg
Kirkes Taarn, hvad der taler for deres Samtidighed. Dateringen af
Borgens yngste Ringmur ud mod Søen til Midten, eller kort efter
Midten af 13de Aarhundrede synes derfor vel begrundet.

Trods Rester af Teglstensmurværk er det dog væsentlig de høje
Kampestenssokler, der er tilbage af den ombyggede Borgs Ring-
mure. Saadanne høje Sokler havde Eskilborgen ikke; dens Tegl-
stensmure begyndte umiddelbart i Jordoverfladen, og bedst ser man
Eskil-Murværket i det store, kvadratiske, nordre Taarn. Mens det
oprindelig var et Flanketaarn, kom det efter Borgens Udvidelse til

at ligge et Stykke indenfor Ringmuren. Det er ubestrideligt det Taarn, der synes bedst egnet til Fangetaarn, og at det er „Jens Grands Taarn“, saaledes som almindelig antaget, er i Virkeligheden i høj Grad sandsynligt, selv om vi naturligvis er ude af Stand til at føre noget afgørende Bevis herfor.

Med den sidste, vestre Ringmur er de store Hovedarbejder paa Søborg afsluttet; men der er dog ogsaa senere bygget paa Borgen, saaledes en kraftig Forstærkelse af dennes sydvestre Hjørne, hvorved der fremkom et Murparti, der sprang frem for Porttaarnet, og hvorfra der har kunnet føres et Flankeforsvar for Porten, ligesom der foran denne blev opført et Brohoved af Sten. Endnu den Dag idag ser vi her de Riller og Fordybninger, hvori Vindebroens Balancebjælker svingede ned, naar Broklappen blev hejset op. — Det kan ogsaa nævnes, at man senere har indbygget nogle Skillerum i Palatiet og opført en større Forhal foran dets Gaardside. Men vigtigere er det at omtale Borgens Brønd- og Kloakforhold.

Den store Brønd af Egeplanker og Hjørnestolper fra Eskiltiden, placeret i Borggaardens Midtakse, er allerede omtalt. Men en betydeligt mindre Brønd blev gravet nær Borgens sydvestre Hjørne, da man omkring 1180 byggede den nye vestre Ringmur. Brøndens nederste Del er simpelthen blot gravet i det stive Bundler, og her over er dens Sider sat af raa Kampesten. En under Søens Vandspejl liggende Kanal gennem Ringmuren har ført Vandet ind til den lille Brønd, der altsaa i Modsætning til den store, ældre var en Brønd for Søvand. — Engang i Middelalderen er Egeplanker og -Stolper i den store Brønd raadnede i Vandstandshøjde, og den er styrtet sammen. Da vi ved Udgravningen i 1925 fandt 3 Par Sko fra Valdemar Atterdags Tid i Brønden, kan der

13. Granit-Søjlebase
at samme Art som Søborgs
Granit-Søjlebaser.
Färlöf Kirke i Skaane.

næppe være Tvivl om, at det er yed denne Tid, den er styrtet sammen og kastet til. — Omtrent 8 Meter Vest for blev der i 1937 fundet en noget smallere, men $\frac{1}{3}$ Meter dybere Brønd af Egeplanke uden Hjørnestolper. Sandsynligvis har den afløst den ældre, og maa i saa Fald gaa tilbage til 14de Aarhundrede.

Indenfor den omkring 1180 opførte vestre Ringmur er der, 18 Meter syd for nordre, fremdraget en Rest af en Kloakrende bygget af Munkesten. Den har ført ud gennem Ringmuren men er brudt af, da man ombyggede denne i 13de Aarhundrede. Derimod finder vi endnu omtrent midt paa nordre Ringmurs Yderside en kraftig Stentud, der har fungeret som Ud løb for en lang Kloakrende af Munkesten, kommende fra en midt i Borggaarden liggende Samlekumme, som har samlet Gaardens Overfladevand og ladet det gennem Renden og Stentuden løbe ud i nordre Ringgrav.

14. „Foldekapitæl“ af skaansk Sandsten fra Søborg, nu i Nationalmuseet.

Den fulde Vurdering af Søborgs Arkitektur er vi naturligvis ikke istand til at opnaa, da saa mange af Bygningerne kun er bevaret i Fundamenter, og alene nordre Ringmur staar i en Højde af c. $2\frac{1}{2}$ Meter. Alligevel kan vi ikke blot af Borgens klare, smukke Planlægning, men ogsaa af mange arkitektoniske Detailler, skønne, at her er Tale om et overordentlig værdifuldt Bygningsværk. En Del Søjlebaser og -Kapitæler fra Søborg er dels i sidste Aarhundrede indsendt til Nationalmuseet, dels under Museets Udgravninger i de senere Aar fremdraget paa Borgtomten. Saaledes de i Fig. 12 viste Søjlebaser, paa hvilke Hjørneknopperne foruden er sammenhængende, mens de foroven griber som en Klo om hvert af Basens Hjørner. Lignende Klo-agtige Hjørneknopper finder vi i jysk Granitarkitek-

tur; men Søborgs Søjlebaser adskiller sig ganske bestemt fra de jyske bl. a. derved, at der mellem Hjørneknopperne, paa Basens buede Kærne, findes en skarp Søm, og Baser af denne Form er, foruden i Søborg kun paavist i Skaane (Färlöf Kirke, se Fig. 13). Iøvrigt er det ene af de to af skaansk Sandsten udførte Kapitæler, Nationalmuseet har modtaget fra Søborg, jo som omtalt i nær Slægt baade med Kapitæler fra Esrom og med Kapitæler fra det i sidste Fjerdedel af 12te Aarh. opførte Taarnparti i Lunds Domkirke. — Mange andre arkitektoniske Enkeltheder er fremdraget, derimellem ornamenterede Gulvfliser, profilerede Hvælvingsribber og mangeartede Formsten, der viser, at Borgen i arkitektonisk Henseende har været rigt udstyret.

15. Kapitæl af skaansk Sandsten fra Søborg, nu i Nationalmuseet

Forud for Nationalmuseets Undersøgelsesgravninger paa Søborg, er der foretaget flere i tidligere Tid. Den betydeligste af dem var den af Kong Frederik VII i 1850 ledede, hvis Resultat er offentliggjort i C. F. Wegeners „Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner“. — Ogsaa *Asserbos* Udgravning lededes af Kongen. Det lille Borganlæg, for hvilket der gøres Rede i Wegeners Skrift, var paa det nærmeste kvadratisk, c. 36×34 Meter med Grav paa alle Sider. Det stammer fra Midten eller sidste Halvdel af 15de Aarhundrede, da Oxe-Slægten sad her paa Asserbo (først som Lejer, til Slut som Ejer). Muligt, at det er gaaet tilgrunde under den aarelange Sandflugt, der hærgede Egnen heroppe mellem Arresø og Kattegat.

Af det lille Kartheuserkloster i Asserbo, som Absalon c. 1163 med ringe Held søgte at give Fodfæste heroppe i den barske Arresø-Kattegat-Egn, findes der intet Spor.

DRONNINGHOLM

Fra Vestsiden af den store Arresø skyder Auderødhalvøen sig ud, og ved Sydsiden af den Vig, der herved dannes, Arresøs vestre Vig, finder vi den gamle Kongeborg *Dronningholms* Borgplads, vidunderlig skønt beliggende, umiddelbart ved selve Søbredden.

Som Gurre og Søborg har ogsaa Dronningholm gennem Sagn været knyttet til historiske Personligheder. Sagnet fortæller, at Valdemar Sejr har bygget Borgen til sin første Dronning, den folkekære Dronning Dagmar; ja, det hedder sig endogsaa, at Kongen skænkede den i Morgengave til sin unge Brud.

Historisk kendes Dronningholm først fra Valdemar Atterdags Tid. I 1342 bliver Albrecht Moltke Lensmand her, og fra nu af nævnes Dronningholm ofte, snart som Len, snart som privat Ejendom. Som Ejere kan nævnes flere Mænd af Slægterne Podebusk og Jernskæg. Ogsaa Roskildebispens Peder Jensen Lodehat har siddet inde med Borgen. Efter 1500 har kendte Mænd som Aage Andersen Thott, Kansleren Johan Friis og Rigsraad Anders Bille været Lensmænd. I 1557 tillader Christian III at bryde Sten paa Borgen, der øjensynlig nu har mistet sin Betydning; og herfra skal der (ifølge Danske Atlas VI, 56) være hentet Bygningsmateriale til Opførelse af Frederiksborg i Begyndelsen af 17de Aarhundrede.

Anvendt som Stenbrud gennem Aarhundreder, stod der af den gamle Borg kun en ringe, enlig Murrest over Jorden, da Kaptain A. P. Madsen i 1887 maalte en Plan af Voldstedet. Og denne Rest, der fandtes paa Borgbankens vestre Del, var forsvundet, da Museumsinspektør P. Hauberg i 1903 foretog en omhyggelig Opmaaling. Helt op i 1920-erne gravede Ejerne Sten op paa Tomten, og først under nuværende Ejer, Svend Larsen, indtraf en Ændring. Da han under Pløjning gentagne Gange var stødt paa Sten umiddelbart under Grønsværen, begyndte han at fjerne dem. Men saa er det, at en lykkelig Skæbne lader Lærer Galsgaard Hansen komme forbi paa Cykle. Øjeblikkelig telefonerer han til Redaktør Th. Jørgensen i Frederiksværk, som omgaaende ringer til Nationalmuseet, og kort

efter, den 5te April 1933, kan Museet med Ejerens Tilladelse lade en Undersøgelsesgravning paabegynde. — En Lykke, naar der i en historisk Egn findes saadanne interesserede Mænd, der uden Tøven gør Anmeldelse til Nationalmuseet og derved redder, hvad der elles i Løbet af kort Tid vilde være totalt forsvundet. Og lykkeligt var det, at Ejeren, Svend Larsen, straks stillede sig forstaaende¹.

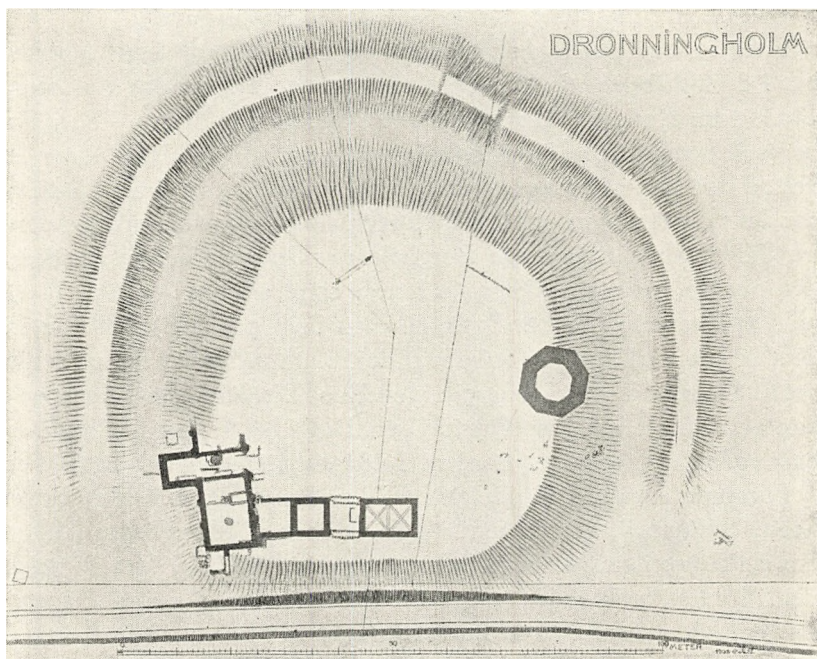
Efter at Undersøgelsesgravningerne med Afbrydelser har staaet paa i de forløbne Aar, kan den, der har ledet Arbejdet, nu i store Træk gøre Rede for Hovedlinierne i den gamle Borg. — Som Søborgs Borgholm laa Dronningholms helt omflydt af Vand. Anlægget bestod dog kun af en enkelt isoleret Ø, men i Analogi med Søborg har der været en hesteskoformet Ringgrav og Ringvold omkring dens tre Sider. Søen beskyllede Borgholms Fod paa den fjerde Side, den nordre, og den strakte sig udenom østre, søndre og vestre Ringvold og dannede i Syd et Basin eller en Bugt paa 350×200 Meters Bredde. Denne Dronningholmbugt, der i Aarhundredernes Løber blevet til Moseland, malerisk groet med El og Birk, omgives af et stærkt kuperet Bakkeland, hvis Østside den Dag idag kaldes Ladegaardsbakken, et Vidne om, at Borgens Ladegaard engang har ligget her.

Borgholmen, der i Middelalderen har hævet sig c. 3 Meter over Søens Vandspejl, var en naturlig Ø, dannet af Morænegrus, hvorimod Ringvolden ligesom i Søborg var dannet af Fyld fra Ringgraven. Borgen, hvis røde Teglstensmure ikke havde nogen Kampestenssokkel, synes at have været af polygonal Form, og har vistnok haft sammenhængende Bygninger hele Borgholmen rundt langs dens øvre Rand med Bygningernes ydre Mur fungerende som Ringmur. — Planen (Fig. 16), der er fremstillet med Syd opad, viser, hvor meget der er gravet frem. Man ser her nordligste Del af Østfløjen og noget over Halvdelen af Nordfløjen. Ved Borgens nordvestre Hjørne har det desværre ikke været muligt at faa nogen Sammenhæng i de bevarede, sparsomme Fundamentrester. Ved syd-

¹ Nævnes bør det, at Dr. Eilschou Holm har støttet Udgravningsarbejdet, at Bestyrelsen for Museet i Frederiksværk ved Formandens Initiativ søgte og fik Støtte til Arbejdet af Carlsbergfondet, og at den stedlige Turistforening nu søger at sikre Areal og derved muliggøre, at Nationalmuseet kan udgrave og restaurere hele den store Borgholm med dens Volde og Grave.

vestre Hjørne fandtes kun en Del af Gaardmurens Fundament, og noget lignende gælder for det sydøstre Hjørne, hvor Gravningerne dog ikke er afsluttede.

Nordligst i Østfløjen har der været en 12 Meter lang og c. 8 Meter

16. Plan af Dronningholm. — Syd opad.
Borgholmens Ringgrav og Ringvold er søgt rekonstrueret paa Planen.

bred Sal med 6 Krydshvælvinger, baaret af 2 Granitsøjler, hvis sydligste Søjlebase er bevaret paa sin Plads. Og umiddelbart Syd for denne Sal fandtes et langt Portrum, der gik tværs gennem Bygningen og fortsatte ud i et Porttaarn, $6\frac{1}{2}$ Meter i Kvadrat (Fig 17). Det sprang i hele sin Bredde frem for Ringmuren, og det har staaet paa selve den stejle Skraaning mod Borggraven, hvis Vand har beskyttet Taarnets Fod. Tidligere har der ført Tømmerbro herfra over

Graven til Ringvolden og videre til det faste Land i Øst. — Foruden Porttaarnet var der endnu et Flanketaarn i Nærheden, nemlig foran Østfløjens Nordgavl umiddelbart ved dennes nordøstre Hjørne. Det var kun 4 Meter i Kvadrat og er vistnok tilføjet kort efter, at Østfløjen var opført.

17. Det fremspringende Porttaarn paa Dronningholms Østside, set fra Sydøst.

Ogsaa ved Borgens Vestside har der ligget et Taarn, der synes at have været et Flanketaarn. Skønt det var helt forsvundet, kunde dets Planform og Størrelse med Sikkerhed paavises, fordi de meget dybe Fundamentgrøfter var saa velbevarede. Det har været et mægtigt 8-kantet Taarn, 12 Meter bredt, og der er nogen Sandsynlighed for, at man herfra ad Bro over Grav og Sø har haft Forbindelse med Landet i Vest, og man videre har haft Vej herfra til Roskilde Fjord, hvortil der kun var $2\frac{1}{2}$ Kilometer, og hvor der, i Ly af Halsnæs, har været en god Ankerplads for Kongens Skibe. — Afstanden fra

Ydersiden af det 8-kantede Taarn til Ydersiden af Porttaarnet i Øst er c. 81 Meter, og fraregner vi Taarnenes Fremspring, bliver Borgens Bredde Øst—Vest c. 70 Meter. Det vil sige, at Dronningholm ikke blot har været betydeligt større end Søborg, men selv i Forhold til det ganske vist større, men ogsaa langt yngre Krogen, har været en Borg af anseelige Dimensioner.

Fra Dronningholms Østfløj strækker sig Vest paa fire sammenhængende Bygninger, der udgør den nu bevarede Del af nordre Fløj. Hveranden af dem har Kælder og er derfor funderet betydeligt dybere end de andre, og muligt er det, at de oprindeligt kun har været forbundet med Ringmur, og at man først senere har opført de mellemfaldende Bygninger. — Af de to Kældere er den vestligste et aflangt Rum, $8\frac{1}{2} \times 5$ Meter, der har været overhvælvet af to Krydshvælvinger, hvoraf der paa Sydvæggen endnu findes en Rest, hvis Ribber og Gjordbue har trekløverformet Profil, dannet af tre Rundstave. Fund af mange saadanne Ribbesten i Østfløjens Søjlehal viser, at denne har haft tilsvarende Hvælvinger. — Den hvælvede Kælder synes, ihvertfald i Borgens senere Tid, at have været Køkken.

Søjlehallen i Østfløjen kan paa Grund af dens Nærhed ved Porten antages at have været Opholdsrum for Mandskabet eller Portvagten, mens „Herskabsrummene“ sikkert har ligget i en øvre Etage. Da imidlertid ved Midten af 16de Aarhundrede Dronningholm var blevet uden militær Betydning, og antagelig kun har haft et ringe Vagthold, har man øjensynlig indrettet sig, som man bedst kunde i de forskellige Rum. I Søjlehallen nedbrød man de fire nordligste Hvælvinger, fjernede Stengulvet og indrettede en Skorstensplads ved Østvæggen. Man byggede paa Vestsiden af den søndre Søjle et lille Forraadsrum og paa Østsiden en Skillevæg. Men det grelleste Vidne om Borgens Degradation under dens sidste Periode er dog den Bagerovn, som man murede i selve Portrummet, og som kun levnede en smal Passage gennem den gamle Borgport. Disse Forhold kan vist opfattes som et Paradigma paa vore Middelalderborges Tilstand under deres Forfald paa Renaissancetiden, da de baade som Boliger og som Fæstninger var forældede.

Mens vi altsaa véd, at Dronningholms Nedbrydning ihvertfald er paabegyndt i 1557, ejer vi ingen skriftlige Vidnesbyrd om, hvornaar Borgen er anlagt. Til Bedømmelse heraf, er vi henvist til de fremdragne Bygningsrester. — Den bevarede Granitsøjlebase er romansk, men kan ikke være ældre end sidste Fjerdedel af 12te Aarhundrede, og muligt er det, at den stammer fra Tiden omkring 1200. Blandt det bevarede Teglstensmateriale findes der mange Munkesten med den Rifling af Ydersiden, som er saa almindelig i romansk Teglstenkunst, men som synes at være gaaet af Brug i Løbet af 13de Aarhundredes første Halvdel. De forskellige Formsten, der er fundet, tyder nærmest paa Tiden omkring 1200. Og de Liséner, der ses paa Østfløjens Ydermure, ligesom de krumt hugne Teglsten fra en Rundbuefrise fremdragne under Udgravningen af denne Fløj maa antages at stamme fra samme Tid. Der kan da ikke være Tvivl om, at Borgen er opført i de nærmeste Aar før eller nærmeste Aar efter 1200. — Østfløjens arkitektoniske Udstyr med Liséner og Rundbuefrise er ganske exceptionel i vore Borganlæg, og baade Udstyret og Borgens Dimensioner gør det utvivlsomt, at det er et kongeligt Anlæg; men vi er ude af Stand til at afgøre, om det er grundlagt under Slutningen af Knud VI's Regering eller i Begyndelsen af Valdemar Sejrs.

Naar Sagnet knytter Valdemar til Dronningholm, rummer det da den Sandhedskærne, at Borgen har eksisteret paa hans Tid. — At denne Borg, der for nylig var anlagt, med sit arkitektoniske Udstyr og sin overordentlig skønne Beliggenhed, har været en yndet Kongebolig, er vel sandsynligt. Som Opholdssted for Dronningen, naar Kongen var paa Rejse rundt i Landet, vilde en Borg, der laa i nogen Afstand fra Kysten, være at foretrække for Kystborgene, der var udsat for pludselige Overfald fra Søen. Her i Nordsjælland laa baade Søborg og Dronningholm gunstigt i saa Henseende. Men Søborg benyttedes jo som Statsfængsel. Og selv om vi naturligvis i Sagnet, der knytter Dronning Dagmar til Dronningholm — navnlig da i dets hyperromantiske Form — ser et Udslag af en folkelig-fantasifuld Trang til en romantisk Forklaring af Borgens Navn, kan vi derfor

ikke helt lade Spørgsmaalet om Navnet ligge. Ifølge de ovenfor anførte Forhold er det i Virkeligheden for en nøgtern Betragtning ikke urimeligt at antage, at der i Navnet Dronningholm skjuler sig en Tradition, som meget vel kunde gaa tilbage til en tidlig Tid indenfor Borgens Historie.

Baade Dronningholm og Krogen har jo ligget udenfor det Omraade, der — som Gurre og Søborg, ihvertfald i deres første halve Aarhundrede — bygningsmæssigt beherskedes af Esrom Kloster. Som Krogen var ogsaa Dronningholm et kongeligt Anlæg. Men et Tidsrum af over to Aarhundreder ligger mellem de to Borges Opførelse. Og hver af dem har derfor haft sit egenartede og tidsbestemte Præg, baade stilmæssigt og borgteknisk.

De fire nordsjællandske Borganlæg med deres vidtforskellige Historie og Karakter giver os, tiltrods for deres Nedbrydning og Plyndring, et rigt bevæget Udsnit af Danmarks Borgbygningskunst, og herigenem yder disse Borge et i høj Grad værdifuldt Bidrag til Forstaaelsen af dansk Borgbygning. Men Nordsjællands Betydning indenfor vor middelalderlige Bygningskunst kan kun vurderes, naar vi medtager Egnens store Kloster i Esrom, hvis Indflydelse jo ikke alene spores i denne Egn, men har sat sig rig Frugt i fjerne Egne baade indenfor og udenfor vort Lands Grænser.

Gurres, Søborgs og Dronningholms Historie har nedfældet sig i Menigmands Sind som fantasifulde Sagn, der viser, hvor nær de tre Borge i Folkebevidstheden har været knyttede til Kongeslægten. Og mens Resterne af disse Borge og af Erik af Pommerns Krogen er Vidner om Kongernes Tilknytning til Nordsjælland gennem Middelalderen har Traditionen fortsat sig ind i Renaissancetiden, da Frederik II og Christian IV rejste de rige Kongeborge Kronborg og Frederiksborg.

ÆBELHOLT KLOSTER

I TJÆREBY SOGN

AF C. M. SMIDT

KUN 6 à 7 Kilometer Vest for Hillerød og nær Vejen til Frederiksværk ligger de interessante, nyudgravede Rester af det gamle Æbelholt Kloster helt omgivet af Marker og grønne Enge.

Med sine røde Teglstensmure rejste det sig her i 12te Aarhundrede som et Kloster for regelbundne Kanniker af Augustinerordenen og naede en Anseelse langt udover det almindelige. — Selv om det blev overgaaet af Cistercienserklostret i Esrom baade i dettes Expansion og vidtstrakte Indflydelse og i dets Størrelse og Rigdom, blev Augustinerklostret i Æbelholt ikke blot stort og rigt, men i dets mest glansfulde Tid — Absalontiden og den efter-absaloniske — fik det en ganske overordentlig Betydning som Repræsentant for Datidens fineste Aandskultur, fransk Aand og Dannelse. Dets Ry naede ud over Landegrænserne, og et Vidnesbyrd herom er dets i Norge grundlagte Datterkloster Kastle ved Kongshelle, stiftet i Æbelholts tidligste Tid, endnu mens det nordsjællandske Augustinerkloster styredes af dets Stifter og første Abbed, den hellige Vilhelm. Ikke alene er han en af de mærkeligste Personligheder indenfor dansk Klosterliv; men det var i Virkeligheden ham, hvem Æbelholt skyldte baade sin Oprindelse og sit Ry¹.

Den højtbegavede, fromme og temperamentsfulde Vilhelm var fransk. Han havde været Kannik i Sct. Genovefas Kloster ved Paris, men var blevet indkaldt til Danmark i 1165 af Biskop Absalon for at reformere det ældre Augustinerkloster paa Eskilsø i Roskilde Fjord. Megen Modgang mødte han her, dels paa Grund af Kanni-

¹ Se Hans Olrik: Danske Helgeners Levned. — Samme Forf.: Abbed Vilhelm af Æbelholt, Nordsjællands Helgen. (Fra Frederiksborg Amt, Aarg. 1912, S. 68). — Script. rer. dan. VI. — M. Cl. Gertz: Vitæ sanct. dan., S. 287—386.

kernes Modstand mod hans strænge Klosterkrav, dels fordi de ofte ligefrem led Nød paa den lille forblæste og undertiden vanskelig tilgængelige Fjord-Ø i de barske Vinterhalvaar.

Absalon støttede ham Gang paa Gang med rige Gaver, og blandt det Jordegods, han skænkede ham i Nordsjælland, var ogsaa Tjæreby, hvortil Vilhelm endelig flyttede Klosteret og grundlagde Æbelholt omkring 1175. Først byggedes der midlertidige Boliger for Kannikerne og et lille Kapel eller Kirke, men straks efter toges der fat paa større Klosterbygninger og en ret betydelig Kirke, der antages at være blevet fuldført noget ind i 13de Aarhundrede.

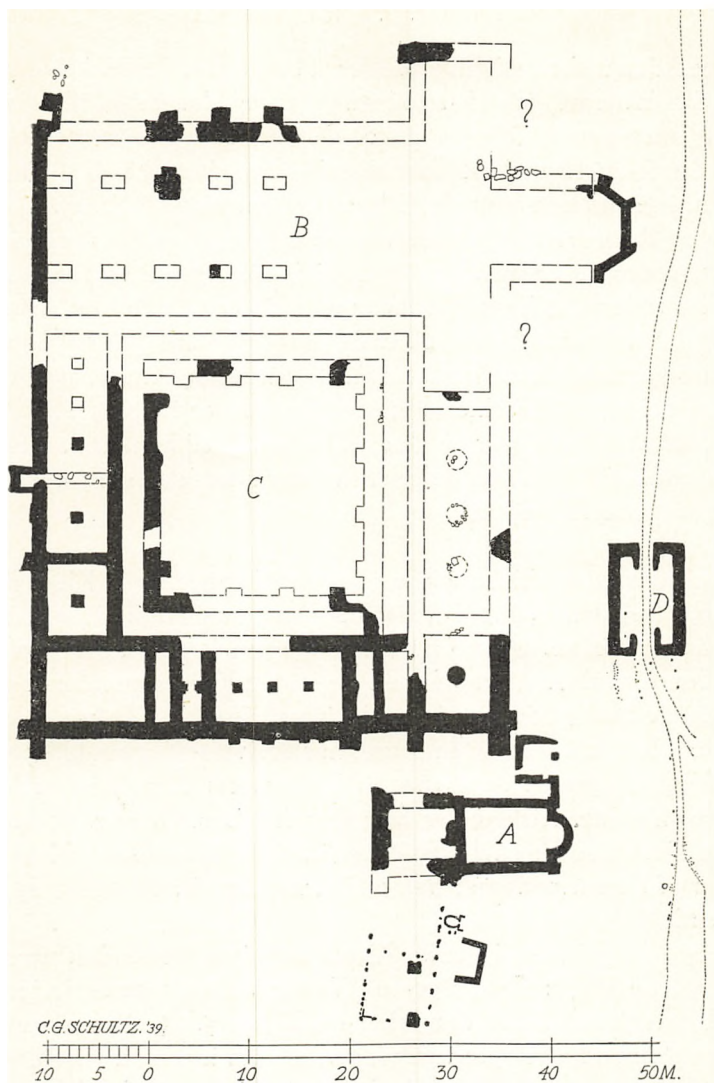
Opdragelsen af unge Gejstlige, Bispisningen af Fattige, Helbredelse af Syge bragte, i Forbindelse med Vilhelms Fromhed, hans Navn i Ry, et Ry, der voksede efter hans Død i 1203, ikke mindst ved de mirakuløse Helbredelser, som sagdes at foregaa ved hans Grav, og i 1224 blev han af Paven kanoniseret som Helgen.

Middelalderen igennem indtog Æbellholt en betydningsfuld Plads blandt Danmarks Klostre¹. Det modtog Gaver baade fra kongelige og adelige, saaledes fra Kong Hans, der oprettede et Alter i Klosterkirken. Og i 1512 vides Lensmanden paa Dronningholm Aage Andersen Thott, at have stiftet et Alter i Kirken og at være blevet begravet her.

Klosteret blev nedlagt 1560, og Aaret efter besluttedes det, at Kirken skulde nedbrydes. Endnu mod Midten af 18de Aarhundrede fandtes der dog Rester af Klosterbygningerne; men ogsaa de forsvandt, og i mange Aar havde der intetsomhelst være synligt, da Dr. Vilh. Møller-Christensen i 1935 paabegyndte en Gravning, som viste, at en systematisk gennemført Undersøgelse vilde kunne give gode Resultater.

Nationalmuseet tog denne Undersøgelse i sin Haand, og i de følgende Aar foretoges omfattende Gravninger, der lededes af Arkitekt C. G. Schultz, ligesom en betydelig Del af Klostertomten erhvervedes. Her som saa mange andre Steder var det dog umuligt for Mu-

¹ C. Neergaard, Kirkehist. Saml. 4. R. I. 481 og II. 350. — Vilh. Lorenzen: De danske Augustinerklostres Bygningshistorie, S. 105—108.

18. Plan af Æbelholt Kloster (ved Arkitekt C. G. Schultz).

A: Den ældste Kirke med Apsis i Øst og den senere Udvidelse i Vest. Syd for denne Udvidelse ses Rester af Kannikernes ældste midlertidige Bolig.

B: Den store tre-skibede Korskirke, der udgør nordligste Del af Klosterkomplekset, og som sammen med dette er paabegyndt kort efter Kannikernes Overflytning til Æbelholt.

C: Klostergården, der paa alle Sider begrænsedes af en Klostergang eller Korsgang med aabne Arkader mod Klostergården. — Den lange Sal med tre Søjler i østre Klosterfløj er Kapitelsalen. En lignende Sal i søndre Fløj er Refektoriet (Spisesalen), og Vest herfor laa Køkken og Baggers.

D: Klostrrets Vandmølle og Møllebæk. — I Bækken, der løb langs Østsiden af Klostrret, er der fundet mange Mønter og Lerpotter.

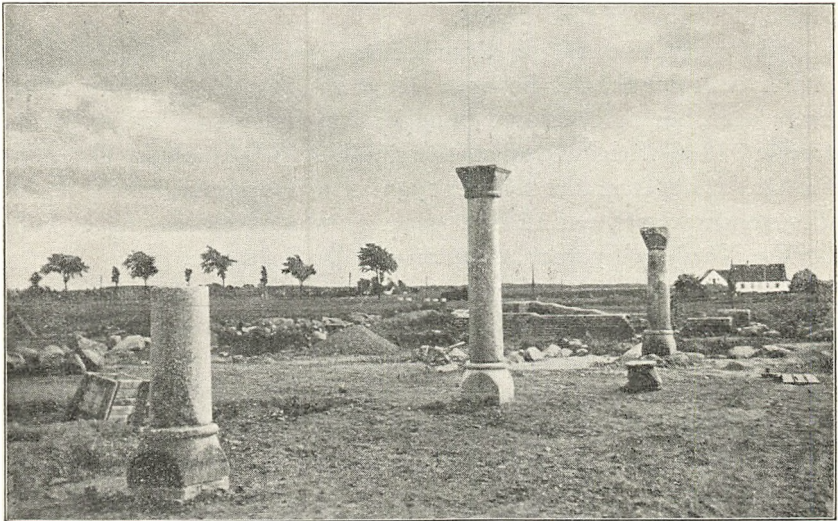
seet med dets altfor beskedne Midler at bære de store Omkostninger; men fra Hillerød og Hillerødegne vistest der Sagen den allerstørste Interesse og Offervillighed. Det var saaledes Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse, der skænkede Midler til Køb af Kloster-tomten, ligesom den støttede Udgravningen. Naar imidlertid Grav-nings- og Restaureringsarbejderne har kunnet foretages i saa vidt et Omfang, som det er sket, skyldes det i første Række Godsejer Axel Jarl til Strødam og hans rundhaandede Støtte. Endnu er Arbejdet ikke afsluttet; men allerede nu er det muligt i store Træk at opridse Hovedlinierne af det udstrakte Anlægs Kirke- og Klosterbygninger, deres Omfang og Karakter, saaledes som de er klarlagt ved Arki-tekt Schultz's Gravninger og Undersøgelser. Med hans Tilladelse og paa Grundlag af hans Meddelelser skal der i det følgende gøres Rede for de vigtigste Hovedtræk.

Æbelholts store Klosterkirke laa paa Nordsiden af Klosterbyg-ningerne (se Planen, Fig. 18), saaledes som det i Almindelighed var Skik, hvor ikke særlige Forhold undtagelsesvis havde fremtvunget en anden Ordning. Kirken var en tre-skibet Korskirke uden Taarn. Den havde kraftigt fremspringende Korsfløje og et Højkor, der var tre-sidet afsluttet i Øst. Men Koret har utvivlsomt oprindelig været lige-afsluttet, ligesom der synes at have været Kapeller paa Kors-armenes Østside. Kirken har haft en ydre Længde af c. 60 Meter. Den samlede Bredde af Midtskib og Sideskibe har været c. 21 Meter, og hver af Korsarmene har haft et Fremspring for Midtskib og Kor paa c. 13 Meter.

De Syd for Kirken liggende Klosterbygninger bestod af tre sam-menbyggede Fløje: Øst-, Syd- og Vestfløj. Langs deres Inderside mod Klostergaarden har der løbet en Klostergang eller Korsgang, som ses at have haft Krydshvælvinger, og som ind mod Klostergaar-den har staaet med aabne Arkader, et Motiv vi kender fra utallige Klostre, og som vi i Nordsjælland finder i det i 15de Aarhundrede opførte, fortrinligt bevarede Mariakloster i Helsingør. Æbelholts Klostergaard har indenfor Korsgangen været c. 22 Meter bred fra

Nord til Syd og c. 20 fra Øst til Vest. — I Østfløjen laa som sædvanlig Kapitelsalen, Klosterbygningernes fornemste Rum, en Sal paa $20 \times 6\frac{1}{2}$ Meter, der har haft 8 Krydshvælvinger, baaret af 3 fritstaaende Granitsøjler. Syd for denne Sal laa Talestuen, hvis Hvælvinger har hvilet paa en enkelt Granitsøjle midt i Rummet (se Fig. 19).

Det vigtigste Rum i Sydfløjen var Refektoriet (Spisesalen), der

19. Æbelholt Klosters Østfløj med de tre genrejste Søjler i Kapitelsalen og Talestuen.

har været overhvælvet paa lignende Maade som Kapitelsalen, mens Køkken og Baggers fandtes Vest for.

Ogsaa Vestfløjen var delt i flere Rum med Krydshvælvinger og fritstaaende Søjler.

Overraskende virker det, at der Syd for Klosterbygningerne har ligget et lille Kapel med Korrunding eller Apsis i Øst. Det viser sig oprindeligt kun at have haft en Længde af c. 11 Meter, mens dets Bredde var c. 7; men det er senere blevet forlænget c. 8 Meter mod Vest. Af Arkitekt Schultz's Undersøgelser fremgaar det imidlertid, at dette lille Kapel er Æbelholts ældste, rent midlertidige Kirke, som

Abbed Vilhelm har ladet opføre straks efter Overflytningen fra Eskilsø. Den har ligesom den store Kirke været opført af Tegl, og dens Apsis har en profileret Dobbeltsoinkel, der er af ren romansk Karakter. I dens Indre findes endnu Rester af det murede Alter, og foran dette kan det med stor Sikkerhed antages, at Abbed Vilhelm straks efter sin Død er blevet begravet, mens han i 1238 overførtes herfra til den store Kirke, der øjensynlig først er blevet fuldført adskillige Aar efter Vilhelms Død i 1203.

Syd for den lille, ældste Kirke har der ligget en Bygning af lettere Art, hvis Stolpe-Sten er bevaret. Det er en af de første, midlertidige Bygninger, der opførtes som Bolig for Kannikerne ved deres Overførelse i 1170-erne fra Eskilsø til Æbelholt. Umiddelbart Øst herfor har der ligget en lille Køkkenbygning af Grundmur, hvoraf noget Teglstensmurværk endnu er tilbage, nemlig Østmuren og et kort Stykke Nord- og Sydmur, desuden en lille Bagerovn.

Mens den lille ældste Kirke og de Syd herfor liggende Bygninger stammer fra sidste Halvdel af 1170-erne, maa det store Kloster- og Kirkeanlæg være paabegyndt umiddelbart efter; men det er ikke muligt at afgøre, hvorlænge det har varet, inden det er blevet fuldført. At Opførelsen af den store treskibede Kirke har strakt sig et Stykke ind i 13de Aarhundrede, er der, som nævnt, ikke nogen Tvivl om.

De arkitektoniske Enkeltheder, der er fremdraget, viser, at Æbelholt tilhørte vor romanske Teglstenskunst i dens bedste Tid, 2den Halvdel af 12te Aarhundrede og Begyndelsen af 13de. Og ligesaa tydeligt er det, at den lille Kirke paa Sydsiden af Klostret — saaledes som omtalt — er det ældste af hele det samlede Anlæg. Selv om dette Klosteranlæg ikke tilhører Esromkredsen, er det dog beslægtet med det store Cistercienserkloster i Esrom. Begge tilhører den fine og ædle Bygningskultur fra Eskils og Absalons Tid, og begge har været med til at præge den nordsjællandske, uden hvilken Danmark vilde have været fattigere.

Skal vi gøre op, hvad Udgravningen har bragt for Dagen til Belysning af det forsvundne Kloster i Æbelholt, er de fremdragne Byg-

ningsrester ingenlunde det eneste af Betydning. Ogsaa de forskellige Fund giver deres Bidrag. Saaledes de utallige Mønter (hvoriblandt enkelte hidtil ukendte), der afgiver et uomtvisteligt Vidnesbyrd om det Tidsrum, Klosteret har været i Funktion. Mønterne stammer fra Tiden c. 1175 til 1557. Mange af dem er fundet i den lille Møllebæk, der har drevet Klosters Mølle, hvis Rester er fremdraget tæt Nordøst for den lille, ældste Kirke. Foruden disse Mønter er en Mængde Brændtlers-Krukker og -Potter fundet i Møllebækken. De har øjensynligt været „ofrede“ her, og de viser, at Bækken i Løbet af Middelalderen er blevet betragtet som en Helligkilde knyttet til Sct. Vilhelm.

En stor Del af Mønterne og Lersagerne er fundet af Dr. Møller-Christensen, som tillige har fremdraget og tolket ikke faa Lægeinstrumenter¹, og paa Grund af disse mener han at turde hævde, at der har været drevet en ikke helt ringe Lægevirkosomhed i Klosteret. Heri har han sikkert Ret, og herigennem belyses en vigtig Side af Æbelholts Betydning i Middelalderen.

Først og sidst maa vi dog fremhæve den store Værdi, det har for alle, der nærer Interesse for vor gamle klosterlige Bygningskunst, hvoraf saa meget er forsvundet, at det har været muligt at fremdrage saa betydningsfulde Rester af det gamle Kloster, at genrejse tre af Østfløjens Granitsøjler, og at Arkitekt Schultz² har kunnet forelægge en næsten fuldstændig Plan af det berømte Klosteranlægs vigtigste Bygninger.

¹ Om Fund og Fundresultater har Dr. V. Møller-Christensen offentliggjort følgende: „Fund af Lægeinstrumenter fra Æbelholt Kloster (Fra Frederiksborg Amt, Aarg. 1936, S. 122—137). — „En dobbelt Fingerring af Guld fra Æbelholt Kloster“ (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1938, S. 53—54). — „The history of the forceps“, Disputatio 1938, S. 170—180. — „Sct. Vilhelms Kapel. Et Mirakelkursted og Helligvånd ved Æbelholt Kloster i det 13de til 16de Aarhundrede“ (Bibliotek for Læger, Okt. 1939).

² Arkitekt C. G. Schultz har forelagt Resultatet af sine Gravninger og Undersøgelser i et Foredrag den 22de Febr. 1938 i det kgl. nordiske Oldskriftselskab.

KRONOLOGISK OVERSIGT.

I første Halvdel af 12te Aarhundrede, næppe senere end i 1120-erne, opføres der paa den yderste ganske lave Ø i Søborg Sø en Borg, af hvilken et stort og kraftigt 8-kantet Stentaarn er fremdraget i 1931.

I 1140-erne grundlægger Ærkebiskop Eskil et Benediktinerkloster i Esrom.

C. 1150 anlægger Eskil den polygonale Teglstensborg paa den yderste Ø i Søborg Sø, efter at han ved Opfyldning har forhøjet Øen $2\frac{1}{2}$ à 3 Meter og dannet en Ringgrav og Ringvold om Øens 3 Sider. — Omtrent samtidig opføres det ældsts Stentaarn paa Gurre.

1153 omdanner Eskil Benediktinerklostret i Esrom til et Cistercienserkloster med franske Munke fra Clairvaux.

1158 grundlægges Esroms ældste Datterkloster, Vitskøl.

1161 vinder Valdemar den Store Søborg fra Eskil.

C. 1163 indkalder Biskop Absalon franske Kartheusermunke til Asserbo for at grundlægge et Kloster dér; men de forlader Stedet faa Aar efter, og Asserbo bliver en Grangie (Ladegaard) under Sorø.

1165 indkalder Absalon Vilhelm fra Frankrig til Eskilsø som Abbed for Augustinerklostret dér.

1167—1179 bringes farlige Statsfanger (Henrik Skatelaars Søn Buris, Erik Lams Søn Magnus og Eskils Dattersøn Knud) til Søborgs Fængsel.

C. 1175 flytter Abbed Vilhelm Klostret fra Eskilsø til Æbelholt.

C. 1180 paabegyndes en Ombygning og Udvidelse af Søborg.

I 1180-erne opføres Koret af Søborg Bys Kirke, og kort efter bygges Kirkens Skib, der kan antages fuldført c. 1200. — I disse Aar ombygges Gurrens Stentaarn.

1193 brænder Esrom Kloster 1ste Gang.

1192 til 1206 er Biskop Valdemar Fange paa Søborg; 1201—1203 er Grev Adolf III af Holsten Fange sammesteds.

Omkring 1200 anlægges Dronningholm paa en Ø i Arresø.

1203 dør Abbed Vilhelm.

1204 brænder Esrom Kloster 2den Gang.

1224 bliver Abbed Vilhelm kanoniseret. — I 1238 overflyttes hans Helgenben fra den lille Kirke til den store.

Omkring 1250 ombygges Søborgs lange vestre Ringmur, og et Taarn opføres ved Søborg Bykirkes Vestende.

1285—1286 Hertug Valdemar af Slesvig er Fange paa Søborg.

9. April 1294—13. Dec. 1295 er Ærkebiskop Jens Grand Fange i Søborgs Taarn.

1342 bliver Albrecht Moltke Lensmand paa Dronningholm; han er den første kendte Lensmand her.

1361 stifter Valdemar Atterdag et til Sct. Jacob indviet Kapel paa Gurre.

1374 dør Dronning Helvig i Esrom Kloster, hvor hun, der af Abbeden omtales

som „vor Tjenerinde“, synes at have levet sine sidste Aar. Hun bliver begravet i Klosterkirken.

1375 kommer hanseatiske Udsendinge i Oktober til Gurre for at forhandle med Valdemar Atterdag; men Kongen er syg og dør 24. Oktober paa Borgen.

1377 faar Dronning Margrethe Pavens Tilladelse til at flytte sin Moder Dronning Helvigs Lig fra Esrom til Sorø (det kom vistnok aldrig til Udførelse).

1400 skænker Dronning Margrethe Gods i Odsherred, for at der kan læses Sjølemesser for Valdemar Atterdag og Oluf og for Dronning Helvig ved det Alter i Klosterkirkens „høje Kor“, foran hvilket hun er begravet.

I 1420-erne opføres Krogen af Erik af Pommern (og Øresundstolden indføres).

I sidste Halvdel af 15de Aarhundrede opføres det lille Borganlæg i Asserbo, mens Slægtens Oxen sad inde med Stedet. I 1491 købte Røgshovmester Poul Laxmand det. Senere kom det til Kronen.

C. 1502 til 1520 er den kendte Rigsraad Aage Andersen Thott Lensmand paa Dronningholm. Han skænker i 1512 Jordegods til Æbelholt Kloster og stifter i Klostrets Kirke et Alter, ved hvilket der skal læses Sjølemesser for ham og hans Hustru. De bliver begravet i Klosterkirken.

I 1525 bliver Gurre lagt til Krogen (et enkelt Aar, 1534, var Krogen dog mageskiftet til Joachim Rønnow).

1534—1536: Grevens Fejde, under hvilken Søborg og Gurre kan antages at være ødelagt.

I 1540-erne bliver Dronningholm Len lagt til København.

C. 1550 ophører Søborg By at være Købstad.

1557 giver Christian III Tilladelse til, at der brydes Sten og andre Bygningsmaterialer paa Dronningholm til Brug andetsteds.

1559 ophæves Esrom Kloster.

1560 ophæves Æbelholt (Klostret var dog allerede 1544 forlenet til en verdslig).

I 1570-erne foretages den Nedbrydning og Ombygning, hvorved det gamle Krogen omdannes til Kronborg, Frederik II's Renaissanceslot.

1577 faar Lensmanden Johan Taube paa Kronborg Lov til at bryde Sten paa Søborg og Gurre.

I 1588 omtaler en Udlænding (knyttet til et engelsk Gesandtskab, der gik i Land i Gilleleje og overnattede i Søborg) Borgen som en Ruin. Han skriver i sin Dagbog: „Vi saa en saare yndig Sø, hvori en Ø. Fordum laa midt paa Øen en Borg, hvis Levninger endnu ses“.

LIDT OM ÆBELHOLT KLOSTER

AF VILH. MØLLER-CHRISTENSEN

OMKRING Aaret 1175 flyttede Abbed Vilhelm, der da i 10 Aar havde været Abbed paa Augustinerklosteret paa Eskilsø i Roskilde Fjord til Arresø-Eggen og byggede her det senere saa berømte Æbelholt Kloster.

Om Klosteret paa Eskilsø ved vi ikke meget. Det stammer vistnok fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, var indviet til Sct. Thomas, og Brødrene underkastet Augustinernes Ordensregler.

I Begyndelsen af 1160'erne var Klosteret kommet i Vanry paa Grund af Kannikernes slette Levned. Der berettes bl. a. følgende om Kannikerne:

„De brugte mere af Natten til Drikkelag end til gudelige Betragtninger. I Morgenforsamlingen var de hede af overdreven Drik og havde mere Lyst til at sove end til at synge Lovsang. De holdt Gilder i Spisesalen sammen med Mænd og Kvinder, drak for meget og opførte Ringdansen.“

Da Absalon nu var blevet Biskop i Roskilde Stift, og Eskilsø-klosteret hørte under hans Bispedømme, besluttede han at bringe Klostertugten paa Fode og denne Skændsel til Ophør. I al Hemmelighed sendte han da Bud til Paris til Sct. Genovefaklosteret og anmodede om at faa sendt sin Ungdomsven, Franskmanden Vilhelm, og med ham tre andre Augustinerkanniker herop og lovede at give dem et Kloster i sit Stift.

Den 15. August 1165 landede disse fire franske Kanniker paa Sjællands Kyst og naede efter 6 Dages Rejse til Roskilde, hvor de indskibede sig til Eskilsø. Hertil ankom de ganske uventet og blev modtaget med megen Kulde af de seks slette Eskilsøkanniker, der nok anede Uraad, men ikke vidste, at det var selve Biskop Absalon,

der stod bagved, hvorfor de sejlede til Roskilde og klagede til Absalon over de franske Brødrers Ankomst og bad ham hjælpe dem.

Vi møder her et interessant Karaktertræk hos Biskop Absalon, idet han lod, som om han slet intet kendte til Sagen og lovede at komme paa Stedet og undersøge Forholdene. Dagen efter kom han saa til Eskilsø Kloster, hvor der hurtigt blev fuldbyrdet en „Paladsrevolution“, hvorved de to sletteste Kanniker fik Løbepas, mens de fire tilbageblevne blev tvunget til „frivilligt“ at antage Vilhelm til deres Abbed samt underkaste sig Viktorinernes Ordensregel, der var betydelig strengere end de Augustinerregler, de havde været underkastet hidtil.

Naar Absalon var gaaet saa forsigtig til Værks, var det, fordi han ikke vilde risikere, at de slette Kanniker skulde forøde Klosterets Forraad og Gods, naar de vidste, at de skulde sættes fra Styret. Men hele denne hemmelige Fremfærd havde alligevel ikke nyttet ret meget, thi da Absalon sammen med den nybagte Abbed inspicerede Klosterets Forraadskamre, fandt de kun een Skinke og seks Oste. Det var alt, hvad Vilhelm havde til Føde for 4 danske og 3 franske Kanniker samt de eventuelle fattige, der vilde søge Hjælp i Klosteret.

Man kan levende tænke sig de to Prælaters Skuffelse og Ærgrelse! Absalon maatte da ogsaa rykke ud med en Gave paa 5 Pund Sølvpenge, en god Startkapital. Dette Beløb blev ikke det sidste, Absalon gav sin Ven Abbed Vilhelm; han blev i de følgende 35 Aar Klosterets gode saavel økonomiske som moralske Støtte.

I Løbet af nogle Aar fik Vilhelm efter megen Modstand genoprettet Klostartugten, men da Beliggenheden paa Eskilsø var uheldig, flyttedes Klosteret omkring Aaret 1175 til sin nuværende Plads i Tjæreby Sogn og kaldtes snart Paraklet, snart Sct. Thomas Kloster eller Æbelholt Kloster.

Det her fortalte ved vi, dels fra Abbed Vilhelms Breve og dels fra Beretningen om Abbed Vilhelms Levned; hvad vi derimod ikke hidtil har vidst noget sikkert om, er Klosterets tidligste Bygningshistorie. Paa dette Punkt er det, at de Udgravninger, der nu har staaet paa de sidste tre Aar, yder os en saa værdifuld Hjælp.

Fra de litterære Beretninger ved vi, at Kannikerne, da de flyttede til Æbelholt, først byggede et midlertidigt Kloster med en „Trækirke“, hvori de boede, mens de arbejdede paa det store endelige Stenkloster, og i den lille Kirke holdt deres rituelle Gudstjenester. Men hvor dette midlertidige Kloster laa, har man ikke tidligere vidst. Man har gisnet om, at det laa en Kilometer eller saa fra det endelige Kloster. Men nu har Arkitekt C. G. Schultz igennem Udgravningerne bevist, at det lille midlertidige Kloster ligger her, tæt op ad det store, samt, at den til dette lille Kloster knyttede „Trækirke“ ikke var af Træ, men af Sten og af saare smaa og beskedne Dimensioner.

I Abbed Vilhelms Tid husedes her til sidst 25 Kanniker, og der udvistes en stor Gæstfrihed imod fattige vejfarende, saa man endog af og til bospiste op mod 100 vejfarende.

Den lille Kirke rummer saaledes mange Minder om de Personer, der levede og virkede her for godt 750 Aar siden. Om Abbed Vilhelm fortælles det:

„Han vilde aldrig være borte fra Bedetiderne ved Dag og Nat, uden der forelaa stor Nødvendighed. Med Liv og Sjæl tog han Del i de lovsyngendes Andagt i Koret og i den hellige Tjeneste ved Alteret.“

Den 6. April 1203 døde Abbed Vilhelm og blev begravet midt i Koret i denne lille Kirke, som i det følgende kaldes Abbed Vilhelms Kapel, og nu begyndte der at ske Mirakler og andre store Begivenheder paa disse Steder, hvilket bevirkede, at Æbelholt Klosters Ry voksede, og at Abbed Vilhelm 21 Aar senere optoges blandt Kirkens Helgener.

Mange af de mirakuløse Begivenheder, der fandt Sted de første 15 Aar efter Abbed Vilhelms Død, er optegnede i Bogen om Abbed Vilhelms Levned, og den nu udgravede og restaurerede Ruin af Abbed Vilhelms lille Kapel faar paa sin egen Maade de Begivenheder, der fandt Sted her for 725 Aar siden, til at rykke ind paa Livet af os og blive levende, saa vi kan forstaa vore fjerne Forfædre, der levede her, og føle med dem i deres Sorger og Glæder.

I de sidste Aar, Abbed Vilhelm levede, fik han et Par Tænder trukket ud. Disse skænkede han til Klosterbroderen Sakse. Da nu Vilhelm var død og begravet, og Brødrene var samlede for at dele hans fattige jordiske Ejendele imellem sig, skete det, at de som andre Arvinger kom i Strid om den rette Fordeling af Arvegodset. En af Brødrene ved Navn: Briccius, der som Sakristane havde Opsyn med og Ansvar for Klosterets hellige Ting, følte sig særlig forurettet, da han kun havde arvet Abbedens lodne Skindhue.

Sakse, der som omtalt havde de to Tænder, viste nu sit ædle og broderlige Sind og sagde til Briccius:

„Jeg skal give dig en Gave, der ikke er lille, men tværtimod stor, en dyrebar Perle, nemlig en Tand af vor Fader, han som i levende Live har elsket dig ikke blot ualmindelig, men ogsaa paa en ganske enestaaende Maade“.

Idet han sagde dette, gav han ham den ene af Tænderne.

Og med denne Tand øvedes nu de fleste Undere, der skete de følgende Aar.

De fleste Undere skete ved Abbed Vilhelms Grav, altsaa inde i det lille Kapel. Der berettes saaledes et Tilfælde om en Kvinde, der havde en Underlivssvulst „saa stor, at hun næppe kunde ompænde sig med et Bælte paa tre Alen“. Hun dvælede en Time i Graad og Bøn ved den Guds Mands Grav og blev saa helbredet for sin Svag-hed. Til Minde om denne Hændelse og til Styrkelse af andres Tro ophængte man det Bælte, hun tidligere havde brugt.

I Aaret 1210 var Klosterets nye Stenkirke blevet taget i Brug af Kannikerne til den daglige Gudstjeneste, mens Kapellet med Abbed Vilhelms Grav blev overladt de syge og Pilgrimmene. Nu har Tilstrømningen sikkert taget betydeligt til, idet det berettes:

„at der Aftenen før Herrens Himmelfarts Dag strømmede en saadan Mængde Mennesker til, at efter at Kirken selv var bleven fyldt kunde hele Gaarden næppe rumme de øvrige. Der skete da 14 Undergerninger. De øvrige Helligdage skete 4 eller 5 Undergerninger.“

Ved at betragte Kapellet forstaar vi, at Tilstedeværelsen af blot 200 Mennesker var tilstrækkelig til at „fylde hele Kirken og Gaar-

den til Trængsel“, og Tallene paa de helbredte 14, men ellers 4 eller 5, tyder ligeledes paa, at de besøgende højst regnet har talt et Par Hundrede.

Til Slutning skal anføres endnu en mirakuløs Helbredelse, fordi der i denne omtales enkelte arkitektoniske Detailler ved Kapellet.

En fra Fødselen forkrøblet Kvinde fra København ved Navn Olava var en Sct. Hans Aften bragt til Kapellet, men kunde paa Grund af Trængselen ikke komme ind i Kapellet til den hellige Mands Grav. Hele Sct. Hans Nat sad hun nu op ad Kapellet ved dets Sydside og bad under Taarer om Helbredelse. I et Syn saa hun nu Abbed Vilhelm, der opfordrede hende til at træde ind i Kirken. Paa hendes Indvending, at hun, da hun var Krøbling, ikke kunde gaa, og ingen havde til at bære sig igennem Trængselen ind gennem Syddøren til Graven, svarede der:

„Kryb hen til den Kirkedør, som vender mod Nord, dèr skal du møde et Menneske . . . som skal lede dig ind.“ Herefter berettes, at hun krøb rundt om Kapellet til dets Norddør, og der blev baaret ind til den hellige Mands Grav, hvor hun fik sin Førlighed.

Vi ved saaledes, at Kapellet havde baade en Norddør og en Syddør.

I Aaret 1224 optoges Vilhelm iblandt Kirkens Helgener, og den 16. Juni 1238 overførtes hans Ben til Helgengemmet i Højalteret i Klosterets store pompøse Stenkirke.

For at mindes denne Begivenhed, der i Aar havde 700-Aars Dag, afkøbte Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse i Hillerød den 16. Juni i Aar Ejeren den Del af hans Marker, hvorpaa den store Klosterkirke har ligget, saaledes at Nationalmuseet nu ejer hele Tomten, hvor Æbelholt Kloster har ligget, og igennem økonomisk Støtte, særlig fra Godsejer Jarl, Strødam, er det blevet muligt at restaurere en endog ret betydelig Del af det gamle Kapel samt Klosterets Vestfløj, saa der allerede nu er skabt et smukt Mindesmærke om Æbelholt Kloster og dets Skaber: Nordsjællands Helgen, Abbed Vilhelm.

NOGLE ENKELTHEDER FRA SØBORG KIRKE

[I Søborg Kirke blev Selskabet modtaget af Sognepræsten, Provst Steenvinkel, som viste rundt i Kirken og holdt et kort Foredrag om, hvad Kirkens Bohave fortalte om de skiftende Slægter, som har haft deres Gang her i den over 700 gamle Helligdom. Provsten udtalte:]

Vi foretager nu en lille Spadseretur rundt i Kirken. De kom ind gennem Taarnrummet, hvor Kong Christian X ved Kirkefesten i 1925 lod den smukke Sandstenstavle opsætte med Verset, som stammer fra den kgl. lavrbærkronede Digter, Sognepræst Hans Pedersen Hoffs Haand:

„Der Alexander store Mand havd Monarkiet i sin Hand,
Da bygd Kong Vermund Søborg Slot og gjorde Riget meget godt.
Han Danmarks ædle Krone bar, før Christi Tid 300 Hundred Aar.
Gid Søborg By kun voxe fort. Nu Slottet duer ikke stort.
Gid Kirke, Kong og Folk faa Fred, og Præst med dem naae Salighed.“

Hertil bad Kong Christian mig føje nogle Verslinier med Hentydning til Kalkmalerierne i Kirken. De kom til at lyde saaledes:

„Da Kirken fejred Jubelfest, var Danmarks Konge Søborg Gæst.
700 Aar vor Kirke stod, her lød Guds Ord om Jesu Blod.
Gid Evangeliets Lur maa gjalde, og Søborg ned for Korset falde.“

Det hentyder til Kalkmaleriet paa den midterste Pille, hvor en Ridder eller Slotsherre og en Borger i Gildesbroderdragt knæler foran Korset.

Det ældste Kalkmaleri her i Kirken er anbragt paa den østre Bue, hvor der staar malet et Vaabenskjold og Bogstaverne: „Johan

Olte. Da.“, d. v. s. Dapifer, der var Erik Menveds Drost. Paa midterste Pille ses Johannes Døberen, som med Fingeren peger paa Gudslammet i Fanen: „Se, det Guds Lam, som bærer al Verdens Synd!“ Paa Pillens nordre Side ser vi Stefanus i Stenregnen. Paa den tredje Søjle ser vi Gud Fader, som løfter den døde Søn op paa sit Skød, medens Himmeldronningen Maria fremstilles staaende paa Maanen med Stjernerne i sit Haar og med Solgiselens Vaginategn til Baggrund og Helligaandens Due svævende over sit Hoved, altsammen meget naivt fremstillet, men alligevel præget af Middelalderens og Munkemalerens Fromhed.

Paa Nordvæggen har vi en kronet Helgeninde. Sognepræst Garde mente i sin Bog, at det var Dronning Margrethe, som her var fremstillet i Lighed med Billedet paa Væggen i Fjenneslevlille Kirke med Asser Rig og Fru Inge. Men dette er sikkert forkert. Dronning Margrethe menes ganske vist at være født her paa Søborg Slot, ingen anden By gør Fordring paa at være den store nordiske Dronnings Fødeby, men Kalkmaleriet her har en Glorie om Hovedet, saa det vil nok være rigtigere at bestemme Billedet som en kronet Helgeninde. Saa er der alle de ejendommelige Indvielsestegn, som antages at stamme fra Kirkens Indvielse, hvor den katolske Biskop med sin Præsteprocession gik Kirken rundt og med sin Stav dypet i Olie satte Indvielsespletter rundt paa Murene, og bag efter har Munkemaleren saa malet Evighedssymbolet: Ringen og Korset og grønne Egeblade. Man mener at vide, at Datidens Indvielsesbiskopper betingede sig et Par Tønder Byg i Afgift for hvert Indvielsestegn til Domkapitelet, saa man kan vist rolig gaa ud fra, at ogsaa denne Kirke har faaet alle de Indvielsestegn, som tilkom den.

I Kirken bemærkes følgende Epitafier: Provst Cornelius Albertsen Meyer, hvis Grav er lige foran Højalteret; den blev fundet ved en Kirkerestaurations for nogle Aar siden; tilhøjre for Alteret den smukke Sten over de to Sognepræster Jens Jensen Aalborg og Hr. Hans Pedersen Hoff med „sampt deris dydsire kristelige Hustru Anna Jacobsdatter Beyer“. Endvidere det smukke Maleri af dette Ægtepar og Gravstenen over Henrik Jørgensøn Wederkinchs Børn,

som man ved omkom ved at blive skoldet ihjel i Præstegaardens Køkken, Maleriet af en ukendt Slotsherresøn og Anna Christendaatters Gravsten, som mærkelig nok fandtes inde under det nuværende Alter.

Frederik II gav Kirken Alterrammen, som stammer fra Kronborg Slotskirke eller muligvis St. Mariæ Kirke i Helsingør. Christian IV gav Prædikestolen med Rigsvaabenet og de morsomme gamle Timeglas, som skal formane Prædikanten til ikke at „bemøje Tilhørerne ud over fire Slet“, d. v. s. 1 Time.

De gamle Vaabenhuse blev nedbrudt i 1856, men tænkes ved Nationalmusæets og Kirkeministeriets Velvilje paany opført i 1940. Naar man gaar ud af denne Kirke, mindes man ved Udgangen om, hvilket Budskab denne (og alle andre Kirker) har at bringe Menigheden ved hver Gudstjeneste gennem det Salmevers af Grundtvig, som pryder Hovedindgangen:

„Fred er Kirkens Velkomstord og Farvel paa denne Jord.
I vor Daab det til os lød, skal genlyde i vor Død.
Fred med eder, Herrens Fred, nu og i al Evighed.“

KLOSTRE OG DOMÆNER (KONGENS BØNDER)

REFERAT AF V. HERMANSENS FOREDRAG

NORDSJÆLLAND¹ var omkring Aar 1100 opfyldt af store Skove og kun tyndt befolket. Den første Omtale findes hos den hamburgske Historieskriver Adam af Bremen, der formentlig har været paa Stedet. Han kalder den nordlige Del af Sjælland, som ligger ud imod Kattegat, for øde og ubeboet.

Fra gammel Tid var de vidstrakte Skovomraader Kronens Eje. Kongelevlisten i Kong Valdemars Jordebog nævner saaledes følgende nordsjællandske Navne:

Ørved og *Byerne*, der er opstaaet deraf, *Alume* og *Alume Ore*, *Maarum* med sin Skov, *Alsønderup*, *Gribskov* med sit Tilliggende, *Edvinstorp* med sit Tilliggende, *Karlebo*, *Sjælsøre*, *Slangerup* med sit Tilliggende og *Hals ved Isøre* med sit Tilliggende.

Saaledes varsler Kongemagtens store Skovbesiddelser allerede paa dette tidlige Tidspunkt om den Iver, Kongen senere skulde anvende for at faa udvidet sine nordsjællandske Besiddelser til et sammenhængende Jagtomraade.

Modsætningen mellem de opdyrkede Egne og de store Skovstrækker fremgaar klart af *Kirkernes* Fordeling i Egnen og tildels ogsaa af deres Bygningsmateriale. Hvor Skoven havde Magten, er Kirkerne kun faa og smaa, som Regel bygget af Kampesten. Anderledes hvor Skovene var trængt tilbage; her møder vi anselige Kirker, bygget af Tegl (Søborg, Tikøb, Uvelse, Alsønderup og Græse) eller af skaansk Sandsten (Valby og Vejby).

¹ Undersøgelsen omfatter kun Holbo, Strø og Lyng-Frederiksborg Herreder og er kun ført op til Enevældens Indførelse.

Ogsaa Beliggenheden og Arten af de gamle *Voldsteder* og *Borgruiner* kan vejlede os til Forstaaelse af Jordegodsets Besiddelsesforhold. En kort Oversigt skal derfor meddeles her.

Bastrup Stenhus, den ejendommelige og endnu uløste Ruingaade sydligst i Nordsjælland, kan formentlig knyttes sammen med Ebbe de Bastetorp, der levede paa Kong Niels Tid. — I Tulstrup Vang, Grønholt Sogn, ligger et Voldsted omgivet af en Grav, som 1851 uden Resultat blev undersøgt af Frederik VII. Det synes at være Resterne af *Grunolt Kongsgaard*, hvor Knud VI udsteder Breve 1194 og 1196.

Paa en Odde i den nu udtørrede Sø ligger Ruinerne af *Søborg*, anlagt af Ærkebiskop Eskil, men allerede 1161 overgaaet til Kong Valdemar I, hvorefter den i lange Tider var Rigets stærkeste Kongeborg. Stedet, hvor Kongens Fanger gemtes. I Nærheden af Borgen laa Søborg By, der helt ned til o. 1550 var Købstad.

Ved Arresø ligger de nyligt udgravede Rester af *Dronningholm*, sandsynligvis anlagt af Kong Valdemar den Anden. Borgen blev nedrevet 1557.

Gurre — oprindelig en Vandborg — er som Jagtslot knyttet til Valdemar Atterdag. Ogsaa denne Borg blev nedrevet af Kong Frederik II, hvis store Godserhvervelser i Nordsjælland og nye prægtige Slotte gav de middelalderlige Borge Dødsstødet.

Af Adelsgaarden *Græsegaard*, der bl. a. ejedes af Herluf Trolle, er der fremdraget Grundmure af et Taarn.

Ramløse Bispegaard og *Annisse Hovgaard* er nu kun tilbage som overpløjede Tomter. Den sidste erhvervedes 1399 af Dronning Margrethe, der havde til Hensigt at indrette et Nonnekloster her. Planen kom dog ikke til Udførelse.

Bure Voldsted i Uggeløse Sogn omtales ikke i nogen historisk Kilde.

Asserbo Ruin er Rester af et oprindeligt Kloster, som efter sin Nedlæggelse gik over til Peder Oxe d. æ., for senere at ende i Laxmandslægtens Eje.

Hvor nu Frederiksborg ligger, havde før Frederik II's Tid *Hillerødsholm* sin Plads. Den omtales fra omkring 1275.

Hørsholm ejedes 1305 af Drost Jon Litle, der døde her 1307. Gaarden erhvervedes 1391 af Dronning Margrethe.

Rundt om i Nordsjællands Landsbyer havde mindre Adelsmænd Gaarde jævnsides med Bønderne. Af saadanne nedlagte *Væbner-gaarde* kendes ialt 21, nemlig: Borsholm, Sælsmark, Stenholt, Fredbo, Nejlinge, Helsing, Udsholt, Aagerup, Huseby, Strø, Lyngbymagle, Lille Lyngby, Havelse, Havelsegaard, Torupgaard, Faurholm, Gør-løse, Sigerslev, Hagerup, Sundbylille og Tollerup.

Mest af alt prægedes dog Nordsjælland i Middelalderen af *Klostrene* og deres omfattende Jordbesiddelser. De to største, Esrom og Æbelholt, delte saa at sige Egnen imellem sig, og deres Munke var Foregangsmænd, naar Skoven skulde ryddes, og nye Driftsmaader indførtes. Ved Klostrene trivedes Ferskvandsfiskeri, og Klosterhaverne med nyindførte Planter, hvoriblandt mange Lægeurter, blev Forbilleder for Bøndernes Urte- og Abildgaarde. Paa de gamle Klostertomter vidner endnu i vor Tid talrige Plantelevn, som Bulmeurt, Katost, Tordenskræppe, Pastinak, Tandbæger o. m. fl. om Munkenes Virke.

Esrom grundlagdes o. 1143 som et beskedent Benediktinerkloster af Ærkebiskop Eskil, men sin store Betydning, bl. a. som Moderkloster for en Række Klostre i Nordeuropa, fik det først, da der 1154 til det var indkaldt Munke af Cistercienserordenen fra Clairvaux. Snart strakte dets Jordegods sig omkring hele Esrom Sø og nordpaa omkring Holløse, Vejby og Tisvilde. Ialt ejede Klostret i sin Glansperiode ca. 100 Gaarde.

Et Par Citater fra Jordebogen 1497 kan give en Forestilling om Arten af Indtægterne. Saaledes skulde *Sode Mølle* foruden en betydelig Afgift i Mel opfede to Galte, og naar de var afleveret, sendte Klostret straks igen to magre Galte i Stedet til lignende Behandling, endvidere skulde to af Klostrets Hunde fodres, og Abbeden have et godt Gæstebud hvert Aar. *Havreholm* bestod af seks lige store Gaarde, der hver svarede et Fodernød, et Kar Smør i Sommerskat, en fed Okse i Vinterskat, foruden at de skulde age Ved til Bagere hver Uge om Aaret, som behov gjordes, og age Hø og Korn ind en

Dag hver Uge om Høsten. Dertil skulde hver Mand give fem Tønder Havre for Landgilde, otte Skæpper for Gæsteri, et Pund (d. v. s. 20 Skp.) Rug til Landgilde, og et Lam, en Gaas og fire Høns.

Esrom Kloster bestod indtil 1559. Frederik II opholdt sig her for Jagten; i hans Tid oprettedes et Stutteri paa Esrom Ladegaard.

Det andet store Kloster var *Æbelholt*, oprindelig stiftet af Augustinere paa Eskilsø, men 1175 under Abbed Vilhelm flyttet til *Æbelholt*. Absalon skænkede eller mageskiftede her til Klostret hele sit sammenhængende Godsomraade Syd for Arresø. Dets Strøgods strakte sig mod Nord helt ud til Kysten. 1544 blev Klostrets Gods verdsligt forlenet, men Abbeden blev siddende til 1560, da en Del af Jorderne lagdes ind under det af Frederik II erhvervede Hillerødsholm. Bygningerne blev nedbrudt i Aarene efter 1561, og Stenene anvendt til Frederiksborg Slot.

Af andre Klostre var der *Asserbo*, hvor de indkaldte Munke af Kartheuser-Ordenen dog snart blev kede af at bo, *Knardrup* (Cisterciensere) og *Slangerup* (Cisterciensernonner).

Foruden Klostrene havde ogsaa Roskildebispens fra gammel Tid store Godsbesiddelser i Nordsjælland, hvad en Gennemgang af Roskildebispens Jordebog¹ klart belyser.

Gennem hele Middelalderen var *Kongedømmets Indflydelse* i Nordsjælland langsomt voksende. Reformationen med den deraf følgende Inddragning af Klostergoods gav denne Bevægelse et meget stærkt Fremstød. Den store Domæneforandring indtraadte i 1560, da Frederik II som et Led i sin Mageskiftepolitik byttede Skovkloster (Herlufsholm) i Sydsjælland mod Hillerødsholm og Græse. I Februar samme Aar havde han erhvervet Asserbo og Stenholt og i Løbet af Juni-Juli mageskiftede han til sig 4 Hovedgaarde og ca. 200 Bøndergaarde. Et meget talende Vidnesbyrd om Forholdenes Udvikling kan udledes af et Skattemandtals over Kronborg Len 1546. Der fandtes da i Holbo Herred endnu 64 Selvejerbønder; et halvt Aarhundrede senere var der ingen. Kronen havde købt dem alle.

I 1651 fandtes overhovedet ingen Hovedgaarde i Holbo, Lyngø

¹ Trykt i *Scriptores Rerum Danicarum VII.*

og Strø Herreder. I 1682 ser en Oversigt over Jordejendomsforholdene i Frederiksborg Amt ud som følgende:

841 Gaarde med ialt	6910,15 Tdr. Hk.
108 Huse med ialt	29,85 " "
235 Huse uden Jord	— " "
anden skyldsats Jord	25,27 " "

Ialt 6965,27 Tdr. Hk.

eller 29.784,6 Tdr. Land dyrket Areal.

Ejendomsfordelingen var 1682:

	0 Gaarde	0 Huse	0	Tdr. Hk.
Ryttergods	0	0	0	
Andet Krongods	775	301	6376,68	" "
Præstegaarde	13	0	231,06	" "
Anneksgaarde	6	0		
Kirkegods	11	25		
Universitetet	0	10		
Gl. dansk Adel	4	0	33,95	" "
Adel efter 1660	0	0		
Grever og Friherrer	1	0	7,46	" "
Kgl. Personer	0	0		
Borgerlige	31	7	316,12	" "
Jordegne Bønder	0	0	0	" "

841 Gaarde 343 Huse 6965,27 Tdr. Hk.

Ejendommenes Størrelse var 1688:

Gaarde over	20 Tdr. Hk.	16	629,59 Tdr. Hk.
" med 12-20	" "	101	1429,60 " "
" " 8-12	" "	253	2418,92 " "
" " 4- 8	" "	338	2089,67 " "
" " 2- 4	" "	108	306,92 " "
" " 1- 2	" "	25	35,45 " "
		841	6910,15 Tdr. Hk.

Huse med $\frac{1}{4}$ - 1 Tdr. Hk.	47	24,11 Tdr. Hk.
” ” 0- $\frac{1}{4}$ ” ”	61	5,74 ” ”
” uden Jord	235	0 ” ”
	343	29,85 Tdr. Hk.
Anden Jord		25,27 ” ”
Ialt Ejendomme	1184	6965,27 Tdr. Hk.

Som ingen anden Del af Riget var Nordsjælland nu Kongens ubestridte Omraade, og det først og fremmest for Jagtens Skyld. Da en Topograf omkring 1660 skildrer Nordsjælland, gør han det betegnende nok med følgende Ord:

„Den meste Skovegn holdes for at være — i Synderlighed mellem Frederiksborg og Kronborg og fremdeles derfra til en Mil nær København. Af hvilke Skove Kgl. Maj. den største Del til sin egen Jagt og som en Vildtbane sig har forbeholdt, synderlig mellem Kronborg og Frederiksborg og fremdeles mod København, hvilken Egn fast for en idel Dyrehave er at agte, for den Mangfoldighed paa adskillig Vildt, som sig der i Hobetal lader se, og saa tamme, at de ikke det ringeste for Menneskers Nærværelse dem undsætte eller viger tilside. Og endog forbemeldte Egne har saadan en Skov til Overflod, saa er alligevel samme Skov ikke af saa stor Tykning eller store Krat og øde Moradser, at jo mestendel deriblandt overalt er nyttige Agre, Jord, Eng og Græsning, saa at hele Gaarde og Byer er deri beliggende.“

MERKANTILISMEN OG DENS SPOR I NORDSJÆLLAND

FOREDRAG AF EILER NYSTRØM

NORDØSTJÆLLAND er — takket være Hovedstadens Nærhed — den mest folkerige Del af vore Dages Danmark. Saaledes har det ikke altid været. Ganske vist har Kyststrækningen allerede i saa fjern en Kulturperiode som i Køkkenmøddingetiden været beboet af primitive Stenalderfolk, og i Bronzealderen højsatte man sine døde langs Sundets Bredder. Talrige Gravhøje minder derom den Dag i Dag. Men i Folkevandrings- og Vikingetiden trak man bort fra Kysterne, lagde sine Bygder og Bosteder inde i Landet, helst med en mod Fjender og Uvejr beskyttet Beliggenhed ved Bunden af de dybe Fjorde, som f. Eks. Lejre. Kyststrækningen ved Øresund fik Lov til at vokse til, saaledes at Nordsjælland ved Begyndelsen af den historiske Tid var ubeboet og opfyldt af vældige uigennemtrængelige Skove. Det faar vi at vide af den hamborgske Historie-skriver Adam af Bremen, der levede i det ellefte Aarhundrede og var meget vel underrettet om Forholdene heroppe, og endnu i vor Tid ser vi tydelige og rigelige Rester af denne vidtstrakte Skovzone, der begynder tæt Nord for København, i Skovparkerne ved Charlottenlund og Bernstorff (som oprindeligt er gamle Naturskove) og nogenlunde uafbrudt fortsætter helt ud til Kattegat.

Det var det kristne Præsteskab, der tog sig for at kultivere disse Skovegne, der endnu rummer nogle af vort Lands største Skønheder og i hine fjerne Tider maa have været endnu skønnere ved deres vilde Oprindelighed. Midt i denne storladne Natur med de mange Indsøer byggedes der det ene fredfyldte Munkebo efter det

andet, Esrum, Æbelholt, Asserbo, og den virksomme og vidtskuende Absalon skabte Opland for sin nyanlagte Borg ved Havn og Jordegods til sit Bispesæde ved at rydde Skov, bringe Jorden under Kultur og samle Befolkningen omkring de nyopførte Kirker. Præsteskabet bragte den europæiske Kultur ind over Landegrænserne, og Nordøstsjælland's øde Egne befolkedes. De mange Landsbyer paa -rød i Københavns og Frederiksborg Amter er lige saa mange Minder om Skovenes Rydning til Agermark, de mange strup-Byer viser, hvorledes Torperne i det 11.—12. Aarhundrede voksede ud af de ældre Byer, der laa i Skovkanten ind mod Landet.

Eggen havde ogsaa derved et Præg af Urnatur, at den var opfyldt af større eller mindre Søer, hvis Vand gennem talrige Bække og Vandløb banede sig Vej til Øresund. Arresø regnes for Danmarks største Indsø. Den ligger i Frederiksborg Amt ligesom Esrum, Gurre og Sjæls Sø og nærmest ned mod Hovedstaden har vi Furesøen.

Disse Søer og Vandløb skabte oprindelig Betingelser for den nordsjællandske Industri — eller Merkantilisme — som vi her skal beskæftige os lidt med. Det var Naturkræfterne, Industrien tog i Besiddelse — Vind og Vand, ligesom man i vore Dage benytter sig af Damp og Elektricitet. Vore Forfædre i Hedenold havde malet sit indhøstede Korn i en Haandkværn eller knust det i en Morter, ligesom Apotekeren støder Krydderier, men fandt dog tidligt paa at male det i Vind- og Vandmøller — *hvor* tidligt ved vi ikke. Det var den ældste Form for mekanisk Drift — for industriel Virksomhed — og den hørte naturligt til under landlige Forhold.

Skønt *Vejrmøllen* — som naturligt er i vore vindomsuste Egne — kan paavises tidligt i Middelalderen, er der næppe Tvivl om, at Vandmøllen her i Nordsjælland ikke blot var langt den mest anvendte Form for Maleværk, men kun undtagelsesvis gav Plads for Vindmøllen. Og af Nordsjælland's Vandmøller var de, der laa ved Furesøens Afløb til Øresund — den 12 km. lange Fure- eller Mølleaa — de mest navnkundige.

Det var ogsaa der Nordsjælland's ældste Industri fik sit Hovedsæde. De fleste af disse Møller, der tilhørte den vindskibelige Ros-

kildebisp, var vel nok i Middelalderen Kornmøller, men jeg er ikke helt sikker paa, om ikke nogle af dem allerede da anvendtes i egentlig industrielt Øjemed. I hvert Fald er der flere af dem, som i det tretende Aarhundrede foruden de sædvanlige Naturalier giver Industrivarer i Skat til Bispestolen, f. Eks. *Sko* til Bispens Fogder. Det kunde tyde paa, at man havde etableret Barkmøller — eller Skomager- og Feldberedermøller som de gerne kaldes — ved Fureaaens Møllværker allerede i Bispetiden.

Efter Reformationen, da Kongen havde overtaget Roskildebispens nordsjællandske Gods, har vi sikre Efterretninger om Industri-møllerne — de begynder nu at florere ved Nordsjællands Aaer og Bækkeløb, navnlig nærmest inde ved Hovedstaden og især ved Mølleaaen. Mølleaaen, hvor der i det 16.—17. Aarhundrede langs Bredderne kunde optælles en halv Snes Møllværker, mest Industri-anlæg, var enestaaende inden for Datidens Danmark, som jo var adskilligt større end det er nu om Stunder.

Noget af det ældste er *Krudtmøllerne* — de dukker op i Kristian III's og Frederik II's Tid. Frederik II baade førte Krig og var navnlig en vældig Jæger, han havde god Brug for Krudt til Landsknægtenes Musketter og til de „lange Rør“, som Jægeren brugte i Vildtbanen. En af de ældste, og i hvert Fald den største, var „Krudtmøllen i Københavns Len“, som til Tider kan være helt vanskelig at identificere, men som i Virkeligheden er Ørholm ved Mølleaaen. Krudtmøllen paa Ørholm stammer fra Kristian III's sidste Aar og var i Brug langt op i Frederik IV's Tid. Kongerne lagde megen Vægt paa denne Fabrikation — de havde Salpetersydere rejsende rundt om i Landet — de opsøgte Raastoffet og tilberedte det i deres Salpeterhytter for endelig at aflevere det til Krudtmøllerne, som saa tilberedte Krudtet, tørrede og raffinerede det.

Navnlig Kristian IV, der sendte Ekspertes til Nederlandene for at faa Rede paa de nyeste og mest moderne Fabrikationsmetoder, var her som paa alle andre Omraader en Foregangsmand, og adskillig flere Krudtmøller, bl. a. paa Brede og Raavad, oprettedes i Tidens Løb. Kongerne saa siden deres Regning ved, i Stedet for selv at bygge

Krudtmøller, at udstede Privilegier til Fabrikanter med Eneret og med Forpligtelse til forlods at afgive et vist Kvantum til Kongen — indtil Classen overtog det hele og oprettede Frederiksværk (som jeg senere kommer til). Navnlig under Datidens primitive Forhold var det en farlig Sag at fabrikere Krudt, og sjældent var det ikke, at Krudtmøllerne „fløj op“ (som man sagde), d. v. s. sprang i Luften, og for at der kunde ske færrest mulige Ulykker, var man allerede den Gang klar over, at Husenes Tage skulde være af lettest muligt Materiale, saaledes at Eksplosionen kunde bane sig den Vej ud.

Inden Aar 1600 hører vi ogsaa om *Feldberedermøller* og *Papirmøller* i Sjælland. Ved Hvidøre-Bækken, der kom oppe fra den nu udtørrede Hundesø ved Jægersborg, havde en københavnsk Garver allerede fra ca. 1560 en Skindmølle, hvor han garvede og stampe sine Bukkeskind, og næsten i et helt Aarhundrede derefter havde forskellige Feldberedere deres Virksomhed ved denne Bæk. Her forsøgte man ogsaa i de sidste Aartier af Aarhundredet at faa en Papirmølle i Gang, men Foretagendet vilde ikke lykkes. Det var Sjællands ældste Papirmølle og rimeligvis den næstældste i Danmark — idet vi kun har Efterretninger (endda saare lidet oplysende Efterretninger) om en eneste anden tidligere Papirmølle, som Sten Bille havde oprettet i Skaane, og hvor man søgte Oplysninger, da man 1576 skulde i Gang med Anlægget af Hvidøre-Møllen. Senere havde Tyge Brahe sin egen Papirmølle paa Hveen. Papiret blev den Gang -- som for Resten ogsaa senere — i stort Omfang importeret især fra Holland, og det var naturligt, at man nu, da Forbruget begyndte at øges, vilde se at faa en Fabrikation paa Benene inden for Landets Grænser.

Men det gik som sagt ikke i første Omgang. Den blev nedlagt 1583, rimeligvis efter at man en Overgang havde forsøgt at faa Papirfabrikation i Gang paa Strandmøllen. Ogsaa Strandmøllen var omkring Aar 1600 Skomagermølle, og først omkring Midten af det syttende Aarhundrede blev den for Alvor Papirfabrik, men saa opretholdtes Driften ogsaa lige til vore Dage; i to Aarhundreder til-

hørte Strandmøllen Slægten Drewsen, og var ikke blot den mest ansete Papirmølle i Kongens Riger og Lande, men havde Ry langt ud over. Nu er kun Minderne tilbage.

Den nordsjællandske Merkantilisme fik et mægtigt Stød fremad i Kristian IV's Tid. Den moderne politiske Historie er noget tilbøjelig til at ville tage Glansen af Kristian IV og navnlig beskyldte ham for at have drevet en slet Udenrigspolitik. Det er meget muligt, at han ikke skulde have indladt sig paa Trediveaarskrigens Eventyr — saadan noget kan man altid se bagefter — det er ogsaa rimeligt, at det var Kristian IV's Krigspolitik, der endelig skaffede os af med de skaanske Provinser. Men man maa vel erindre, at han havde sin Stilling som evangelisk Fyrste og sit Riges Prestige at hævde, og at han ogsaa havde et Rigsraad ved sin Side, der havde et Ord at skulle have sagt — og ikke saa lille et Ord endda — og at endelig Toldpolitikken i Sundet, der fra gammel Tid gik ud paa at flaa Europas søfarende Nationer til Bedste for den danske Statskasse, ikke netop maatte gøre disse fremmede Nationer begejstret for til evige Tider at se begge Sundets Bredder i dansk Besiddelse. Og naar man bebrejder Kristian IV, at han, naar Riget fattedes Penge, slog daarlig Mønt, saa var det ikke andet end hvad Datidens Fyrster plejede at gøre, og som Staterne gør i vore Dage, naar de ser deres Fordel ved at gaa fra Guldet eller Sølvet og sætte Messing-Møntfod i Stedet.

Vi, der interesserer os for Kultur og Kulturhistorie, vi maa imidlertid være hin fjerde Kristian taknemmelige. Danmark er blevet meget mindre siden hans Dage, og Udenrigspolitikken gaar dog ad Baner, som er ganske uafhængige af hans, men Danmark vilde have været mindre endnu, om vi ikke havde haft hans Bygningsværker at glæde os over. Trods Brand og Tidens Tand er der ovre paa Frederiksborg bevaret mange Minder om hans Virke, inde i København ser vi endnu Rosenborg i Badstuens Stil og Skikkelse, og hvad vilde Hovedstaden være uden Rundetaarn, Børsen og Tøjhuset eller det mægtige gamle Bryghus. Og meget af den Virksomhed, der i Aarhundreder blomstrede i Hovedstaden og i Nordsjælland var i Pagt med hans Kulturvirksomhed og besjælet deraf.

I Kristian IV's Tid vokser som sagt den industrielle Virksomhed i Nordsjælland. Kongen tildeler jævnlig Hovedstadens driftige Handels- og Industrimænd Privilegier til Fabrikdrift, bl. a. fik et Interessentskab i 1641 Bevilling paa Tilvirkning af Vaaben — Piker og Partisaner — og af Agerbrugsredskaber — Høleer og Skæreknive — altsaa Artikler, der kunde være Riget til Gavn baade i Krig og Fred. Til et sligt Værk hørte en Slibe- og Poleremølle, der kunde give Værket den rette fabrikmæssige Drift. Man udsøgte sig da til Slibemøllens Anlæg et Sted ved Mølleaaen inden for den senere nedbrudte Landsby Stokkerups Omraade, og paa den Maade blev *Raavad* til. Omtrent samtidig fik en anden Vaabenfabrikant, der havde sin Slibemølle i Lyngby, Lov til at anlægge et andet nyt Værk, der hvor *Nymølle* senere kom til at ligge, men der blev næppe noget ud af det — han slog sig ned i Skovrød i Lyng-Kronborg Herred i Stedet for, hvor han brugte Møllen til Vaabenfabrik.

Initiativet inden for Industrien fra Kristian IV's Tid holder sig efter hans Død ind i de følgende Tidsrum og Virksomheden ved Nordsjællands Aar og Vandløb følger med. *Valkemøllerne*, som var et betydende Led i Datidens Klædefabrikation, var allerede gammelkendte, men faar en udstrakt Betydning samtidig med at det offentlige begynder Tilvirkning af Klæde og Lærred.

De ved nok, at der indtil for faa Aar siden var et Børnehus paa Kristianshavn dør, hvor Københavns velvise Styre har opført sine berømte — eller berygtede — Lagkagehuse. Dette Børnehus blev nyindrettet efter Svenskekrigen og udflyttet til Kristianshavn fra den indre By — var oprindeligt en Fattig- og Tvangsarbejdsanstalt, hvor vanartede Børn og Lediggængere blev anbragt og beskæftigedes med Tilvirkning af Lærred eller Klæde. Dertil behøvedes *Valkemøller* og *Casper Herbachs Mølle i Lyngby*, der var ødelagt under Krigen, blev nyopført som *Valkemølle* for Børnehuset. I 1670 købte Fattigvæsenet tillige *Stampen* (der den Gang kaldtes *Stubbemøllen*) og havde en Tid ogsaa *Møllen i Ebberød* til Valkning af det fabrikerede Klæde. Siden overtoges *Stampen* af den kgl. Uldmanufaktur, en militær Institution, der efter sit Fabrikslokale i København

almindeligvis kaldtes „Guldhuset“, og Valkemøllen forblev i Statens Eje indtil 1835, da man havde faaet Fabrikkerne i Usserød i god Gang og selv overtaget Driften.

Jeg nævnte lige Caspar Herbach — en mærkelig Mand, en Sachser, der var kommen herind i Kristian IV's sidste Aar og fik Ansættelse som Hofsnedker. Han var imidlertid ogsaa ferm til mange andre Ting, han var Mekanikus, Møntmester og Guldsmed, og havde i 1640erne en „Kunstmølle“ ved Rosenborg, hvor han formodentlig tilvirkede mekaniske Instrumenter. Han overtog kort efter Kristian IV's Død Møllen i Lyngby efter Vaabenfabrikanten Jakob Petz og anlagde siden foruden Valkemøllen en lille Slibemølle, hvor han kunde „dreje og skære Stene“ og gøre saadant andet „lustige Arbeit“ — som han selv skriver. „Kunst-Caspar“, som han i Reglen kaldes i Datiden, knyttedes for Resten af sit Liv til Nordsjælland og havde en høj Stjerne hos Frederik III for sit Ry som Guldmager. Sønnen overtog Møllen efter sin Far, blev ligesom han kgl. Møntmester og var en virksom Mand, der bl. a. fik Bevilling paa Anlæg af en Mølle til Udvalsning af Mønterne — noget for den Tid nyt herhjemme. Men han var altfor smart og kom galt afsted til sidst, da han sparede paa Ædelmetallet i den Mønt, han slog for Kongen, og derved bedrog Kronen, og maatte for at undgaa Straf fly af Landet.

Omtrent samtidig med at Caspar Herbach havde slaaet sig ned i Lyngby havde Rentemester *Henrik Müller* — et Finansgeni i den store Stil uden Hæmninger, naar det gjaldt økonomiske Foretagender, og Frederik III's betroede Mand — anlagt et *Kobberværk* ude ved Furesøen ved den gamle Hjortholm Mølle. Det var et Anlæg af Format, med store Skove, hvor Henrik Müller kunde brænde Kul til Brug i sine Smeltehytter, og iøvrigt en Kombination af Industri, Møllebrug, Skovdrift og Landbrug. I Kobbermøllens Huse, hvor Strømmen drev Hamre og Sakse, smededes Kobber og droges Messingtraad, i Grynmøllen, som stod der fra gammel Tid og oprettholdtes ved Siden af Kobberværket, maledes Kornet paa to Kværne, i Manufakturværkets Hytter forarbejdedes Kedler og Pander, Lysestager og Varmebækkener, i Ladegaardens Bygninger virkedes der i Lo og Lade, Svinene gik paa Olden i Skovene og Kvæget græs-

sede i Vange og Oredrev. Et Filialværk havde Henrik Müller ladet anlægge neden for Ørholm, og her blev den store Kobberhammer installeret — et Værk, der senere blev kendt under Navnet „Nymølle“. Han drev Værket i henimod en Snes Aar, Kongen støttede det ved at udstede Forbud mod Udførsel af gammelt Kobber, og ved at give Henrik Müller store Bestillinger, f. Eks. paa Levering af Kobbretaget til Biblioteksbygningen inde paa Slotsolmen i København. Men saa fik Kongen et Par Aar før sin Død selv Brug for det gamle Hjortholm og Henrik Müller maatte afstaa sin Besiddelse. Og Kongen begyndte Anlægget af en ny Dyrehave med Navn af Frederiksdal, som iøvrigt aldrig blev fuldført.

En anden af de store Industrimænd, hvis Virksomhed saa godt som udelukkende falder i Nordsjælland, *Henrik Ehm*, hører ogsaa til i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede. Hans Fader, der var Kobbersmed i København, begyndte med en Kobbermølle i Vedbæk, der for Resten blev ødelagt i Svenskekrigen, men alligevel blev Udgangspunktet for Sønnens Virksomhed i disse Egne. Han havde midt i 1650erne købt den gamle Hammermølle ved *Hellebæk*, der synes at være anlagt omkring Aar 1600, og paa det Tidspunkt var Kobbermølle. Ehm afhændede den snart og Staten omlagde den til Geværfabrik; ogsaa efter at gamle C. E. Schimmelmann midt i det 18. Aarhundrede havde overtaget den, opretholdtes den som Geværfabrik lige til 1870.

Henrik Ehm blev dog hurtig færdig med Hellebæk — den har formodentlig ligget for langt fra Hovedstaden — men fik til Gengæld Øje paa *Brede*, som paa det Tidspunkt var ved at forfalde, og da Henrik Müller samtidig måtte forlade Hjortholm, blev der Brug for et stort Kobbermølle-Anlæg. Han købte resolut baade Brede, Fuglevad og Møllestrup (det senere Sorgenfri) af Kronen 1668, indrettede Kobberværk paa Brede og tog den store Kobberhammer paa Nymølle i Forpagtning af Dronning Charlotte Amalie, som havde overtaget dette Værk sammen med Frederiksdal. Først 30 Aar efter afhændede han dette storstilede Industriværk, en værdig Arvtager efter Hjortholm Kobberværk. Henrik Ehm

endte ikke blot som en rig Mand, men ogsaa som en anset Assessor i det nyoprettede Kommercekollegium. Og det, at han havde Hang til Guldmageri, forklejnede ikke sin Mand den Gang. Han ejede to for sin Tid statelige Ejendomme ved Nyhavn, som eksisterer den Dag i Dag og gaar under Navn af „Guldmagerens Hus“.

At Henrik Ehm sad som Assessor i Kommercekollegiet var kun naturligt. Han hørte til Datidens toneangivende Industrimænd. Kommercekollegiet var oprettet omkr. 1670 som en Regulator og Befordrer af Landets merkantile og industrielle Opkomst og til Fremme af Rigernes Søfart, hvoraf navnlig den norske var af europæisk Betydning. Kollegiet var et Bedriftsraad, der blev afkrævet Erklæring i alle Sager, som hørte under dets Ressort og betragtedes som Statens højeste Sagskundskab paa disse Omraader. Da Charlotte Amalie 1670 overtog Frederiksdal, vilde hun gerne have at vide, om hun skulde fortsætte Henrik Müllers Kobberværk paa Hjortholm og hvorledes hun iøvrigt skulde udbygge sin Besiddelse økonomisk. Dertil svarede Kommercekollegiet, at et Kobber- og Messingværk kun var rentabelt med Statsstøtte, derved at Kongen overlod Værket det Kobber, der som Naturalieafgift i Form af Tiendekobber kom ned fra Norge, for en bestemt billig Pris, og at han lod Hofstaten aftage de færdige Varer. Paa Frederiksdal mente man det derfor mest formaalstjenligt at drive Kornmølle, Papirmølle og Valkeværk.

Dronningen efterkom Kollegiets Anvisninger, forsøgte at lave Tøjfabrik og Skarlagensfarveri (som hun ikke fik noget ud af), og fik indrettet en Papirfabrik, som aldrig blev noget lønnende Aktiv. Derimod klarede Henrik Ehm sig stolt ved sit Kobberværk paa Brede og blev som sagt en rig Mand. Kollegiet havde altsaa ikke i dette Tilfælde været altfor vidtskuende. Men da sad Henrik Ehm, Manden med det praktiske Blik, rigtignok heller ikke endnu blandt dets Assessorer.

Paa dette Tidspunkt, ved Slutningen af det 17. Aarhundrede, stod Værkerne ved Mølleaaen ubestridt som Nordsjællands betydningsfuldeste Industribedrifter — det var Landets Fabrikcentrum. Classen

havde endnu ikke anlagt Frederiksværk og Hammermøllen ved Hellebæk betød kun lidet. Mølleaaens Værker var en Helhed, et Samfund for sig — de forskelligartede Virksomheder var Dele af en fælles Organisme. Furesøen var Hjertet, hvorfra den Kraft udgik, der fik Industrilivet til at pulsere langs Aaens Bredder. Alle var afhængige af Strømmen — naar den øverste Mølle standsede, stod de alle stille. Reparationer paa en Mølle kunde hæmme Virksomheden langt nede ad Fureaaen, og laa Mølleejerne i Strid med hinanden — det kunde ske og skete ikke saa sjældent — kunde han tilføje Naboen ubodelig Skade. De øverste Møller kunde lukke helt af for Strømmen, eller de kunde pludselig aabne alle Sluser ved Nattetid, saa de andre Møller kom i voldsom Bevægelse eller maa-ske helt blev bortskyllet af den rivende Strøm — eller de nedre kunde stemme op for Løbet, saa at de øvre Møller fik Bagflod og gik den gale Vej, hvorved naturligvis den sindrige Mølleindretning blev ødelagt. I 1690 enedes derfor Mølleejerne ved Fureaaen om at træde sammen i et Lav. Hvert Medlem maatte opsætte en „Gold-sluse“ ved sin Mølle og forpligte sig til at standse Møllen helt i visse Timer af Natten, og Vandstanden i Mølledammen blev senere reguleret — saa højt maatte man stemme og ikke længere. Dette Strøminteressentskab har bestaaet lige til vore Dage, man holdt jævnlig Møder og førte sine Protokoller — og i Grunden bestaar det vist endnu. Men dets væsentligste Funktion er i hvert Fald Slusens Pasning ved Frederiksdal, hvorved Furesøens Overflade holdes saa nogenlunde i samme Højde. Tidligere havde det militær Betydning, det har det ikke mere.

Møllerne selv bestod i Reglen af et helt System af Bygninger paa begge Bredder. Møllehuset med Vandhjulet laa naturligvis tvers over Aaen — Bygningerne var næsten alle af Træ eller Bindingsværk, men af god gammeldags Soliditet. Mølleakserne, som der gik mest Slid af, var alentykke Egestammer, som ved en særlig kgl. Resolution blev udvist i Kronens Skove. Jævnt og enkelt var Maskineriet naturligvis — vi har Tegninger af nogle af Statens Krudtmøller fra 1670erne — de er unægtelig noget mindre sammensatte

end vore Dages komplicerede Maskinerier. I gammel Tid brugte man i danske Vandmøller Underfaldsvand, d. v. s. at „Vandet paa den underste Del af Hjulene paafalder og dem omdriver“ — som Arent Berntsen forklarer det. Men i 1680erne indførte Hans Heuser — en af Datidens store Papirmøllere — *Overfaldshjulet* paa Strandmøllen; det ansaas for en stor Forbedring og blev hurtigt almindeligt.

I det 18. Aarhundrede fik Merkantilismen og det industrielle Liv en rig Blomstring, der til Tider var helt hektisk, og i sig selv var usund, fordi den var kunstig fremelsket. Men den *var* der og satte sit særlige Præg paa Næringslivet — ikke mindst i de Bedrifter, der trivedes i Nordsjællands landlige Egne. Det gamle Kommercekollegium tabte ret hurtigt sin Indflydelse paa Udviklingen inden for Handel og Industri, det ophævedes ikke netop, men endte som en kommunal Institution af ret underordnet Betydning. I 1736 oprettede Staten imidlertid et nyt Økonomi- og Kommercekollegium, der havde til Opgave at bringe Industri- og Fabriklivet i vort gamle Bondeland paa Benene — en Opgave, der er vanskelig nok i vore Dage og ikke var lettere i Datiden. Men der var stærke Kræfter i Gang for at løse Opgaven og indflydelsesrige Folk, der pressede paa. Navnlig i Frederik V's Dage, da den ældre Bernstorff og A. G. Moltke stod for Styret, tog Bevægelsen Fart. Tiderne var gode, Penge var der i Kassen, og der blev naturligvis sat et og andet i Gang, som havde Bestandigheden i sig. Men samtidig dukkede en Hær af Projektmagere og Lykkeriddere op, der for største Delen vel var ærlige nok, men bare savnede de merkantile og industrielle Færdigheder eller Energiën, der skulde til for at faa Bedriften paa Fode. De gik først og fremmest ud paa at faa Laan og Tilskud af de forskellige Manufakturfond for at faa sat et eller andet i Scene, i Haab om, at det saa gik og bragte dem den Velstand de var ude efter.

Et af de mest karakteristiske Eksempler var Starten af Silkefabriken i Lyngby. De ved, at Digteren Klopstock ved Bernstorffs Indflydelse blev indbudt til Frederik V's Hof og boede her i Landet i en Række Aar. Det var en tiltalende Gestus fra den danske Konges

Side — Klopstock var til at begynde med ikke særlig agtet i sit Fædreland, og det saa helt godt ud, at vi heroppe vidste at skatte den store Digter bedre. For saa vidt var alt godt. Men Klopstock indbød Slægt og Venner til sit Asyl, og de kom kun for at tære paa Landets Velstand. Blandt andre en Schweizer, der siden blev Digterens Svoger, og som blev modtaget med aabne 'Arme, da han arriverede med en Plan til en Fabrikvirksomhed, der imponerede ved sin Egenart, og som man troede skulde bringe Landet Ære. Den gik ud paa at trykke og male (*skildre* som man den Gang sagde) glatte Silketøjer med holdbare Farver — altsaa noget i Smag med moderne Batik. Fabrikationsmetoden var strengt hemmelig — Kunsten maatte ikke trænge ud i fremmede Nationer, som man udtrykte sig. Bernstorff tog sig varmt af ham, man financierede ham rundhaandet, han købte Huse i Lyngby, engagerede Kunstnere og Fabrikfolk og indrettede sig selv en hyggelig Direktørbolig.

Men det gik ikke. Manden viste sig at være en fantastisk Projektmager, en lunefuld og upaalidelig Person, der snart fik hele Byen paa Nakken, og efter nogle Aars Forløb forsvandt fra Skuepladsen. Regeringen vilde imidlertid ikke lade denne under saa udmærkede Mænds Auspicier indledede Virksomhed falde, og satte i Stedet en Broder til Klopstock i Spidsen for Silkefabrikken. Han var virkelig en dygtig Mand, der gjorde sig de hæderligste Anstrengelser for at holde Bedriften paa Benene; Staten og Kollegiet støttede ham paa alle Maader, og han leverede udsøgt smukke Varer. En lille Menneskealder holdt han Fabrikken oppe, men endelig maatte han dybt forgældet trække sig tilbage. Staten betalte det meste af Gælden og gav ham Pension i Betragtning af hans lange og gode Tjeneste ved Fabrikvæsenet. Men til sidst maatte man lade Bedriften falde — Silkefabrikken, der havde kostet den danske Stat en Formue, blev nedlagt og Bygningerne endte som kommunalt Fattighus. Tilfældet saa unægtelig ud som en Tanke!

Det er et Eksempel blandt mange paa, hvorledes de velmente Bestræbelser fra Statens Side om at ophjælpe Landets Industri løb ud i Sandet. Man indforskrev Staaltraadstrækkere og Hammersmede fra

Tyskland, indkaldte engelske Strømpevævere, Lærredsvævere og Blegemestre, og oprettede ligefrem „Seminarier“ til Uddannelse af „Manufakturister“, og de fleste af disse Industrimænd, der skulde bringe nyt Blod i Landets Erhvervsvæsen, blev anbragt ved nordsjællandske Virksomheder, først og fremmest i Kongens Lyngby, som i det attende Aarhundrede paa Grund af sine mange Fabrikvirksomheder betragtedes som en af Landets mindre Købstæder. Byen kunde i sidste Halvdel af Aarhundredet opvise en hel Række Fabrikker — foruden den gamle Mølle ved Fureaaen, hvor der baade var Valkemølle og Spigerværk, som Staten og Manufakturfondens ogsaa satte Penge i — tillige Silkefabrik, Lærredsmanufaktur med Hegle- og Spindeskoler, Tøjfabrik, Bomulds- og Kattuntrykkerier.

For de Fabrikanters Vedkommende, der i det hele kom i Gang, gik det op og ned — mest ned. Den hele Bevægelse var som sagt kunstig sat op, og de enkelte Bedrifters Levedygtighed ahang af Tilfældigheder, Konjunkturerne vekslede stærkt og Konkurrencen med Udlandet var ofte dræbende. Selv udmærkede Folk gik oftest nedenom og kun et Faatal holdt sig oven Vand.

Jeg skal fremdrage et Par typiske Eksempler, begge fremragende Forretningsmænd, hvoraf den ene steg til Ærens Tinder og hvis Navn lever endnu, mens den anden efter en glørværdig Virksomhed døde i Fattigdom, skønt han havde fortjent en bedre Skæbne.

Jeg tager den sidste først. Det var *Poul Badstuber*, som i anden Fjerdedel af det attende Aarhundrede ganske ubestridt var Landets første Kobber-Manufakturist — hvilket vil sige saa meget som at han var Datidens største Metalfabrikant. Henrik Ehm havde afstaaet Brede Kobberværk til Hofkobbersmeden Jakob Zitzke, der giftede sig med Enken efter en af sine Fagfæller Lorens Badstuber, og hendes Søn Poul Badstuber fik Brede efter Stedfaderens Død. Men han nøjedes ikke dermed — han købte baade Ørholm og Nymølle og samlede saaledes de største af Mølleaaens Værker paa sin Haand og ejede tillige hele Lundtofte By. De forstaaer, af hvor stor Betydning Fabrikationen af Kobber- og Messingvarer var i Datiden, naar De erindrer, at man overalt i By og paa Land brugte Kobberkar og

Kobberkedler i ethvert Køkken og havde Messing-Varmebækkener hængende i ethvert Sengekammer. Kobberførerne drog rundt i Landet, solgte fra deres Vogne og opkøbte det gamle Kobber, der ikke maatte udføres. Og alle disse Brugsgenstande stammede for en meget væsentlig Del fra de nordsjællandske Værker. Det raa Kobber kom ned fra Røros i Norge, Galmejen (Zinkmalmen der benyttes til Fremstilling af Messing) maatte indføres fra Tyskland og Polen. Badstuber havde Eneret for Øerne, men kunde forsyne hele Riget og endda eksportere.

I 1730erne stod Badstuber paa sit Højdepunkt. Han boede paa Brede som en Herremand midt i sine Besiddelser og havde Lagre og Kontorer i sin Gaard paa Nørregade i København. Da hans Hustru døde, kunde han frit disponere over sine Ejendomme, og havde testamentarisk bestemt at oprette et Stamhus af dem for at „disse kostbare Værker efter hans Død kunde florere“. Denne Tanke blev dog aldrig til Virkelighed, thi under de kunstigt opskruede Konjunkturer fristede Badstuber den samme forsmædelige Lod som talrige andre af sin Tids Manufakturister — han gik fallit og hans skønne Stamhus sank i Grus. Hans Værker var imidlertid af en saadan industriel Betydning for det hele Land, at de maatte opretholdes, saaledes at han dog fik den Trøst, at de virkelig floredede videre. Selv maatte han forsvinde, og han gjorde det saa grundigt, at det først i vore Dage er lykkedes at efterspore hans Endeligt. Han døde i den yderste Armod hos en Datter i Birkerød i Begyndelsen af 1760erne.

Den anden er *Johan Frederik Classen* — og som De ved formede Skæbnen sig for ham ganske anderledes gunstigt. Han fik baade Stamhus og Fideikommis og et skønt Eftermæle tillige.

Han var mærkelig nok begyndt som Teolog, men kom som ung Mand ind i Kommercekollegiet og kastede sig samtidig personlig ud i en Masse forskelligartede Forretningsforetagender. Dette tidlige Træk skulde mærke hele hans Virksomhed — denne Sammenblanding af embedsmæssig Virke og privat Foretagsomhed, som særmærkede flere af det 18. Aarhundredes store Finansmænd, og som selv Da-

tiden havde Øjet aabent for ikke altid var af det gode. Disse Ungdomsforetagender var imidlertid kun en Indvielse, Forløbere for hans store Livsværk, der indledes med, at Frederik V 1756 skænkede ham og Storhandelsmanden Just Fabritius en Industrimølle ved Arresø.

Da Sandflugten havde tilstoppet Søens naturlige Forbindelse med Havet, havde Frederik IV ladet grave Kanalen ved det nuværende Frederiksværk, og endnu inden Kongens Død havde man anlagt en Agat-Slibemølle ved Kanalens rindende Strøm. Det var et ret stort Anlæg, og i en Række Aar virkede her et Par indkaldte tyske Agatslibere. Men efter Kristian VI's Død opgav man denne Virksomhed og vilde lave en Saffiansmølle i Stedet — hvad der nu ikke blev til noget, og saa fik en Franskmand den gamle Agatmølle ved Arresø til Kanonfabrik. I dyre Domme havde man maattet betale ham for at komme herop og mange Penge maatte der kostes paa hans Anlæg ved Arresø. Franskmanden eksperimenterede og brugte Penge — han *smedede* sine Kanoner, støbte dem ikke, og hver Gang han fik en Prøvekanon færdig, revnede den, Numer 2 endda ved det første Skud — og man skumlede ret højlydt i Byen over den for Staten saare dyrebare Fransos. Man begyndte saa fra Autoriteternes Side at trække i Land, søgte at blive fri for den uheldige franske Fabrikør og redde mest mulig af de efterhaanden betydelige Summer, der var sat i Foretagendet.

Da var det Kongen resolut skænkede de to Mænd Agatmøllen og Franskmandens Kanonanlæg. Fabritius havde Pengene, der skulde til, Classen den paagaende Foretagsomhed. Og det var saa heldigt, at det faldt ind med Krig. Den prøjsiske Syvaarskrig udbrød og Danmark maatte ruste. Det satte Fart i Classens Virksomhed: det blev til et helt Rustningsetablisement, et Kanonstøberi og et Krudtværk, som efter Kongen fik Navn af Frederiksværk. Værket fik store Leverancer til Hæren, og efter at Fabritius var traadt ud, overtog Kongen selv Værket for en meget betydelig Sum. Det havde Classen ikke noget imod, han skulde nemlig selv være det kongelige Værks Leder og Styrer. Altsaa: Classen overleverede højtidelig

Værket til Kongen, og Kongen overleverede det atter til Classen, der fik Lov til at *skalte og valte*, som han selv vilde — netop de Ord der blev brugt ved den Lejlighed. Saadant et Arrangement kunde kun en Classen faa i Stand.

Men han gik videre endnu. Han havde forstaaet at komme paa en ualmindelig god Fod med de ledende Mænd i Krigsdirektoriet — som Datidens Krigsministerium kaldtes — og fik faa Aar efter udvirket, at Staten, som i dyre Domme havde afkøbt ham Frederiksværk, atter *gratis* skulde tilskøde ham det tillige med Kronborg Geværfabrik, foruden at man i 30 Aar skulde forpligte sig til at aftage aarlig Krudt og Vaaben til et Beløb af 120000 Rdr. — som maa omregnes i vore Dages Parikroner til mindst halvanden Million. Men der havde nu Classen alligevel spændt Buen for højt — Rentekammeret (Datidens Finansministerium) — Finansministeriet er altid med i Spillet, ved De — reagerede kraftigt, man fik nedsat en Kommission, der fandt, at det „hele var indrettet til Fordel for Classen“. Skønt den enevældige Konge allerede havde stadfæstet Overenskomsten, maatte han slaa kontra: Classen maatte give Afkald paa Kronborg Geværfabrik, maatte betale Frederiksværk med 100000 Rdr. i Stedet for at faa det gratis, og maatte give Afkald paa Tilsagn om faste Statsleverancer. Rentekammeret havde siden et godt Øje til ham. En Række Aar efter købte han Sorgenfri for i Egenskab af Aktionær og Førstedirektør for den kgl. Bomuldsmanufaktur at faa et Mageskifte i Stand med det Staten tilhørende Jægersborg; Kabinettet var halvvejs gaaet ind derpaa, men Herrerne i Rentekammeret fik Forslaget forpurret, fordi de syntes, det var „fremosat med saa megen Egennytte, at dets Forfatters Dristighed billigen opvækker vores Forundring“. Saa mange og saa kraftige var de høje Herrens officielle Ord.

Imidlertid — de store Forretningsmænd og administrative Begavelser maa man vel holde en Del til Gode af den Slags, en alt for fintfølende Moral kan saadanne Folk ikke altid tillade sig at gaa rundt med. Og naar Enden er god er jo alting godt. Classens Frederiksværk blev af vidtrækkende merkantilistisk Betydning, og hans

Formue er i Form af Fideikommiset kommet store Dele af vort Samfund til Gode.

Hvorledes gik det nu i det 19. Aarhundrede med hele denne Industri i de skønne nordsjællandske Egne Nord for Hovedstaden — thi andre Steder florerede den praktisk talt ikke? Ja, Værkerne forsvandt

Klædefabrikken ved Usserød.

stille — de fleste af dem da. Industrimøllerne blev igen Kornmøller, man forsøgte med Stampeværker o. lign. endnu i Tiden omkring 1840 (f. Eks. paa Frederiksdal), men det blev kun kortvarige Forsøg. Dampen tog Luven af den gamle Vandkraft, og Dampmaskinerne lod sig bedre opstille i selve Hovedstaden eller i Forstæderne. Transportomkostningerne kom efterhaanden ogsaa til at spille en Rolle. Paa en Del af de gamle Værker ved Mølleaaen — hvor man nu een Gang *havde* Virksomheden og ikke vilde flytte den — indførte man Dampkraft og forædlede den gamle Vandkraft ved Turbinedrift. F. Eks. paa Strandmøllen, der takket være J. C. Drewsen og hans Sønner altid laa i Spidsen for Udviklingen. Men efterhaan-

den døde ogsaa Virksomheden ved den gamle Mølleaa ud og i vore Dage ligger de fleste Værker stille eller de er helt forsvundne. Af Strandmøllen er kun det karakteristiske Møllehus tilbage, og der sidder en Smed og laver Syreflasker ved den snurrende Turbine for dog at bruge den til noget. Traditionen tro er Lyngby stadig en Industriby — med store moderne Fabrikker, der ikke pynter nær saa godt i Landskabet som de gamle Industrimøller. Klædefabrikkerne i Usserød¹ og paa Brede har holdt sig indtil vore Dage. Usserød tilhører jo Staten, der gerne vil være Herre over Fabrikationen af sit Militærklæde, Brede er blevet et helt Samfund, som ikke let lader sig opløse. Arbejderne lever og dør der gennem Generationer — Politikeren Wilmann var af en Slægt, som i et helt Aarhundrede havde været knyttet til Brede.

Raavad opretholdes ligeledes — men det har sine ganske særlige Grunde. Da Raavaddams Fabrikker for en Del Aar siden var gaaet i Likvidation, var der et Selskab, som traadte til og købte det gamle Fabrikomraade for at bygge Andelsboliger midt i den grønne Skov. Men Spekulationen mislykkedes. Skovvæsenet og Domæneautoriteterne er naturligvis ikke henrykte for at have Fabrikbygninger liggende midt i Dyrehaven, men endnu værre vilde det være med Hundreder af private Beboere. Fabrikkerne kan man ikke blive af med, da de har ligget der fra før Dyrehaven blev til, men da Frederik V havde skænket den gamle Raavad Krudtmølle til sin betroede Kammertjener til Anlæg af et Fileværk, der skulde tjene det almene Bedste, kunde man nu forlange Fabrikken opretholdt eller ogsaa inddrage hele Arealet. Det havde Spekulanterne ikke regnet med, men Staten havde sine Papirer i Orden, fik Medhold ved Højesteret, og Selskabet maatte bide i det sure Æble og fortsætte Fabrikken.

Men ellers er der ikke meget tilbage af de gennem Aarhundreder navnkundige Industrianlæg ved Mølleaaen. De fleste af de gamle Møller ligger „øde“ — som man sagde i gamle Dage, d. v. s. de er

¹ Usserød omtales ikke nærmere i Foredraget, fordi der under en Udflugt blev Lejlighed til paa selve Stedet at fortælle Værkets Historie og demonstrere Virksomheden.

ude af Drift. Nogle ligger hen som maleriske Ruiner, og Idyllen gror frodigt rundt om de gamle romantiske Mølle damme. De fleste trænger bestandig til Oprensning og lugter maaske ikke helt godt i varmt Vejr, saa altfor sensible Turister rynker paa Næsen. Men det skal De ikke, mine Damer og Herrer — De skal vide, at det er den sidste Duft af Fortidens nordsjællandske Merkantilisme!

KRONBORG OG HELSINGØR

Hjemstavnskursusets Deltagere mødtes paa Kronborg, hvor de blev budt velkommen af Formiddagens Foredragsholder, Museumsdirektør Knud Klem.

Foredragsholderen redegjorde nærmere for de ved Kronborgs Restaurering paa-trufne, betydelige Rester af Krogen, som nærmere er berørt af Arkitekt C. M. Smith paa pag. 53 ff. og iøvrigt er omtalt af Fr. Weilbach i „Fra Frederiksborg Amt“ 1934 og af Knud Klem i „Tilskueren“ 1932.

Efter denne korte Gennemgang af Kronborgs Bygningshistorie og øvrige Historie samt en Omtale af de ydre Fæstningsanlæg, besaa Mødets Deltagere Slottet og Handels- og Søfartsmuseet, hvis Ordning og Opstilling demonstreredes af Museumsdirektør Klem, hvorefter man indtog Frokost paa Restaurant „Brohus“ i den gamle Bøssemagerbolig under Slottet.

Efter Frokosten foretoges en Byvandring i Helsingør By, hvor samme Foredragsholder redegjorde for Hovedtrækkene i Mariakirkens og Karmeliterklostrets samt St. Olai Kirkes Bygningshistorie, ligesom man standsede og besaa en Række borgerlige Bygninger i Helsingør af Stilarter, der strækker sig fra Gotiken til Empiren. Herunder blev der Lejlighed til i nogle korte Bemærkninger at opridse Helsingørs særlige Historie fra Middelalderens Sildefiskeri, Glansperioden i Øresundstoldtiden, da Helsingør var de fremmede Diplomaters, Sundklarernes og Færgemændenes By, til den moderne Tid, da Jernskibsværftet og Byens øvrige Industri skaber ny Virksomhed og Liv i den gamle Sundby.

KRONBORG

AF KNUD KLEM

KROGEN tjente som Fæstning og Kongebolig i halvandet Hundrede Aar. Christian III havde stærke Planer om en Ombygning og Udvidelse af Borgen og lod sin Bygmester Hans Diskau forberede denne, men der skete dog intet udover en Forbedring af Fortifikationsanlægget ved Opførelse af en ny Bastion, en „Pastej“. Derimod

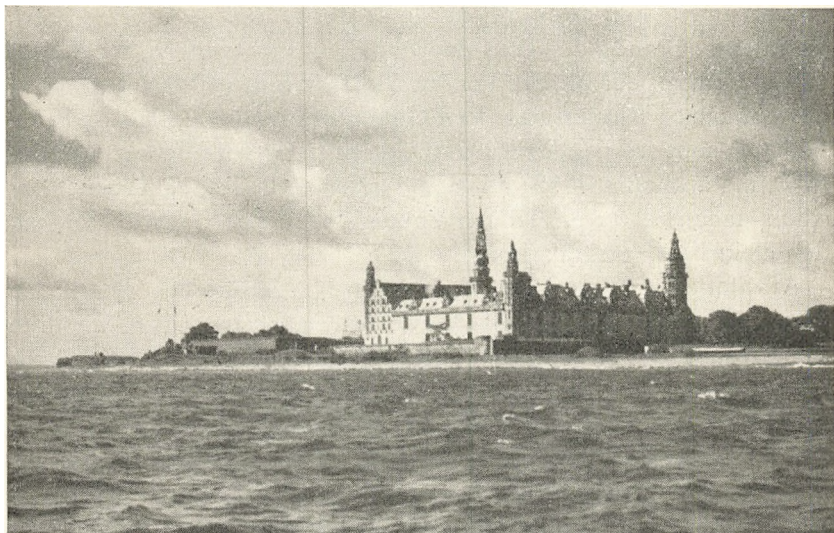
fuldførtes Tanken af Christian III's Søn Frederik II. Denne storslaaede Renæssancefyrste, hvis Kongstanke var Danmark som Nordeuropas førende Stat, der ved sin Vælde beherskede Nordhav og Østersø, ønskede en Kongebolig, der paa værdig Maade markerede denne Myndighed, en effektiv Garant for Opkrævelsen af Sundtolden, der netop i denne Periode ved Indførelsen af Lastetold i Stedet for Skibstold fik en forøget Betydning for den danske Stat.

Ved Hjælp af indkaldte, nederlandske Arkitekter, først Hans van Paeschen, senere Anthonis van Opbergen, opførtes da det nye Slot, som til yderligere Understregning af dets Betydning fik Navnet Kronborg. Det rejstes for Midler, indkomne fra Sundtolden, der formelt gik i Kongens egen Kasse, saaledes at Frederik II var i Stand til at paastaa, at Slottet ikke havde kostet hans Undersaatter en Skilling.

Med al sin Storslaaethed var Kong Frederik II en sparsommelig Mand. Af denne Grund, og vel tillige fordi de gamle Bygninger maatte anvendes, medens Byggearbejdet stod paa, blev Krogens Bygninger ikke nedbrudt, men Kronborgs Opførelse skete i Trin. Som Følge heraf har det været muligt under Slottets Restaurering i de senere Aar at fremdrage de førnævnte, meget betydelige Partier af Krogens Mure, der indgik som Dele af Ydermure eller som ekstraordinært svære Skillemure i det nye Slot, især i Sydvest, Sydøst og Nordøst.

Kronborgs Byggeplan var oprindelig tænkt som Frederiksborgs: et trefløjet Anlæg med en lav Forbindelsesfløj mod Øst, men allerede inden man havde naaet at nedbryde de øvre Dele af Krogens Østmur, blev Østfløjen opført i fuld Højde, og kun enkelte Træk røber den oprindelige Plan. Slottet opførtes i nederlandsk Renæssancestil. Det har sikkert først staaet i røde Mure med Vaterlister i Sandsten, men beklædtes snart helt med Sandsten, hentede fra de nærliggende, skaanske Sandstensbrud og fra Gotland. Af det Indre skal især fremhæves de til Kongefamiliens Brug indrettede Lokaler i Nordfløjen, Riddersalen samt den smukke Slotskirke med det gamle Renaissancepulpitur, Alteret, der i 1587 afløste det oprindelige, som

skyldtes Hans Knieper, de gamle Stolestader, der staar urørt som da de i Slottets første Aar udførtes af Jesper Snedker. Af senere tilkomne Enkeltheder i Kirken er de barokke Lysekroner, Orglet, der udførtes i Christian IV's Tid af den bekendte Orgelbygger Johan Laurentz og Døbefonten af Porfyr, der skænkedes til Kirken af Kong

Christian VIII, der iøvrigt ved den ældre Bindsbøll lod Kirken restaurere efter en Fornedreelsesperiode under hvilken den bl. a. blev anvendt som Fægtesæl. Ved denne Restaurering fik Kirkens Træværk de Farver, som endnu pryder det.

Til Riddersalen udførte den bekendte Hans Knieper, en indkaldt Nederlænder, de berømte vævede Tapeter, der bar Portrætfremstillinger af de 111 danske Konger, som man mente havde hersket i Danmark fra den graa Oldtid til Frederik II. Af disse har Tidernes Ugunst kun tilladt Bevarelsen af 7, der findes ophængt i Slottets lille Sal i Vestfløjen, et tilsvarende Antal, der kan ses paa Nationalmuseet i København samt endelig Frederik II's berømte Tronhimmel,

der findes paa Statens historiska Museum i Stockholm, idet den i sin Tid af Carl Gustav førtes til Sverige som Krigsbytte.

Bygherren Frederik II døde, mens Slottet endnu knapt var færdigt. Hans Efterfølger Christian IV opholdt sig ofte paa Kronborg, flere af hans Børn med Kirsten Munk er født her. 1629 udbrød en Brand i det sydvestlige Taarn; den ødelagde væsentlige Dele af Slottets Indre, kun det nordvestlige og det sydøstlige Hjørne gik fri. Ved denne Brand ødelagdes det smukke gamle Spir paa det sydvestlige Taarn, der nu kun kendes fra Isaac Isaacz's Maleri, som findes ophængt i Riddersalen. Ved Genopførelsen fik Taarnet et Pyramidetag, som ses paa Erik Dahlbergs Stik. Under Svenskernes Beskydning af Slottet i 1658 ødelagdes ogsaa dette Tag og Taarnet har siden staaet kullet; en Tid anvendtes det til den optiske Telegraf, den elektriske Telegrafs Forgænger.

Af Slottets øvrige Data skal nævnes Svenskernes Besættelse 1658—60, Dronning Caroline Mathildes Fængselsophold i Vinteren 1772, Vest-, Syd- og Østfløjens Indrettelse til Kaserne i 1785, hvilket medførte Indrettelsen af en indskudt Etage til Brug for Belægningsstuer ect., Christian VIII's Ophold paa Slottet med sin Gæst Kong Frederik Wilhelm IV af Preussen i 1845, det nordiske Kongemøde i 1846, Frederik VII's og Vennen Karl XV's Møde her d. 10. Juni 1860 samt endelig Slottets Evakuering for Militæret i 1924 og den derefter paafølgte fremragende Restaurering ved kgl. Bygningsinspektør Magdahl Nielsen.

FREDERIKSBORG

AF OTTO ANDRUP

DET er et ofte konstateret Træk i dansk Psyche, at alt, hvad der imponerer, straks skal tilsættes med et Stænk af Minus-betonnende Egenskaber, før det ret kan nydes.

Frederiksborg Slot, som i hvert Fald i det Ydre staar som et skønt og opløftende Minde om en Storhedstid i Danmarks Historie og som et fantasifuldt og egenartet arkitektonisk Udtryk for vor hjemlige Baroks eller Renaissances Følelse af Frodighed og Glans, Frederiksborg, siger jeg, gør altid Indtryk paa Beskuerne; men i Stedet for at blive overvældet eller glad stemt som de fremmede, paakalder Landsmænd altid straks negative Momenter for ligesom at bringe det i Ligevægt, at man ubevidst har gjort et Udslag i een Retning, har blottet sig ved en naturlig Begejstring.

Jeg stod en Sommerdag i Efterkrigstiden mellem Sværmen af besøgende, som forlod Museet, og hørte en Kone sige: „Ja, vist er det pænt; men det er skammelig at bruge det til saadan noget; tænk hvor mange husvilde der kunde bo der“. Saa var der for hende Balance i Tingene. Folk fra Sjælland fortæller stadig om, at det er bygget af Sten fra deres Kirker eller fra den gamle Borgplads dér, og flytter derigennem ligesom Frederiksborg til deres Hjemegn. Utroligt, saa langt den Tradition strækker sig; det maa i hvert Fald da kun gælde Kampestensfundamenterne. Men helt nede fra Midt-sjælland har Sagnet Liv.

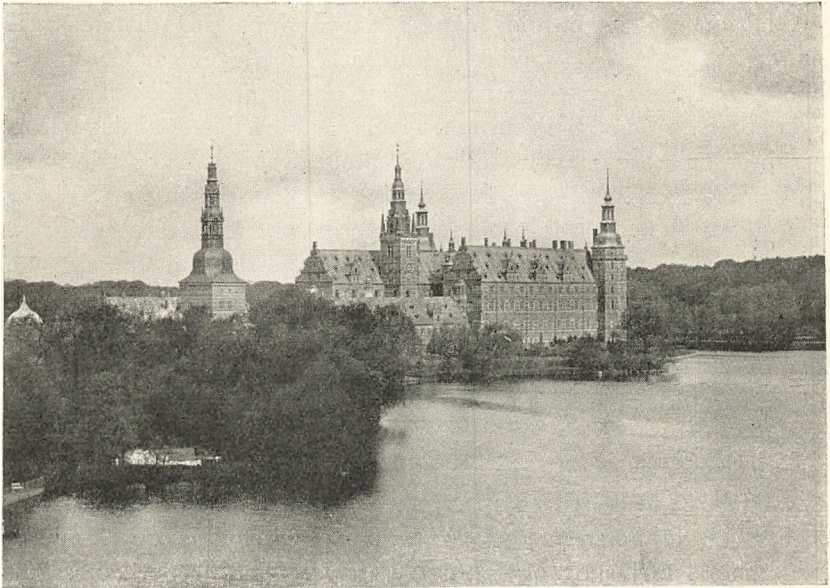
Endelig siger de skriftkloge, som ikke har andet at indvende: „Det er opført ved Bøndernes trælsomme Arbejde paa en Tid, hvor Bonden selv maatte tage til takke med usselige Rønner“. Dermed

er den gængse Trang til at se Undertrykkelse og Forurettelse knyttet til Stedet tilfredsstillet, og saa er alt godt igen.

Nu havde Kronens Bønder i Nordsjælland det jo ikke saa værst igennem Tiderne; faa havde det i hvert Fald bedre. En Del af deres Afgift til Kongen for Jorden bestod i Arbejdstjeneste, og den var som Regel nogenlunde fast ansat. Saa om det gjaldt brændte Sten fra Kysten til Frederiksborg — 80 Mursten pr. Læs tror jeg det var — eller Brænde til Københavns Slot eller Fetaille til Hovedstaden, kunde vel omtrent være ligegyldigt. Nu saa de dog noget stort rejse sig som Resultat af deres Arbejde og mange Hænder beskæftigede, tilligemed hvad det medførte af Goder. Mærkeligt at denne Bebrejdelse mod Kongernes Byggeforetagender stadigt og stereotyp gøntages, selv af de Nutidens Mænd, der finder det naturligt, at der rejses Alderdomshjem og Kommunebygninger og Skoler, der i Størrelse konkurrerer med Fortidens Herregaarde.

Men de moderne Bygninger er dog til Gavn for Almenheden, vil man sige, hvorimod det alene var Kongernes æventyrlige Luksustrang, der skabte Slottene. Nu skal ingen tro, at det for Kongefamilien var en saadan udsøgt Fornøjelse at bebo disse mægtige Sale og vanskeligt opvarmede Rum. Rundt om Slottene blev der bygget smaa Lysthuse, hvor Familien kunde slaa sig ned, naar deres kongelige Nærværelse paa Slottet ikke krævedes. „Sparepenge“, hvor Christian IV indrettede sig det pragtfuldt og hyggeligt, „Badstuen“, hvor Frederik II elskede at holde til, „Frydenborg“, nord for Lille Dyrehave, eller Lysthuset paa Kronborg Volde, hvor Dronning Sophie efter Traditionen tilbragte sine Dage, naar hun gæstede Sundborgen, er tilstrækkelige Vidner. Det var rædsomt at bo stadig i de store Rum. Eller tænk paa Rosenborg, der var som Kongernes „Sommerhus“, hvor hele Familien bunkede sig sammen. I Frederik IV's Tid havde Datteren Charlotte Amalie sin Lejlighed paa første Sal. Et smalt Etfagsværelse til hendes Kammerjomfru, et lignende, „Prinsessens Værelse“, med eet Fag, som Soveværelse, saa kom det store Gavlværelse (nu Frederik IV's Sal) til Lakajer, Hoffolk o. l., og paa den anden Side af Gangen, den lille Taarnstue, som

var hendes eget Værelse. I det daglige boede Kongefamilien visselig saare beskedent og indknebet. Eller tænk paa Frederik III, der maa beordre Hofmarskallen til om Morgenen at holde de audienssøgende borte fra Værelset ved Siden af Kongeparrets Soveværelse; han vilde have Nattero. Ministrene, Gesandterne og Generalerne

kunde saa samles i Værelset udenfor Forværelset, Embedsmændene i det følgende og Undersaatterne, der vilde klage til Kongen, andetsteds. Det var svært for Monarken at have et Privatliv.

Nej, Slottene havde en anden Mission end at tjene til Bekvemmelighed for Landsfyrsten. Det var Tegnet paa Kongens Magt og Rigets Storhed. I de Tider, hvor Statistik og offentligt Statsregnskab ikke eksisterede, maatte fremmede dømme efter, hvad de saa. Hærene og Slottene talte deres Sprog, og netop Bygningsvæsenet blev derfor mange danske Kongers Lidenskab; de følte Slotsbyggeriet som en produktiv Anvendelse af Pengene, Kronens Glans og Brød til mange Mennesker.

Frederiksborg blev til som Slutstenen paa den store og rige Tid omkring 1600, og indtil Trediveaarskrigen var Slottet Hovedinstrumentet for Kongen til at overstraale Nabofyrsterne, Svenskekongen og de nordtyske Hertuger. Her nød Christian IV sin Storhed og Pragt, elskede at smykke det som et Æreminde over sig selv (Gobelinerne) og sin Periode og at vise det frem for fine fremmede.

Glansen om det bestod gennem Aarhundreder. Da Frederik III skulde vise Karl X Gustav, at al Bitterhed fra Krigen var glemt, bad han ham til Fest paa Frederiksborg, og da samme Majestæt faa Aar efter søgte en Gemal til sin ældste Datter blev den sachsiske Kurfyrstinde og Arveprins bedt derhen. Slottet var nyistandsat indvendigt efter Svenskekrigens Plyndring. Nu kunde enhver se, hvor hurtigt Landet efter den strenge Krig havde kunnet rejse sig, og hvor stor og rig og mægtig en Konge, den danske var. Om det øde Bondegods rundt i Landet og Rigets Finansnød talte ingen.

Slotskirken blev Salvingsstedet for Enevældens Konger, og Galleriet indrettedes som Stedet, hvor Christian V skulde holde Møde, Ridderkapitul, med Bærerne af de nyindrettede Ordner. Om Kongens Trone (hvor nu det gamle Orgel staar) anbragtes Taburetter for Kapitlets Medlemmer; hver havde sit Vaabenskjold hængende over sin Plads. Den sportelskende, jagtglade Konge holdt ofte til her ved de vidtstrakte Skove; fra hans Tid er de store Gennemhugninger i Gribskov og Store Dyrehave. Nær Frederiksborg fik ogsaa de kongelige Stutterier deres Plads med de store Vænger for Stoddene, der gik frit.

Frederik IV, flittig, overtræt, neurastenisk og dog evindelig i Arbejde, havde paa sine Rejser lært en mere moderne Boligindretelse at kende; Frederiksberg blev en Slags Erstatning for Rosenborg og Fredensborg for Frederiksborg. Men derfor slog han ikke Haanden af den gamle Borg; den blev ofte Stedet, hvor han søgte Ro og Ensomhed, Rammen om hans vedvarende og dybe Kærlighed til Anna Sophie. Han elskede det fredelige Liv her „med sin kære Kone Dronningen“. Menneskeligt rørende og dybt sympatisk er Breve, der er opbevarede mellem de to, naar Kongen nogle Dage

alene maatte bo paa Fredensborg, mens Dronningen sad paa Frederiksborg. Han skriver til sit „Engels Hierte“, at han smukt tager Overtøj paa, naar han gaar udenfor Slottet, „saa min hierte Kiere kan være sikker og rolig for mig“. Frederiksborg fik paa denne Tid international Berømmelse, thi her sluttedes Freden 1720.

Hvor er Tonen i Kongens Brev ikke forskellig fra Efterfølgeren Christian VI's, som ogsaa stundom tog Bolig paa Frederiksborg med sin Familie. Et Brev fra Kongen til Dronningen, som beboede det samme Slot, Frederiksborg antagelig, lyder i Oversættelse fra tysk: „Min kære Dronning var i Tirsdags saa naadig at spørge mig“ . . hvor længe vi skulde forblive her, og han havde da svaret, at Afrejsen ikke burde ske, før de havde været til Alters, „hvad Dronningen ogsaa naadigst havde approberet“. Nu havde Kommunionen fundet Sted, og nu spørger han, naar Afrejsen maatte være bekvem, „hvilken vil dependere af Eders høje Befaling“. Man maa fryse ved denne uangribelige Tone. Men Frederiksborg havde dog vundet Dronningens Yndest. Her byggedes i Slotshaven det store kinesiske Lysthus som hendes Enkebolig om Sommeren. Baade Christian V og Christian VI restaurerede og byggede om paa Frederiksborg. Støtterne paa S-Broen bærer Christian V's Mærke.

Ogsaa Frederik V ofrede mange Penge paa Nymontering af Rum paa Frederiksborg. Her holdt han sit Bryllup med sin anden Gemalinde Juliane Marie af Brunsvig.

Hoffet med Christian VII, Dronning Caroline Mathilde og Struensee holdt ogsaa til paa Frederiksborg. Paa en af de store Vindeltrapper fandtes det Brev, som satte Hoffet i Skræk, fordi det meldte om Troppernes Misfornøjelse. Residensen blev forlagt til København og Bevogtningen ændret.

Under det nye Regime blev Slottet betragtet som vanskeligt og umoderne. Dets Ry og Plads som historisk Mindesmærke blev dog hævdet. Et lykkeligt Greb gjorde Overhofmarskal Hauch, da han 1812 foreslog Kongen her paa dette historiske Sted at samle alle Portrætter af fortjente Danske og dertil overføre ikke blot den Hielmstjerne-Rosencroneske Malerisamling, der da var testamenteret Kon-

gen, men ogsaa alt, hvad der ellers paa kongelige Slotte fandtes af Portrætter. Af Abraham Kall, Vedel Simonsen og N. L. Høyen blev denne store og betydningsfulde Samling organiseret, og Stedets historiske Betydning føjedes til den romantiske Stemning om det øde Slot.

Ja, øde var det; kun en sjælden Gang kunde løsslupne Jagtselskaber for Hoffets yngre Medlemmer give Lyd indenfor de gamle Mure. Kongernes Salvning bragte forbigaaende Liv i Salene, og gennem mange Aar blev Trone og de kongelige Attributter staaende som Skue for besøgende i Kirken. Men Hoffet kom der ikke mere.

Frederik VII elskede Mindet om Christian IV og yndede at vandre i hans Spor. Han gjorde Frederiksborg til sin Yndlingsresidens. Billeder og Gobeliner blev stuvet til Side og i Gallerisalene holdt Hoffet til. Atter genlød Murene af Liv og Larm. Men for Folket faldt der en Skygge over det historiske Sted, da det rygtedes, at Majestæten for Alteret i Slotskirken havde indgaaet et morganatisk Ægteskab med sin Veninde, Berlings Elskerinde, Balletfigurantinden Louise Rasmussen, som han havde gjort til Lensgrevinde Danner med Uskyldens hvide Lilje som Vaabenmærke.

Endnu fortæller Menigmand om Kongens venlige, muntre og overstadige Færd, om Porten ved Vandet, hvorigennem Ofrene fra Drikkelagene losedes ind i Slottet, naar den officielle Adgang gennem Porten var for farlig for deres Rygte; om Kongens mildt ondskabsfulde Vid overfor sine Omgivelser — Adjudanten, der paa en Fisketur prøvede at faa Tilsagn fra Kongen om personlige Fordele, men kun mødte Tavshed og til sidst et: „Hør lille N. N.: idag er der nok ikke Bid“ — eller hans saftfulde Drillerier mod Grevinden, som den Gang han satte hende ud af Baaden med lidet høviske Ord og lod hende vade i Land, vaad til midt paa Livet, eller jog hende ud af Kareten for at blive hende kvit for ever, men imponeredes, forsonedes og faldt helt til Føje, da hun krydsede hans Plan ved at leje et let Køretøj, saa hun var paa Frederiksborg før Kongen og ærbødigt kunde tage mod ham.

Midt i denne Glansperiode indtraf Katastrofen: Den 17. Decem-

ber 1859 havde Frederik VII givet Ordre til, at der skulde fyres i Salen, hvor hans elskede Oldsager stod opstillede. Den laa paa 3. Sal foran Mønttaarnet. Kaminen her var under Reparation og Bundstenene fjernede. Da Kongen fik at vide, at der ikke kunde varmes op, fik han et af sine utilregnelige Ordre-Anfald, og Lakajen var dum nok til at lystre og tændte Ilden paa det bare Gulv; faa Timer efter laa Slottets Indre med dets rige og kostbare Minder i Aske.

Frederik VII poserede en Smule som Redningsmand ved Branden, men tog modigt Ansvar for Katastrofen, som han forsøgte at erstatte paa forskellig Vis (Rosenborg f. Eks.). Vel kom Slottet snart igen under Tag og hele Landet, selv de tyske Dele, bidrog hertil; men alle onde Aander indenfor Intelligenspartierne var sluppet løs: „Det fornødrede Sted skulde ikke genopstaa“. Uenighed om Maalet for en Genskabning og Ulysten til at yde noget ekstraordinært overfor baade det gamle og nye Dynasti bevirkede, at Genfremstillingen af Slottets Indre næsten gik i Staa. Ved Lotteri og Kunstnerindsamlinger fik man aarligt lidt Penge og gik i Gang med Rosen, Bedestolen og Riddersalen, men det hele skred kun yderst langsomt fremad.

Da tilbød Brygger J. C. Jacobsen, for af Frederiksborg at genskabe det gamle romantiske Sted for Dyrkelsen af den danske Historie og af dens Heroer, at bekoste Bygningernes indre Istand-sættelse og Udstyrelse. Frederiksborg skulde fremtræde som et Kongeslot og staa til Hoffets Disposition som Festlokale, men ikke til Beboelse. Det skulde være et Museum for Folket og i Billeder fortælle vort Lands Historie. 1877 gik Kong Christian IX ind herpaa, og saaledes opstod Museet. 1885 aabnedes det for Publikum, og er med Bekostninger af mange Millioner af Kroner, som Museet faar af sin Part i Carlsberg Bryggerierne, udvidet og drevet frem til en betydelig Position, selv set med Verdens Øjne. Omkostningerne og Arbejdet har vel været stort, men Museets Popularitet har vist, at det var det rigtige Træk, den gamle Brygger gjorde, naar han besluttede de store Ofre for at skabe værdigt Liv og national Stemning om Christian IV's gamle Borg.

JÆGERSPRIS

AF VILH. LORENZEN

DET gamle Krongods Abrahamstrup ude i Hornsherreds store Skovland har haft en mærkelig Skæbne, og denne har ogsaa sat sig Spor i dets Bygningshistorie.

Gaardens ældste Historie taber sig i Mørke, men paa et eller andet Tidspunkt i Middelalderen, antagelig dog i dens senere Aarhundreder, rejste sig paa Kongsgaarden et kort, svært og ret højt Hus, fast muret af Grund -- den ældste Kærne i det nuværende Jægerspris -- Midtpartiet af nordre Fløj. Hvornaar det er bygget, kan kun nærmere Undersøgelser med Murhammeren klarlægge; men at det har hørt til en ganske bestemt Type, velkendt ogsaa fra andre danske Herregaarde i Middelalderens senere Del, er i alt Fald givet. Gerne vilde man vide, hvorledes dets Befæstning har været, og navnlig hvor og hvorledes det har ligget paa det obligate Voldsted. Men ogsaa dette vilde sikkert uden Vanskelighed kunne komme for Dagen ved Gravninger. Det ældste Jægerspris har været en *Borg*.

Men senere, i Christian IV's Tid, skete visse Forandringer. Et Trappetaarn opførtes ved Sydsiden, og, som det synes, øverste Stokværk byggedes paa. Denne Konge lagde endelig en lav Portfløj foran, kun i eet Stokværk. Antagelig er det ogsaa ham, der har omgivet det hele Kompleks med regulære Grave omkring et firkantet Voldsted. At disse Byggeforetagender gav det gamle Abrahamstrup et andet Ydre og i Datidens Renaissancemanér -- at det fik en festligere Tone over sig, tør man sikkert gaa ud fra. Helt nyt var det, at de to Huse var sammenkomponerede efter en fælles Symmetriakse. Det gav en fornem Holdning, som netop Renaissancen krævede det. Abrahamstrup var nu blevet et *Herresæde*.

Og som saadant blev det staaende til lidt ind i det 18de Aarhundrede, fra 1677 under et nyt Navn efter Tidens Smag — Jægerspris. 1721—22 lod Prins Carl Portbygningen forhøje med et Stokværk, samtidig med at den gamle Hovedbygningens Indre ganske omdannedes. Senere igen, 1730—31, paabegyndte daværende Kronprins, den senere Christian VI, en østre Fløj i Tidens Barokmanér. Men det blev ikke derved, thi da Sønnen, den senere Frederik V, som Kronprins boede paa Jægerspris, forlængede han Nordfløjen mod Vest og lagde to Karnaptaarne med morsomme Spir foran Portfløjen mod den ydre Gaard. Symmetriaksen var stadig respekteret, men helt regelmæssigt var Anlægget ikke mere efter det 18de Aarhundredes Forandringer — en vestre Fløj manglede! Og dog — stort set var og virkede Jægerspris nu som et Værk af Barokken med dens Sans for det pompøse og storladne. Jægerspris var nu blevet et *Landpalæ* — med den mægtige regulære Forgaard, tidligere Ladegaard, omgivet af lave Bindingsværks-Bygninger, endda et Landpalæ i den store Stil.

Og denne Karakter har Hovedanlægget bibeholdt — yderligere markeret ved et Haveanlæg i den strenge, alvorlige Stil, anlagt efter en vest-østgaaende Akse.

Adskilligt er dog forandret siden de store Byggeforetagender i det 18de Aarhundrede, men Ændringerne gælder mest Forgaarden, der med Ejendommens Overgang til Stiftelse delvis har faaet en anden Karakter.

HILLERØD

Ved Modtagelsen paa Raadhuset i Hillerød bød
Borgmester Melskens paa Byraadets Vegne velkom-
men og fortsatte derefter:

Der er forud for dette Stævne afholdt 15 saadanne Hjemstavnstævner rundt omkring i Landet, og det er klart, at disse Sammenkomster maa faa stor Betydning, først og fremmest for Deltagerne, men dernæst ogsaa for dem, der bagefter kommer til at nyde godt af Deltagernes Oplevelser. Hvis det f. Eks. er Skolemænd, der deltager, vil et Hjemstavnstævne kunne faa stor befrugtende Indvirkning paa deres fremtidige Undervisning.

Naar det glæder mig at byde Dem velkommen her paa Hillerød Raadhus, er en af Aarsagerne altsaa, at jeg forstaaer, hvilken stor Betydning Hjemstavnstævnerne har for dansk Folkeoplysning paa det historiske Omraade. En anden Grund til, at jeg glæder mig til at se Dem her, er den, at vi ogsaa her i Byen og dens nærmeste Omegn besidder en Række historiske Minder, som De, mine Damer og Herrer, er særlig egnede til at møde med Forstaaelse.

Lige uden for Byens Porte ligger Frederiksborg Slot — Nordens stolteste Kongeborg, som Johan Ottosen har kaldt den. Byen selv hører ikke til de ældste, men indeholder dog Minder, der bringer Bud om Fortidens Begivenheder og Personligheder.

En Række Mindestene og Mindeplader bærer Vidne herom.

Christian den Fjerdes Sten i Indelukket er vel nok den mærkeligste Mindesten, der nogen Sinde er rejst, idet Kongen lod den anbringe paa sin nuværende Plads 1628 til „ewig Gedächtnis“ om det endelige Brud mellem ham og hans Hustru, Kirsten Munk.

Paa Fredspladsen, ligeledes i Indelukket, findes en Mindesten for Kvindernes Valgret, rejst 5. Juni 1915.

I Slotshaven finder man det anselige Monument for en af Bondefrigørelsens Hovedmænd, Grev Christian Ditlev Frederik Reventlow.

I Udkanten af Jægerbakken er der rejst en Mindesten for Indenrigsminister Sigurd Berg, der boede her i Byen.

Oven over Præstegaardens Hovedindgang sidder en Stentavle, der melder om, at „her boede Præsten Peder Hersleb fra 1718 til 1724“.

Nede paa Torvet staar der en Statue af Frederik den Syvende. Paa Soklens For- side findes et Vers, hvis sidste Linier lyder saaledes:

„Her staar han og minder om gode Aar,
Gud give Sommer, som han gav Vaar“.

I Slagtermester Mogensens Ejendom, Slotsgade 23, er der i Muren indsat en Marmorplade, der meddeler, at her boede Sprogforskeren Johan Nicolai Madvig i sin Skoletid 1817—20.

Længere nede i Gaden paa Vejen til Kirken er der rejst en Mindesten for Digte- ren C. Hostrup, der var Præst her i Byen fra 1862 til 1881.

Som et smukt Bindeled mellem Land og By har vi paa Jægerbakken faaet gen- rejst et gammelt Landhaandværkerhjem.

Raadhuset er opført i 1887—88 af Arkitekt Holck og ejes af Amt og By i Forening.

Det historiske Billede, som De ser her paa By- og Amtsraadssalens Langvæg, er malet i 1933 af Maleren Grev Danneskjold-Samsøe. Motivet er Mageskiftet mellem Kong Frederik den Anden og Herluf Trolle, ved hvilken Lejlighed Frederik den Anden fik Hillerødsholm mod, at Herluf Trolle fik Skovkloster ved Næstved. Under den store Gruppe Ege ser man til højre fire Personer, Kongen i rød Dragt, Herluf Trolle i sort, Birgitte Gøie samt en ung Dame. Helt til højre ses Slottet, omtrent som det saa ud inden Frederik den Andens Ombygning. Til venstre i Billedet ses en Jagtgruppe, — for at antyde Kongens Interesse i et nordsjællandsk Jagtdistrikt.

Af Figurerne er kun to delvis Portrætter af Vidner ved Mageskiftet: Herren med Bøssen paa Nakken er Oluf Mouritzen Krognos, derefter mod højre med Ansigtet vendt mod Beskueren, Jørgen Lykke til Overgaard. Vi har i de sidste Dage ladet fremstille en Reproduktion af dette Billede med Kunstnerens Forklaring.

Jeg beder Dem hver modtage et Eksemplar som en lille Erindring om Deres Besøg i Hillerød ved det 16. Hjemstavnstævne.

Af det, jeg her har anført, vil De forstaa, at jeg har dobbelt Grund til at glæde mig over Deres Besøg her paa Hillerød Raadhus, og jeg haaber, De maa faa Lejlig- hed til at tage nogle af vor Bys historiske Minder i Øjesyn. Velkommen til Hillerød!

DET GAMLE HILLERØD

AF O. C. ANDERSEN

DER kan selvsagt — i den korte Tid, der er beskaaret Raadhus- besøget her i Hillerød — ikke fortælles meget om det gamle Hillerød, kun nogle Hovedpunkter kan fremdrages.

Her, hvor vi staar — i Raadhussalen — er vi omtrent i Centrum af Frederik den Andens og Kristian den Fjerdes Hillerød. Et gan-

ske lille Stykke borte mod Vest ligger Kristian den Fjerdes gamle Skole, som den Gang repræsenterede Byens Grænse til den Side, lidt længere borte mod Øst den anden Grænse, Jægergaarden (nu Borgerstiftelsen), og i Midten — her nede paa Torvet — laa Kristian den Fjerdes Kirke.

Her gik for ca. 700 Aar siden Hillerøds første Indbygger, Hilder, sammen med sine Frænder og ryddede Skoven, og Byen, som fødtes af hans Arbejde, har faaet sit Navn efter ham og efter Ordet *Rød*: at rydde. — Naar da Hillerød fører Hyldetræet i sit Byvaaben, gaaende ud fra at Byen har faaet sit Navn efter Hylden, er dette jo en kedelig Fejltagelse, — forudsat Historikerne har Ret.

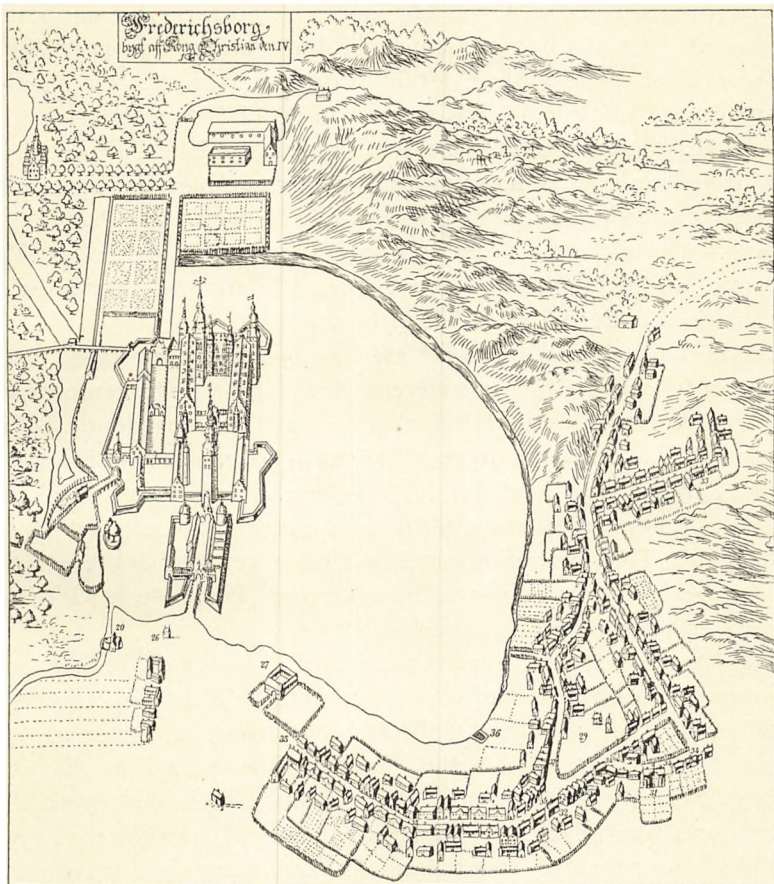
Hilders Landsby blev aldrig stor, den havde uendelig smaa Udviklingsmuligheder. Da Frederik den Anden 1560 overtager Slottet efter Herluf Trolle, bestaar Byen af 6 Gaarde og 4 Huse og vel sagtens en 50—60 Mennesker. Men med ét forandres nu Byens Chancer. Kongen og ikke mindst Sønnen, Kristian den Fjerde, vil have en ordentlig Købstad og ikke en usselig lille Landsby liggende foran Slottets Porte.

Nu begynder Frederik den Anden at bygge, — hele den forreste Slotsholm vidner derom —, og nogle af hans Byggearbejder faar Betydning for den lille By. Her skal nævnes Kroen, Møllen, Kirken og Skolen.

Kroen. Til et kongeligt Slot maatte der naturligtvis komme mange Gæster, og tit flere, end Slottet kunde rumme. Der maatte skaffes Plads til disse, og Kongen byggede da en Kro paa en lille Holm i Søen meget nær Slottet. Levninger af denne Kro, de ældste Bygningsdele, Hillerød ejer, findes endnu den Dag i Dag. Stedet, hvor de ligger, bærer i daglig Tale Navnet Posen. Kroen skulde have Plads til 50 Heste, og der skulde være en 5—6 Kamre. Men den stakkels Kromand manglede den daglige Søgning; de enkelte Gæster, der besøgte Hoffet, kunde han ikke leve af. Gang paa Gang søger han om Hjælp, og Gang paa Gang maa Kongen give ham denne, og alligevel er der en stadig Skiften Ejere.

Møllen. Omtrent paa samme Tid, som Kroen blev bygget, anlagde

Kongen en Vandmølle, lige ved Indgangen til Slottet, og der blev gjort et stort Arbejde for at skaffe Vand til denne. Det lader ogsaa

Resens Plan af Hillerød, ca. 1670.

20 Slotsmøllen. 26 Vagthuset 27 Kongens Værtshus. 29 Byens Kirkegaard og Klokketaarn.
31 Frederiksborgs kongelige Skole. 32 Spisningshuset. 33 Hospital. 34 Kannikegade. 35 Kongens
Gade. 36 Slusen, som gaar under Gaden til Søen. 37 Præstegaden.

til, at dens Skæbne har været nok saa mild som Kroens. Den har været i Gang indtil for faa Aar siden, og en Bygning, som ligger paa dens Grund, har arvet Navnet Slotsmøllen.

Kirken. Saa lille en By, som Hillerød var, havde ikke Raad til at have Kirke. Man søgte til Grønholt Kirke, som ligger 6 km fra Byen. Kongen tager nu straks fat paa at bygge Kirke, og den kommer til at ligge paa den mellemste Holm, omtrent der, hvor Amtmandsboligen nu er. Men der blev desværre knyttet en kedelig Bestemmelse til Brugten af Kirken: kun de af Byens Beboere, der havde noget med Slottet at gøre, maatte søge Kirken. Denne stod imidlertid kun godt et halvt Hundrede Aar, saa blev den revet ned af Kristian den Fjerde, der i Stedet for indretter sit prægtige Slotskapel — Slotskirken — i det nye Frederiksborg Slot; heller ikke her maa de „gemene“ Folk fra Hillerød komme, de henvises til Nabokirkerne, der ligger 6—7 km borte.

Imidlertid vokser Hillerød. 1560 har Byen som før sagt vel en 50—60 Mennesker, 40 Aar senere er der 300, og nu bestemmer saa Kristian den Fjerde, at den skal have en Kirke, og denne bliver bygget 1620—21 her nede paa Torvet. — Murene er af Bindingsværk, Taget dækket med Tegl, og der er et Taarn med 2 Klokker. — Men den er saare maadelig bygget; under Arbejdet med Opførelsen maa Tømmerværket rettes, det har givet sig i den ene Side, og Kongen, som syner Bygningen, erklærer: „Fagene paa Kirken er ringere end paa andre gemene Huse“.

Den staar da ogsaa kun i fire Aar; en Efteraarsnat i 1624 blæser den om. — Nu maa Beboerne i Hillerød igen søge til Nabokirkerne, indtil endelig Slotskirkens Dør 1631 bliver lukket op for dem.

Fra Slottets Side er Glæden over Invasionen fra Byen kun saa som saa. Da der 1654 kommer Pest i Byen, lukkes Kirken øjeblikkeligt for Borgerne, og der indrettes Kirkesal i Latinskolen, der stadig skal fortsætte sin Undervisning(!). Og man arbejder nu paa at skaffe Byen Kirke igen. 1655 paabydes det, at hver Kirke paa Sjælland skal yde 3 Rdl. til Kirken i Hillerød. Og Pengene kommer ind — det trækker lidt ud med Regnskabsafleggelsen — endelig er alt klart, og saa — ja, saa køber man Præstegaard for Pengene. De gode Folk i Hillerød vil meget hellere gaa i den pæne Slotskirke end have deres egen Kirke, og desuden trænger de saare haardt til

en Præstebolig; den, de har, er ganske „ruineret“ og „umuligen bekvemmeligen“ at bo i. — Traditionen vil forøvrigt vide, at Hillerød Præstegaard i sin Tid har ligget noget Syd for Hillerød ude ved Skoven, der efter den siges at have faaet Navnet Præstevangen. — Nu kommer i alt Fald Præstegaarden til at ligge i Byen. Det sker i Aaret 1671, og den ligger paa samme Sted den Dag i Dag, og den ligger overordentlig smukt. Faa Præstegaarde i Danmark har saa skøn en Beliggenhed. Den ligger højt og lige som paa en Ø —, Haven omgivet af tre Gader og begrænset af et gammelt Kampestensdige. Og saa har den den morsomste gamle Kælder; tykke Mure, store Hvælvinger og selvfølgelig Antydning af Løngang. Intet Under, at der fuldt og fast troes paa, at man her har Fundamenterne af et gammelt Kloster.

Over Indgangsdøren til Præstegaarden sidder en Tavle, der fortæller, at her boede Præsten Peder Hersleb — den senere Biskop — fra 1718 —24. Og den nævner:

Han var Fattiges Velgører
Syges Hjælper
Skolebørns Talsmand.

Kun faa Aar var Peder Hersleb Præst i Hillerød; men som Tavlen antyder, naaede han meget i de faa Aar. Han indrettede et for den Tid udmærket Fattighus, han stiftede Hillerød Hospital, der endnu gennem sine Legater gør saare meget godt, og han oprettede Skole i Byen. — Hvor megen Del han har haft i Oprettelsen af Frederik den Fjerdes Rytterskoler faar staa hen. Og Digterpræsten J. C. Hostrup boede her i Præstegaarden fra 1862—1881. Hans Mindesten — hugget af Niels Skovgaard — staar ved Indgangen til Slottet.

Skolen. 1560 indretter Frederik den Anden en Skole — „Gud den almægtige til Ære og den sande hellige kristne Kirke til Forfremmelse, Bistand og Gavn“ — i den Del af Slottet, som i daglig Tale kaldes Herluf Trolles Taarn. En Skolemester og en Hører underviser her 28 Disciple. Men Skolen bestaar kun i 26 Aar. Kongen kommer i „Forfaring om, hvorledes samme Skolebørn meget for sømmes“, og dette har navnlig sin Grund i, „at de daglig med

gemene Hoftjenere have Omgængelse, hvoraf Ungdommen meget bliver forført og forkrænket“. De uartige Drengene sendes til Sorø. Men 1633 kommer der Afløsning. Kristian den Fjerde opfører da „efter kristeligt Betænkende“ Byens Latinskole — nu Frederiksborg Statskole — en efter den Tids Forhold stor, solid grundmuret Bygning. Den staar imidlertid kun til 1834, saa bliver den ødelagt ved en af de store Ildebrande, der til Stadighed har hjemsøgt Hillerød. Den genopførtes Aaret efter i nyklassisk Stil.

Blandt Skolens Elever maa nævnes Kingo og Madvig.

Og saa de andre *gamle Huse* i Hillerød. Vi gaar ned gennem Slotsgade — før Stenbroen til Slottet, senere Kongensgade — hvor er Kristian den Femtes Modelhuse, som Kongen paabød bygget efter Ildebranden 1692? Ikke et er tilbage, og der har dog sikkert været adskillige. Den enevældige Konges Paabud sad man ikke gerne overhørig, og tilmed skulde man laane Penge af ham til Opførelsen. Ilden er en streng Herre, den har taget de fleste af dem. Enkelte af de „Kriegerske Huse“ (Politimesterens Hus), der jo er en videre Udbygning af Modelhusene, findes hist og her.

Hillerød er aldrig blevet nogen stor By, den er ikke vokset frem støttet af en Havn eller af 13 Landeveje, den er vokset frem ved Hjælp af Slottet, som den stadig staar i nær Kontakt til. Derfor er Hillerød ogsaa blandt andet blevet en Skoleby. Navne som Frederiksborg Statsskole, M. Mørks Skole, Hillerød Haandværkerdagskole, Grundtvigs Højskole og Luthersk Missionsforenings Højskole vil være kendt Landet over.

FREDERIKSVÆRK

OG

GENERALMAJOR JOHAN FREDERIK CLASSEN

AF JØRGEN PAULSEN

DE gentagne Sandflugtsperioder, som i Løbet af det 16. og 17. Aarh. lukkede Arresøens naturlige Afløb og derfor foraarsagede store Oversvømmelser af Enge og Marker omkring Søen, havde henimod Aar 1700 skabt en Situation, som der kun kunde raades Bod paa ved et kraftigt, kunstigt Indgreb. Kong Frederik IV lod da i Aarene 1717—19 grave den anselige Kanal gennem Bakkepartiet mellem Arresø og Roskilde Fjord.

Det var nærliggende at forsøge en Udnyttelse af Vandkraften ved Kanalen, og naar det betænkes, at Tidens Økonomi beherskedes af en merkantilistisk Tankegang, undrer man sig mindre over, at det første Forsøg paa industriel Virksomhed her blev noget saa besynderligt som en *Agatslibemølle*. Imidlertid fik den kun en kort Levetid. 1751 skiftede Møllen Ejer. En indkaldt Franskmand, Peyrembert, flyttede den bort fra sin oprindelige Plads ligeoverfor Arresødal ned til det Sted, hvor Jernstøberiet nu ligger, og indrettede den til *Kanonsmedie*. Men hans smedede Kanoner viste sig at være meget skrøbelige. En Prøvekanon — af hvilken saa meget afgang — sprængtes ved det første Skud, og Indehaveren maatte snart give op. Det maa dog med Billighed indrømmes, at Peyrembert lagde de første Sten til den idylliske By ved Kanalen.

Men „Værket“ og Byen — den eneste i Danmark, der er skabt udelukkende som Industriby — er først og fremmest knyttet til J. F. Classens Navn. Kong Frederik den Femte — efter hvem Byen er

opnævnt — skænkede 1756 Peyremberts Fabriksanlæg til Etatsraad Just Fabritius og daværende Kancelliraad *Johan Frederik Classen*, under den Forudsætning at der blev indrettet et Krudtværk paa Stedet. Den første finansierede Foretagendet og trak sig iøvrigt nogle Aar senere ud af Virksomheden; den sidste gav som Indsats sin ubestridelige Dygtighed og Energi, sit fremragende Forretningstalent og sine mangeartede Interesser.

Først satte han *Kanonstøberiet* i Gang. Og Classens Kanoner var mere holdbare end Forgængerens. „Prøven“, som nu er anbragt i et lille Anlæg foran Museet i Frederiksværk, udstod sine 375 Skud uden at lide Skade derved. Med fuld Ret pranger J. F. Classens Buste paa Toppen af dette Vidunder, der bærer Devisen: „Tandem bona causa triumphat“. Classen fik godt begyndt og Tiden var med ham. Han forstod at udnytte sine gode Forbindelser i Centraladministrationen og fik store Leverancer til Hæren. I den dansk-norske Helstat med dens oversøiske Kolonier, var der mange Fæstninger at udruste. Da Peter III af Rusland 1762 truede Danmark, blev der feberagtig Travlhed i Frederiksværk, Rustningsindustriens Centrum. Og Omlægningen af Hærvæsenet under St. Germain, hvorved der lagdes forøget Vægt paa Artilleriet, var Vand paa Classens Mølle. Ude i Verden førtes Krige (med Barbareskstatene i Middelhavet, Kolonikrigen 1756—63, den nordamerikanske Uafhængighedskrig 1776—83), som ogsaa betød Arbejde og Afsætning for Frederiksværk. Under Classens Ledelse gik Byen saaledes en rig Udvikling i Møde.

Støbningen af Kanoner, Kugler og Morterer var det væsentlige, men ogsaa andre mere fredelige Produkter udgik fra Værkstederne i denne By. Tidens Krav var Selvforsyning, og intetsteds er vel dette kommet stærkere til Udtryk end i og omkring Frederiksværk. Hvad der blev lavet her var rent utroligt: Kirkeklokker, Jerngitre, Malm-buster, Lysestager, Gryder, Kanebjælder, Knapper, Stole, Voksduge, Vokslys, Ure og Fajanceovne — for blot at nævne nogle Ting. Nyoprettede Teglværker leverede Sten til hele den Byggevirksomhed, hvoraf der endnu rundt omkring i Byen er Spor, baade i selve Stø-

beriet (nu „De Forenede Jernstøberier“) og i en Del velbevarede, typiske Smaahuse fra Tiden. Til at forestaa alle disse Værksteder indkaldtes mange fremmede Haandværkere, — ikke alle lige dygtige og lige lydige. Og en saadan mangesidig Produktion førte ikke altid de bedste økonomiske Resultater med sig, men saa trøstede Classen sig med, at „Arbejderne profiterede i Lærdom“ derved, eller „deres Begreber skærpedes til flere Ideers Samling“.

Endnu mere end Kanonstøberiet har *Krudtværket* været med til at præge Frederiksværk. Ogsaa paa dette Fabrikationsfelt var J. F. Classen en Kapacitet. Byens Kanaler, Volde og Bepantning er anlagt med Krudttilvirkningen for Øje, — for at skaffe Vand til Krudtmøllerne og for at begrænse Omfanget af mulige Eksplosioner. Og gaar vi i Dag en Tur i Terrænet ved Hærens Krudtværk langs med Kanalen, ved hvilken Krudtmøllerne ligger, bliver Classens Tid levende for os i al sin Idyl, men samtidig minder den os om sine Farer. Eksplosionerne er vel sjældne nu, og Beretningerne derom knap saa drastiske som f. Eks. denne fra 1765, hvori det kort og godt hedder: „Fem Mand mistede i Hast Livet og blev opsamlet i mange adskilte Stumper“.

J. F. Classen Virksomheder beskæftigede et efter Datidens Forhold meget stort Antal Arbejdere.

Hvad der i vore Dage virker særlig tiltrækkende ved Frederiksværk, er dens idylliske Omgivelser, Skovene langs Kanalen og Bakkerne omkring Byen. Heroppe ligger strøet rundt om, nu som dengang, Krudttaarnene med deres Indhegninger og Skilte med „Adgang strengt forbudt“. Og et Blik indover Byen giver et godt Indtryk af Plantningens Karakter og Omfang. Ogsaa dette er et Værk fra Classens Tid. Han var personlig stærkt interesseret i *Plantningssagen*, der

„Prøven“.

ogsaa havde det praktiske Formaal at værne mod Storm og Sandflugt, mod Skred i Kanalerne og mod Krudtekspllosionernes Følger. Derfor de herlige Alléer og Skove, som skjuler for Beskueren, at dette Sted før Classens Tid kun var et „maadeligt Overdrev og nogle Flyvesandsbakker“.

Skuer vi videre ud over Trætoppene, aabner hele Halsnæs — Byens Opland — sig for os. Hele Halvøen samt Kregme og Vinderød Sogne lagde J. F. Classen ind under sig og Frederiksværk, saaledes at hans Jordbesiddelser her tilsidst var paa over 15.200 Tønder Land med Hovedgaardene „Grønnæssegaard“ og „Arresødal“. Som Godsejer var han en streng Herre overfor sine Bønder med liden Respekt for de nye Tanker om Bondereformer, men samtidig rent praktisk en Foregangsmand af Rang. „Arresødal“ var hans kæreste Opholdssted; her bød han Kongelige til Fest, og her hvilede han ud efter anstrengende Dage.

Ejendommen er nu Hvile- og Rekonvalescenthjem under „Det Classenske Fideicommis“, den rige Stiftelse, der oprettedes ved J. F. Classens Testamente, og som Aar for Aar yder betydelige Midler til almennyttige og velgørende Formaal.

LIDT OM GILLELEJE OG GILLELEJERNE

AF H. C. TERSLIN

FISKERLEJET. Gilleleje og Villingebæk er sikkert de i de bevarede Haandskrifter tidligst omtalte Fiskerlejer, og som saadan er de næppe ældre end fra ca. 1500. Egentlige Fiskerlejer med en fastboende Fiskerstand fandtes ikke i Middelalderen. I Fisketiderne strømmede dengang alle Slags Folk til Fiskepladserne; men naar Sæsonen var omme, drog de hver til sit igen, Købstadsfolk til Byerne, Landmændene til deres Gaarde. Det ældst kendte Haandskrift vedrørende Gilleleje er fra Reformationsaaret 1536; ifølge dette er Gilleleje og Villingebæk et Fiskerleje, hvor der bor „Bønder og Almue“, der ernærer sig ved Fiskeri, Handel og Købmandsskab, det sidste til Skade for Købstæderne Søborg og Helsingør.

I de gamle Kongebreve kaldes Gillelejerne „Kronens Bønder og Tjenere“; de boede nemlig paa det nordsjællandske Krongods, og de svarede Landgildeskatten i Fisk. — Ifølge Jordebogen boede her 1582 70 Fiskere; foruden den oprindelige Befolkning var der Tilflyttere, hvis Navne viser deres Herkomst: Lauritz Skaaning, Jens Jyde, Rasmus Fynbo, Peder Skagbo, Jens Vendelbo o. s. v.

I gode Tider var der en talrig Befolkning, men i daarlige Tider faa. Svigtende Fiskeri, Krige, Farsot og Sandflugt kan være Skyld i Befolkningsnedgangen. 1610 var der paa Gilleleje, Nordsjællands største Fiskerleje, kun 48 Huse, paa Hornbæk kun 11.

Erhvervet har alle Tider væsentligst været Fiskeriet, om Vinteren Krogfiskeri efter Torsk, om Foraaret fangede man Rødspætter, senere Tunger og om Høsten Sild. Fiskepladserne var Kysten, *Smidtenstraa*

(Farvandet mellem Gilbjerg og Lysegrund), af og til *Fjorden* (Isefjord) og *Odden* (Sjællands Odde). Man havde kun smaa Baade, der inden Havnen byggedes (1872) blev trukket op paa *Stenmanen*, *Landingen*. Da man fik større Baade, kunde man fiske længere borte (Anholt og i de senere Aar i Østersøen). Naar Fiskerne havde sat deres *Næringer* (Sildegarn), skulde de gerne kunne finde dem igen. Derfor benyttede de sig af *Med* (Mærker i Land); der skulde et Bagmærke og et Formærke paa Land til at angive Medet; talrige Navne paa Med er bevaret. „Vi har sat (Garnene) paa *Tornen*“ eller „Vi har været henne i *Tornemedet*“, er en saadan Betegnelse paa et Med. Bagmærket var i dette Tilfælde Blidstrup Kirke, Formærket var en Kæmpehøj nær Stranden, hvorpaa voksede en Torn (Tjørn); deraf Navnet.

Oprindeligt var vistnok Baadene bygget i Skaane (Wiken, Råå osv.). Af Baadene, der i 1880 — ca. 1900 anvendtes i Sildefiskeriet, var de fleste derfra. Foruden de officielle Navne paa Baadene („*Otto*“, „*Johanne*“, „*Forsøget*“, „*Haabet*“ etc.) havde de ogsaa uofficielle Navne („*Raabojollen*“, „*Enkejollen*“, „*Peder Skrædders*“, „*Gaasen*“, „*Tærskeren*“ etc.); „*Henriette*“ kaldtes „*Drejerjollen*“, da Ejeren var Drejer *Svend Henriksen*; den kaldtes endvidere „*Kapellet*“, fordi han var hellig; — en anden Baad kaldtes „*den trætte*“, efter Sigende fordi den sejlede maadeligt, og fordi der stod et T i Sejlet (den var lejet paa Tisvildeleje); „*Amanda*“ var ogsaa en daarlig Sejler; den var købt paa Viken, og da den sejledes ud af Havnen, sang Drenge: „Hun seglar inte bra“.

Omkring Midten af forrige Aarhundrede begyndte man at bygge egne Baade, og vi har siden haft dygtige Baadebyggere paa Gilleleje.

Gillelejerne var de eneste nordsjællandske Fiskere, der havde Jord (hver 2—3 Td. Land). Endnu til henimod 1900 havde hver Husstand 1 Ko og 1 Gris; desuden var der enkelte Faar og en Mængde Gæs. Men da Gillelejerne begyndte at leje deres Huse ud til Badegæster, ophørte Landbruget, og mange indrettede sig i en Opholdsstue i Udhuset, kaldet „*Kohabetér-Stuen*“, (Navnet maaske

dannet af „Ko“, „Kostald“, eller snarere af „cohabitation“, Samliv). I Tidens Løb har adskillige Fiskere skilt sig af med deres Jord.

De ældste Huse laa saa nær Stranden som muligt, og foran laa Stejlepladsen og Landingen. Det gjaldt om at være saa nær Baadene som muligt i Uvejrstider med Paalandsstorm; desuden var det bekvemt, naar man skulde bære Fiskeredskaber og Fangst i *Bærebør*. Husene var lave, straatækte og lerklinede, og Bindingsværket var rimeligvis som nu overkalket, for at Husene ikke skulde syne for meget fra Søen; af samme Aarsag laa de paa *Langeleden*, d. v. s. parallelt med Kysten, og de lave med Hjelme bevoksede sandede Bakker bag om Fiskerlejet; endvidere havde man kun faa og smaa Vinduer mod Nord (mod Stranden); fra Aalsgaard har jeg Grunden hertil: Sørøvere maatte ved Nattetid ikke kunne se Lys i Land.

Sildefisket var Aarets betydeligste Fiskeri, som man saa hen til med størst Forventning; af det ahang ens Velfærd og Skatteevne; det skulde bringe Midler til Baadens og Husets Forbedring og til andre Fornødenheder. Det er naturligt, at Gillelejes meste og mest interessante Folketro knytter sig til Sildefisket. Sagen var nemlig den, at under et godt Sildefiske, hvor de fleste fik godt Udbytte, var der Baadelag, som saa godt som intet Udbytte havde, og omvendt: i et daarligt Sildefiske var der enkelte, som fik mange Sild. Disse Forhold maatte have sine Grunde! Gode og onde Magter drev deres Spil. En Baad kaldtes *Nissejollen*; thi Ejeren havde altid Held. Hvorfor? Jo, hans Nisse hjalp ham. Hekse og andre onde Mennesker kunde forhekse Garnene. Selv uskyldige Personer kunde skade En; jeg mødte en Dag en Fisker paa Vej til Stranden med sine Redskaber; da jeg ønskede ham Held, udbrød han: „Det maa De ikke sige, for saa faar jeg intet“! Mødte man ved Stranden en gammel, mager Kone, kunde man lige saa godt gaa hjem igen, thi man vilde ikke faa Udbytte af Fiskeriet den Dag. Det gjaldt om at komme tidligt op, naar man skulde paa Fiskeri. *Ferdinand Andersen* sov aldrig over sig, thi han havde Laurbærblade under sin Hovedpude, 4, naar han skulde op Kl. 4 o. s. v.; vidste man ikke i hvilken Retning, man burde sejle, *stred* man en Træsko hen ad Dækket; Træskosnuden

viste En Retningen. Naar man *stenede Garn*, maatte man ikke fløjte; ellers vilde man miste dem. Var Garnene forheksede, lagde man Staal eller Kamfer i dem, og vilde man sikre sig et godt Udbytte, skød man over Næringerne, eller man hældte Snaps og Øl i dem. Man brugte ogsaa at brænde Røgelse i Baaden, noget som især *Svenskerne* anvendte, naar de deltog i Fiskeriet. Var Garnene forheksede, og man ikke fik Sild, søgte man Raad hos Omegnens kloge Koner, der kendte Modraad eller afslørede Heksene.

Gillelejerne og de andre. Gillelejerne havde udpræget Stammefølelse, Bygdefølelse, og ønskede ikke Invasion af fremmede. Det kunde dog ikke undgaas, at fremmede Fiskere i Tidens Løb slog sig ned paa Lejet; men de maatte bosætte sig i Periferien. Der var nemlig ikke Plads for dem i det snævre egentlige Fiskerleje. Det var disse nye, der byggede oppe i *Gaden*, saaledes ved Kirken; *Nyrupperne* kaldte man dem, og Nybyggere var de; de var ikke Gillelejere. „Han er ingen Gillelejer“, har jeg hørt Folk sige. Selv om man var født her, var man ikke Gillelejer, hvis ikke ens Forældre var herfra. Men Nyrupperne blev efterhaanden Gillelejere, fordi de var Fiskere, og paa Grund af Indgiften i Gilleleje-Slægterne, og navnlig fordi de indordnede sig i Lejets faste, skønt uskrevne Love og ikke forsøgte at indføre en ny Kultur. Men med Egnens Bønder havde man ikke nærmere Samkvem, thi Bønder og Fiskere forstaar ikke hinanden, har ikke fælles Interesser og Tro. En Gillelejer kunde derfor ikke gifte sig med en Bondepige; thi hun „havde ikke Hænder til Redskab“ (egnede sig ikke til at bøde Garn). Mellem Bønderne i Søborg og Gillelejefiskerne var gammelt Had; Efterdønningerne heraf var de hyppige Slagsmaal mellem Gillelejedrengene og Fjellenstrupdrengene, som de gamle har fortalt mig om. Derimod var man ikke paa Krigsfod med Bønderne i Nakkehoved, og der var Bønder i Smidstrup og Udsholt, som Gillelejerne var „*til Vens*“ med; hver Gillelejer havde sin *Venningsbonde*, med hvem han byttede Naturalier.

Mellem de nordsjællandske Fiskere var gammelt Fjendskab; Øge-

navnene, de har til hinanden, huskes endnu: Gillelejerne var *Kinesere*, Villingbækkerne *Haner*, Hornbækkerne *Rotter*, Aalsgaarderne *Katte*. Egentlig var der nok kun 2 fjendtlige Blokke, 1) Gilleleje og 2) Hornbæk, idet de østlige Lejer, naar det kneb, holdt med Hornbæk. Derimod sluttede de vestlige Lejer sig til Gilleleje. Raagelejerne var man ikke fjendtlige overfor, men Venner kunde man ikke være med dem; thi de var ikke ens jævnyrdige. Raageleje var nemlig lille og usselt, Baadene smaa og faa, Havn var der ikke; Raagelejerne var ikke rigtige Fiskere, men var tillige Arbejdsfolk hos Bønderne.

Gillelejerne var berømte i Sognene vestpaa for Renlighed og Ordenssans (hvad Raagelejerne ikke kunde rose sig af). Gillelejerne holdt deres Baade og Huse i mønsterværdig Orden og havde Sans for deres personlige Udseende, ligesom Gilleleje-Pigerne var kendte for deres Skønhed og deres smagfulde Klædedragt.

Raagelejerne stod stedse i Ærbødighedsforhold til Gilleleje, som i deres Øjne stod som den store, rige By; de roste altid Gillelejerne for at være venlige over for dem, og de kaldte dem sjældent Kinesere. Og selv om de ikke har kunnet undgaa at høre Gillelejerne ringeagtende kalde dem *Raavelejere* og deres ringe By *Rokkenstad*, saa har deres Forhold til dem stedse været den forsmaaede Elskers urokkelige Kærlighed, der førte til, at en og anden Raagelejer i Tidens Løb slog sig ned paa Gilleleje, hvor han for Livstid kaldtes *Raagelejeren* men forøvrigt taaltes, ja agtedes, fordi han „faldt til“. Det var derimod saa godt som utænkeligt, at en Hornbækker nedsatte sig paa Gilleleje.

ET PAR ORD VED KULMILERNE I GRIB SKOV

AF GEORG NORDKILD

I DEN Del af Skoven, der kaldes Pederstrup Vang, laa i gamle Dage en Bondegaard, Pederstrup. Der siges om Ejeren, at han var meget rig, og han havde en smuk Datter — naturligvis var hun meget smuk. Uheldigvis forelskede hun sig i Tjenestekarlen, men det vilde Fatter Morten Andersen ikke høre noget om. En fattig Tjenestekarl skulde ikke arve hans mange Penge. Da han mærkede, at Lemanden var i Nærheden, grov han Skatten ned et Sted i Vangen under et Træ.

Gaarden blev nedrevet ved Udskiftningen og Markerne tilplantet. De unge blev gift, flyttede udenfor Skoven, hvor de boede i et Hus, opført af de bedste Rester af Gaarden, i den yderste Fattigdom. Men Morten Andersen gaar hver Midnat og søger efter Skatten, som han heller ikke kan finde.

Vi gør et Spring paa et Par Mil helt op i den nordlige Ende af Grib Skov til Skovbyen Sibberup. Her boede den rige Søren Sibberup. Foruden en Kiste fuld af Guld, som han havde fundet ved Buris' Borg midt i Skoven, ejede han tretten sorte Heste, tretten sorte Køer og tretten sorte Svin,

Ham gik det heller ikke saa godt til Slut, for der var ingen Velsegnelse ved Kistens Indhold, da det var røvet Gods. Han blev saa elendig, at han ikke kunde støtte paa Benene, men blev baaret rundt paa Marken, siddende paa en Vognfjæl og baaret af to Mænd.

Saadan fortalte de gamle Kulsviere, naar de om Natten samledes paa Milepladsen, dem selv til Trøst i deres store Fattigdom. Det var

ingen lukrativ Forretning at svide Kul. Vanskelighederne begyndte allerede med at faa Tilladelsen, som udstedtes af Amtmanden med Anbefaling af Sognefogden eller Sognepræsten. Helst skulde man gøre sig fortjent paa en eller anden Maade. Var man Sognefoged, Skovfoged eller Vangemand, bar man Anbefaling i sig selv. Men den yderste Fattigdom kunde ogsaa virke anbefalende.

De fattigste fik Lov at sanke Ros, Stød og nedfaldne Grene i Kroens Skove. Men inden der blev sat Ild til Milen, skulde denne synes af dertil beskikkede Mænd. Naar Brændet, efter et Par Døgns Svidning, var forvandlet til Kul, skulde de først afsvales, derefter blev de puttet i Sække. Det tunge Træ var nu, efter at Vandet var fordampet, blevet saa let, at der paa et almindeligt Enspænderkøretøj kunde læsses 30—40 Sække. Man huske paa Vejenes, Vognenes og Hestenes elendige Tilstand.

Nu først var Kulsvieren i sit rette Element: Paa Toppen af Kul-læsset med Pigkæppen i Haanden og den femte Vognkæp mellem Sække paa Vej mod Hovedstaden.

I de stille Nattetimer, mens han vaagede over Svidningen, og Skyerne drev ind under Maanen, og Uglerne tudede i Skoven, kunde han faa saa mange sære Tanker om Jordelivet og om ham deroppe bag Skyerne. Og han saa saa meget, baade Helhest, Tvætugler og Genfærd. Ogsaa Kong Volmer kunde han høre og sommetider se, naar Kongen fór gennem Luften med det glammende Hundekobbel bagefter sig. Alt det var glemt, naar han højt til Tops knirkede ad Hovedstaden til.

De mange Akcisebomme, han skulde igennem, kunde ellers nok tyngte hans Sind i samme Grad, som de lettede hans Skillingepose. En Skilling i Akcise for hver Sæk ved Bommene og en ved Nørreport gjorde et slemt Indhug i Fortjenesten, naar Prisen paa Kultoret i Almindelighed kun var ca. 12—14 Skilling pr. Sæk. Lidt hjalp det, hvis han skjult mellem Sækkene kunde faa lusket et Raadyr, et Faar eller en Gris indenfor Voldene,

Om Kulsviernes eventyrlige Hjemfærd fra Hovedstaden er Beretningerne mange. De var et livligt Folkefærd, og man forstaar, naar

de i Flok og Følge, til Tider paa indtil tyve Vogne, kunde finde paa Ting i Kroerne, der gaar over det almindelige. For det meste var det altid af godmodig Art. Selv de vilde Slagsmaal, som der endnu gaar Rygter om, var egentlig ufarlige, højest forarsagede de en blodig Næse eller en forstuvet Finger.

Vi maa huske, at til daglig var deres Liv trælbundet. Hvor som helst de bevægede sig, stødte de paa Lovbestemmelser, Anordninger og „Adgang forbudt“. Skoven, som var deres kæreste Tumbleplads, var de lukket ude fra ved høje Stengærder med Risfletninger og Bomme med Laase saa store som Tallerkener. Det var dem i en Aarrække forbudt at eje Skydevaaben eller Hund, som ikke havde det ene Forben hugget over. Hertil kom de mange Jagtdage og Hoveriarbejde paa Kronens Gaarde.

Grib Skov bærer endnu mange Vidnesbyrd om Kulsviernes Færd, da Landsbyerne Trustrup, Kistrup, Sibberup, Kullerup, Skallerød og Ostrup laa spredt i dette Skovrige. Ved den sidste ligger endnu Rester af en lille Skvatmølle. Alene paa een Skovpart er optalt 16 Milepladser.

Da Gribskovbanen i 1879 begyndte at fute gennem Skoven, hvor Romantik og Virkelighed paa en forunderlig Maade i Aarhundreder var blandet sammen, fik Kulsvieriet sit egentlige Grundskud, hvorefter det aldrig mere vil blive det, det en Gang var.

Saa meget mere glædeligt er det at se, at der paa dette Sted endnu holdes Liv i den gamle Industri.

TRÆK AF NORDSJÆLLÆNDERNES KARAKTER I SAMMENLIGNING MED JYDER

AF ANDERS UHRSKOV

NAAR man skal vurdere Folkesagnets Betydning, maa man ikke blot regne med den Handling eller Begivenhed, det indeholder, men man maa ogsaa tage det i Betragtning, der ligger *bag* eller under Handlingen. Folkesagnet er nemlig i overordentlig mange Tilfælde et billedligt Udtryk for Folkets Moral, Religion eller Erkendelse af sig selv.

Lad mig nævne et Eksempel. Af de fire skønne nordsjællandske Slotte kender jeg Frederiksborg Slot bedst, men Kronborg Slot staar mit Hjerte nærmest. Aarsagen er ganske sikkert den, at dengang jeg var en lille Dreng, fortalte min Far mig Sagnet om Holger Danske, som sad under Kronborg Fæstning. I lange Tider havde man hørt Vaabengny nede i de underjordiske Hvælvinger under Kronborg Fæstning, men ingen turde gaa derned. Saa gav man en dødsdømt Slave Løfte om Livet, hvis han vilde stige ned i de underste Gange og se efter, hvad det var. Han gik og kom gennem en stor Jerndør ind i en Hvælving, hvor staalklædte Kæmper sad om et mægtigt Stenbord, idet de hvilede deres Hoveder paa de korslagte Arme. Holger Danske, som sad for Bordenden, rejste sig op, og idet han løftede Hovedet, revnede Stenbordet, hvori hans Skæg var vokset fast. „Ræk mig din Haand,“ sagde han til Slaven. Denne vovede ikke at række ham Haanden, men rakte ham en Jernstang, som Holger Danske knugede, saa hans Fingre sad fast i den. „Hils din Herre,“ sagde Holger Danske, „og sig, at naar Tid er, skal vi komme af os selv!“

Dette Sagn er for mig det ypperste danske Folkesagn, og den Glans, det ejer i mit Sind, har det overført paa Kronborg, og derfor vil dette Slot altid staa for mig som en af de mest danske af alle Bygninger, der findes.

Naar Holger Danskesagnet har faaet saa stor Betydning for mig, er det ikke alene, fordi jeg i en modtagelig Alder har hørt det fortælle af min Fader. Dette Sagn nyder jo ogsaa stor Anseelse hos mange andre. Aarsagen dertil er, at i dette Sagns poetiske Form genkender det danske Folk sig selv.

Man maa ogsaa lægge Mærke til den ikke uvæsentlige Ting, at den slumrende Kæmpe hedder ikke Holger Sjællænder eller Holger Jyde. Han hedder Holger *Danske*.

Vi Danske har en Tilbøjelighed til at tage os en lille Slummer, medens store Begivenheder andensteds gaar deres Gang. Men er Faren først over os, skulde vi ogsaa eje den Udholdenhed, Forholdene kræver. „Naar Tid er, skal vi komme af os selv.“

Læg forøvrigt Mærke til den Lighed, der er imellem Holger Danskesagnets Grundtanke og Verset i Blichers Sang:

„Føst næ der æ Nøe paa Fahr
komme Jyden ud a Dahr;
men han goer ett ind igjen,
fa de uhn han haae gjent hen.“

Det samme, som dette Vers siger om Jyden, udtrykker Holger Danskesagnet om Nationen.

Folkesagnet har saaledes ofte dobbelt Bund. Det samme gælder *Folkeviserne*, *Folkeeventyret* og ikke mindst *Folkeviddet*. Alle disse fire Former af dansk Folkedigtning yder deres Bidrag til Forstaaelse af *dansk Folkesind*.

Ikke mindst rummer *Folkeviddet* store Dybder. „Den, der ikke forstaar Spøg, forstaar ikke Dansk,“ sagde Georg Brandes engang, og det er rigtigt. Paa nordsjællandsk Spøg er der mange Eksempler, hvoraf adskillige vil blive samlet i et Afsnit af „Fra Land og By“, tredie Bind af „Fra Stavnsbaand til vore Dage“, som Frederiksborg Amts historiske Samfund har planlagt til Udsendelse 1940.

Af Husdyrene staar Bonden i et særligt Forhold til sine Heste. „Gode Heste og Penge paa Kistebunden det er s'gu det, vi lever for,“ sagde en gammel døende Gaardmandskone. Et tilsvarende Udtryk har jeg fra en anden Kant af Amtet, hvad der kunde tyde paa, at man her staar over for en Art Talemaade.

Om Nordsjællændernes raske — til Tider vilde — Kørsel er der mange Beretninger. Lad mig gengive en enkelt. Paa Melby Lyng boede for op mod hundrede Aar siden en Mand, der hed Johan Ditlev. Han havde to smaa gule Heste, som var et Par meget hurtige Traverser. Han bandt Koste, og naar han havde et Læs, kørte han til Roskilde, Holbæk og flere andre Købstæder og solgte dem. Saaledes var han kommet til Roskilde, da Jernbanen fra København var blevet anlagt 1847. Det var Landets første Bane, og en Mand fortalte Johan Ditlev, at Toget kørte de fire Mil paa en Time. Det syntes Johan Ditlev ikke var saa meget, det kunde han ogsaa køre med sine de gule. Den anden mente nej. De væddede, og Johan Ditlev vandt.

En Mand, der boede syv Fjerdingvej fra Helsingør, fortalte mig for en Snes Aar siden, at naar hans Fader havde været i Helsingør og havde faaet et Par Punse, kørte han hjem paa en halv Time.

Her er en dybtgaaende Forskel paa Nordsjællændere og Jyder. Ikke saadan at forstaa, at Jyderne holder mindre af deres Heste end Nordsjællænderne. Det kan vist gaa lige op. Men mens Jyderne foretrækker de tunge og stærke Heste, holder Nordsjællænderne sig til de lette og raske, og mens Nordsjællænderne fryder sig ved Farten, har Jyderne aldeles ikke travlt.

Man skulde faktisk vente det modsatte. Jyderne er mere foretagssomme end Nordsjællænderne. De er i Forretningssager langt dristigere, nu og da saa forvovne, at de minder om Spillere. Nordsjællænderne er mistænksomme over for det nye, og de er meget forsigtige med deres Pengeanbringelser.

I Jylland er der flest nye Gaarde og moderne Maskiner, i Nordsjælland flest gamle Gaarde og Huse. I Jylland er Prioriteterne større end her, men her i Nordsjælland er Sparekasseindskuddene

større end i Jylland. Jyderne er Fremskridtsfolk, Nordsjællænderne tilbageholdende og konservative. Jyderne faar mest ud af det i Opgangstider, mens Sjællænderne har størst Modstandskraft i Nedgangstider. Hver af de to Karakterejendommeligheder har sin Fordeel. Vi maa sige, at det er en Lykke, at Sjællænderne ikke er som Jyderne. Hvilken Landbrugskrise havde vi saa ikke haft her i Landet. Det kan være galt nok endda.

Men mærkeligt er det at se denne Modsætning mellem Forholdet til Heste og Penge. Med Hensyn til Kørsel kan Nordsjællænderne vanskeligt faa Fart nok paa, men angaaende Pengeanbringelser og nye Foretagender foretrækker de den mere langsomme Fremgangsmaade. Jyderne derimod fryder sig ved Omsætningens Fart og Hestenes Langsomhed.

Hvorfor ytrer Jyders og Nordsjællænderes Trang til Fart sig ganske modsat? Jeg ved det ikke. Men saadan er det.

Sjællænderne er slagfærdige. Det ved vi fra Jakob, Montani Broder. Han fattedes heller ikke Svar. Et Eksempel fra Nutiden er følgende: I Tisvilde ligger en gammel Gaard, Fogedgaarden, der stammer fra det 18. Aarhundrede og besidder baade i det ydre og indre en Skønhed, som i tidligere Tider har draget mange tilrejsende indenfor. Gaarden virkede næsten som et Museum, og fremmede færdedes undertiden i den, som om det var et halvoffentligt Sted. Engang sad den daværende Ejer, Johan Nielsen, i sin smukke Stue. Han var en meget oplyst og tænksoM Mand, men nu var han gammel og syg. Da kom et Selskab af Københavnerne ind, deriblandt, efter hvad der fortælles, en meget fremstaaende Person. De gik ganske ugenert rundt og saa paa Billeder og Bohave. De tog Bøger ud af Bogreolen og kiggede i dem. En af Selskabet henvendte da ogsaa et Par venlige Ord til den gamle derhenne paa Stolen: „De har mange gode Bøger i Deres Reol!“ Der kom pludselig Liv i det gamle Ansigt med det fine, hvide Skæg. „Ja,“ sagde han, „men der er to Bøger, jeg ikke har, og det er Emma Gads „Takt og Tone“ og Baron Knigges „Omgang med Mennesker“.“

I Løbet af et Minut var det fine Selskab forsvundet, og den syge

Gamling sad sejrrig tilbage. Saa elegant kunde en Jyde ikke have sendt et uopdragent Selskab paa Døren. Han havde smidt dem ud.

Der er et gammelt Ord, der siger, at man skal storme en Skanse med Fynboer, holde den med Jyder og gaa tilbage med Sjællændere.

Det er der meget om. I Tisvilde levede der i gamle Dage en Mand, der hed Køve-Jakob. Dette Navn havde han faaet, fordi hans Far flettede Bikuber. Køve-Jakob saa meget lyst paa Livet. „Det passer int, naar de siger, at det int kan gaa. Det har altid gaaet, hvor jeg har væ't med. Har det int gaaet godt, saa har det gaaet galt, men gaaet det har det altid.“

Ja, saadan Sindsro ejer Nordsjællænderne. Jeg talte engang med en Kone, hvis Mand havde været syg i længere Tid, og det gik jo ud over deres Forretning. „Men,“ tilføjede Konen, „naar Manden klager sig, saa siger jeg, at naar det int kan gaa frem, saa maa det gaa tilbage.“

Saadan vilde en Jyde aldrig sige. Jyden kan ikke taale, at det gaar tilbage. Nu er Landbrugskrisen haardere i Jylland end paa Sjælland, men selv om den ikke var det, vilde Jyden ifølge sin Natur klage mere end Sjællænderen.

Ligesom Jyden ikke kan taale at gaa tilbage, kan han heller ikke taale at lide Uret. Læg Mærke til, at Ebbe Skammelsøn og Anders Hjarmsted i „Sind“ er Jyder.

Man plejer at regne med, at Jyden har mere Selvfølelse end Sjællænderen. For et Par Aar siden stod jeg ved et Møde og talte med et Par Gaardmænd i Trediverne. Den ene var fra Østjylland, den anden fra Midtsjælland. „Naa, hvordan har I det?“ spurgte jeg Jyden. „Vi har det godt!“ lød Svaret. „I kan saa nok klare jer, selv om det er Krise?“ „Ja, En skal jo da ett sener sæ sjel,“ svarede Jyden atter. Men da brød Sjællænderen ind: „Nej, det har man aldrig hørt før, at en Jyde har sjeneret sig sæ!“

Jeg er forøvrigt ikke helt sikker paa, at det er rigtigt at sige, at Jyderne har mere Selvfølelse end Sjællænderne. Forskellen er maaske snarere den, at Sjællænderen er saa klog, at han tier med, hvad han tænker om sig selv, mens vi Jyder er en Kende naive og

derfor nu og da plaprer ud med det. Naive er Sjællænderne nemlig ikke. (Jeg taler hele Tiden om den typiske Sjællænder og den typiske Jyde. Undtagelser er der alle Vegne, og navnlig er der mange mere almindeligt prægede, det vil sige dem, hvis Temperament har en mere graalig Farve, mens Typerne ejer de stærkere Kulører.)

Jyden er den initiativrige, den energiske, Sjællænderen den mere passive. „Man skal int kere sig om det, som int kan blive anderledes,“ siger Sjællænderen.

Sjællænderen er konservativ. Han konsoliderer, mens Jyden sætter paa Spil. Sjællænderen bevarer. Derfor er der mere Historie i en nordsjællandsk Landsby end i en jydisk.

Det, der driver Jyden, er en indre Uro. „Han fik aldrig nok af noget,“ siger Gravlund et Sted om Jyden.

Jyderne søger Harmonien i Tilværelsen, Sjællænderne har den. Jyderne bliver i Kraft af deres indre Uro og deres store Higen ensomme. Sjællænderne er som Følge af deres Harmoni skabt for Fællesskab.

Vilhelm Andersen har engang i et Foredrag fremhævet, hvorledes denne Forskel gav sig til Kende i Søren Kierkegaard, den jydske Type, og Grundtvig, den sjællandske.

Betegnende er ogsaa Historien om Jyden, Fynboen og Sjællænderen, der blev indkvarterede i samme Gaard. Sjællænderen gik til Kro's. Der var Mennesker at træffe. Jyden gik ud i Stalden til Kreaturerne; han søgte Naturen og Ensomheden, og Fynboen gik ud i Køkkenet til Pigerne.

Det er Uroen i Sindet, der gør Mennesket til Poet. Det er derfor ogsaa naturligt, at Jylland har mange Digtere, Sjælland meget faa.

Forskellen paa Jyde og Sjællænder gaar i det hele taget dybt. Til Tider har den ført meget alvorlige Begivenheder med sig i vor Historie. Fra den nyere Tid vil jeg lige nævne 1905, da de Radikale skilte sig ud fra Venstre. Udover et enkelt Spørgsmaal var det aldeles ikke Anskuelser, der var det afgørende; det var Forskellen paa Jyde og Sjællænder. Denne Forskel var ikke ny. Berg og J. C.

Christensen var Jyder, Hørup og Zahle Sjællændere. Man maa ogsaa lægge Mærke til, at til Trods for mange Undtagelser var Venstres Hovedborg alle Tider Jylland, mens de Radikale havde deres største Tal paa Sjælland.

En Ting var der, som delte, og det var Forsvarssagen, men ogsaa her spillede Forskellen paa Jyde og Sjællænder ind. I et af Aarene omkring 1909 var der i „Højskolebladet“ en lille Debat om Forsvarssagen mellem Jakob Knudsen og Zahle. De vekslede en Række Indlæg, men det viste sig snart, at enhver Forstaaelse var umulig. For Zahle var Forsvarssagen et Spørgsmaal, for Jakob Knudsen var den en Livssag.

Jyden udfolder sig i det aktive; han er handlekraftig og nyskabende. Sjællænderens Væsen udtrykker sig i det passive, det dvælende; han er betragtede og tilbageskuende.

Der er ganske samme Forskel paa Sjællænder og Jyde som paa de to Sange, der hver vil have Æren af at være Nationalsang. „Der er yndigt Land“ udtrykker det dvælende, „Kong Christian stod ved højen Mast“ er Billedet paa det handlende. Tilsammen udtrykker de det, som Dansk er.

TRÆK AF FOLKELIGT OPLYSNINGSARBEJDE I FREDERIKSBORG AMT

AF C. P. O. CHRISTIANSEN

NORDSJÆLLAND, der næst Sønderjylland i historisk Henseende er den mindeligste Egn af vort Land, har ikke været Udgangspunktet for stærke aandelige Bevægelser af folkelig Art. Disse er naaet til Nordsjælland fra andre Egne, men de har i Frederiksborg Amt sat sig Spor og rejst sig Samlingssteder af Betydning for det hele Land. Dette gælder især den Lutherske Missionsbevægelse og den grundtvigske Folkeoplysning. Begge naaede de herhen i 1860-erne — efter 1864, og endnu den Dag i Dag er de livskraftige i vor Landsdel.

Da den lutherske Missionsbevægelse, saa vidt jeg kan se, har det stærkeste Rygstød i den nordsjællandske Befolkning, skal den nævnes først.

Den er udgaaet fra Bornholm — Pastor Trandberg og Smeden Chr. Møller — og er stærkt paavirket af den svenske Vækkelsesprædikant Carl Olof Rosenius (1816—1868) med hans Betoning af Frelsen gennem Golgathas Kors og hans Protest mod enhver Form af menneskelig Fortjeneste. Den minder derved stærkt om den unge Morten Luthers Forkyndelse, men staar dog fjernt fra denne gennem sin afgjort pietistiske Tone. I 1860erne dukkede Bevægelsen op i Græsted, Søborg, Gilleleje, Hornbæk, Hillerød og flere andre Steder, og i 1921—22 rejste den sin egen Folkehøjskole nord for Hillerød med Plads til 60—70 unge. De kommer fra de Egne af Landet, hvor Bevægelsen har slaaet Rod, fra Skjern-Eggen, Sønderjylland, Lolland-Falster, København og Bornholm. Interessen for

ydre Mission er stærk og præger i ikke ringe Grad Undervisningen, ligesom Bevægelsen selv giver et stort personligt Bidrag til Hedningemissionen.

Den grundtvigske Bevægelse har, takket være forskellige Præster, et ikke ringe Hold i Befolkningen — ikke mindst i Hillerød og Helsingør, men det, der i denne Henseende giver Amtet sin Plads i Historien, er Enkeltmands — især Holger Begtrup's — Indsats paa Skolelivets Omraade, en Indsats, der i ualmindelig Grad er præget af Begyndermod og af frisk Initiativ. Det er, som om Amtets Beliggenhed nær ved den foretagsomme Hovedstad og langs med det internationale Farvand Øresund og Ansigt til Ansigt med Sverige kalder paa Viljen til at leve stærkt med i de nye Strømninger, der gaar gennem Folket.

Der staar Glans om *C. Hostrups* Navn her i Nordsjælland. I Aarene fra 1862 indtil 1881 var han Præst ved Slotskirken paa Frederiksborg, kaldet dertil af Frederik VII selv. Et Par Aar efter, at han var kommet til Eggen, begyndte han at holde Folkemøder i Amtet for at bane Vej for en nordsjællandsk Folkehøjskole; det var netop da den store Højskoletid — men kun i andre Egne af vort Land.

I 1867 fik han i Frerslev i sit Landsogn Herløv uden for Hillerød aabnet en lille Højskole, der i 15 Aar havde tre forskellige Forstandere. Den sidste af dem var Morten Pontoppidan.

Med ham er det som en Streng slaas an, der længe kommer til at tone gennem Amtets Højskolehistorie, en Vilje til at holde fast ved det gamle grundtvigske Evangelium, men paa en selvstændig og tidssvarende Vis. Saadan var Morten Pontoppidan. Saadan Holger Begtrup, Thomas Bredsdorff og Frederik Begtrup; saadan er Peter Manniche ved Helsingør.

Morten Pontoppidan kom til Freerslev Højskole i 1876 og flyttede i 1880 til Hjørlande. Han var som Højskolemand en ivrig Tilhænger af Grundtvig, men paa en personlig og selvstændig Maade, hvad han især viste, dengang Bruddet kom mellem Grundtvigianerne og Bjørnstjerne Bjørnson, og da Georg Brandes og det nye Gennembruds Mænd traadte frem. Han protesterede mod Ludvig

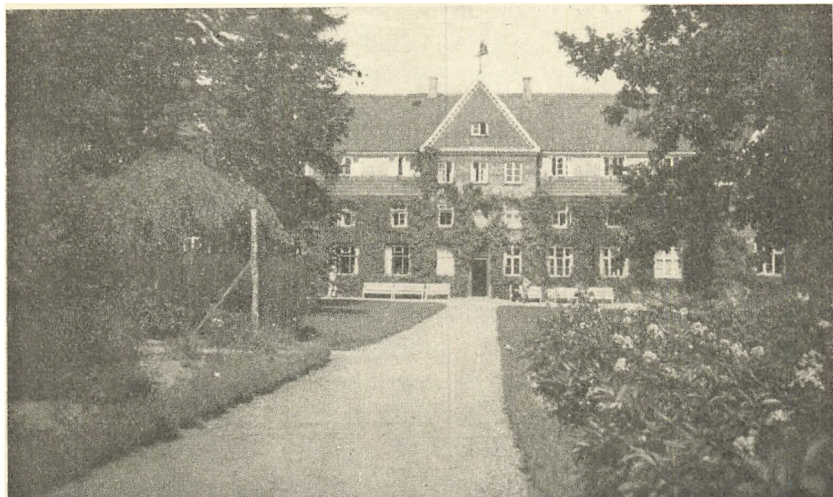
Schrøder, da denne i 1880 aabnede sit Angreb paa de nye Mænd, og han krævede „fri Gennemfart“ for det værdifulde i „Realismen“. Han indbød under Protest fra Lærerkredsens Side Holger Drachmann som Taler til sin Skole 1883; han gik i Fængsel for sit Syn paa Provisoriepolitiken, og han brød med hele sin Vennekreds i Hjørlunde for at hævde sit eget Syn paa Trosbekendelsens Oprindelse. Han maatte opgive sin Skole i 1891 og gik til København for her paa Brostenene at skabe en Højskole for Byfolk og Arbejdere. Hans Virksomhed i Amtet var kort. Vi er stolte af at have haft denne ærlige og stærke Stridens Mand iblandt os, og med Vemod ser vi paa de tidligere Skolebygninger i Freerslev og i Hjørlunde, to af de 100 Højskoler, der er bukket under efter en heroisk Kamp for Livet.

Faa Aar efter begyndte Virksomheden paa *Frederiksborg Højskole* C. Hostrup, der stod bag Freerslev Højskole, stod ogsaa bag Frederiksborg. Da han døde i 1892, følte Præstesønnen fra Birkerød, *Holger Begtrup*, der da var Lærer paa Askov, Kald til at gaa til Nordsjælland og fortsætte Hostrups Gerning her. „Frederiksborg Højskole“, der blev bygget i 1895, skulde være „Hostrups Minde til Ære“. H. Begtrup tænkte paa at kalde den „Hostrupsminde“, og Virksomheden her blev i mangt og meget en Fortsættelse af Hostrups Gerning.

Som Morten Pontoppidan var Holger Begtrup dog en Mand, der maatte gaa sine egne Veje. Trofast mod den grundtvigske Arv, som han var — han blev vor største Kender af Grundtvigs Liv og Skrifter — brød han nye Baner for Højskoleundervisningen, der indtil 1895 havde fulgt de gamle Linier. Han gjorde det 19de Aarhundredes danske Aandsliv, Digtning og Historie til sit Hovedemne, og talrige Elever, der som Højskoleforstandere og Lærere gik i hans Spor, har i hans „Det danske Folks Historie i det 19de Aarhundrede“ fundet en ypperlig Hjælp til at tale „jævnt og sandt“ om alt det høje, der er hændt vort Folk fra 1801 til vore Dage. Frederiksborg Højskole, der i hans henvend 40-aarige Forstandertid har haft omtrent 10.000 Elever, blev en af de skønneste og stolteste Sejlere i den danske Højskoleflaade, folkelig dansk til Hjerterødderne.

Og dog, da nye Tider bankede paa Danmarks Dør, var Holger Begtrup Mand for at forstaa dette Budskab, uden at vige en Tomme fra sin folkelige Danskhed.

I Aarene før Verdenskrigen knyttede han Forbindelse med København for som Morten Pontoppidan at faa den grundtvigske Højskole til ogsaa her at gøre sin Gerning — ikke ved at gaa til Køben-

Grundtvigs Højskole ved Frederiksborg.

havn, men ved at kalde København herud. Han knyttede frugtbare Forbindelser med England, med Kvækerne i Birmingham og Fircroft-Højskolen for Arbejderne. Han aabnede en Afdeling for 2.-Aars Elever, der vilde til England paa Studierejser, „Vinduet i Vest“, og da hans Søn *Frederik Begtrup* i Slutningen af 1920erne kom hjem fra U. S. A., prøvede denne at fortsætte sin Faders Gerning, ikke mindst den sidste Linie i denne: at søge Forbindelse med alt det stærke og nye i Verden omkring Danmark. Frederiksborg Højskole fik ogsaa gennem de arbejdsløse, der i Aarene omkring 1930 i stort Tal søgte til Højskolerne, en stor Opgave at tumle med — en alt for stor Opgave.

Men Verdenshistoriens Ur falder atter i Slag. I Begyndelsen af 30erne bryder det stort anlagte internationale Samarbejde for Alvor sammen. Fascismen og Nationalsocialismen fejrer sine store Triumfer fra 1933 og fremefter, og samtidig sætter en stærk nordisk Bevægelse ind. Frederiksborg Amt bliver atter Stedet, hvor nye Veje prøves.

Siden 1934 er Begtrup's gamle Skole blevet fornyet som en *dansk-nordisk Folkehøjskole*, og skønt der er mere Brug end nogensinde før for „den internationale“, søger man paa Frederiksborg Højskole at skabe en Nyorientering i dansk Folkeoplysning ud fra den Opfattelse, at hvert af Nordens Folk først og fremmest skal leve sit eget Liv ud fra egne indre Forudsætninger, men leve det i en stadig voksende Forbindelse med Nordens andre Folk. Den tidligere Tveklang: „dansk og international“ skal afløses af en Treklang: „dansk, nordisk og mellemfolkelig“. Kun gennem et altomfattende nordisk Samarbejde, vil vi kunne rejse en dansk Kraft, og paa en sund og stærk Måde træde ind i det mellemfolkelige Samarbejde.

Frederiksborg Højskole i sin nye dansk-nordiske Skikkelse har derfor en Lærerkreds, hvor der altid er en svensk og norsk Lærer, en Elevkreds, hvor der er Elever fra de andre nordiske Folk, og en Undervisning, der er dansk-nordisk i sin Grundtone. Siden 1938 er den forenet med „Grundtvigs Højskole“ i Lyngby og kaldes nu „Grundtvigs Højskole ved Frederiksborg. Dansk og nordisk“.

Samtidig med at Mændene paa Frederiksborg Højskole paa den Maade søgte at vinde nyt Land ind for den danske Folkehøjskole, var der sket mærkelige Ting oppe ved Helsingør. Her har *Peter Manniche* i 1921 grundlagt „den internationale Højskole“, en Skole, der paa Højskolevis gik i Kamp for de internationale Fredsideer. Ogsaa P. Manniche, der før havde været Leder af „Københavns Højskole- og Studiekredsforening“, stod som Begrunderne i nøjeste Forbindelse med England og Amerika. Den Skole, han rejste i den gamle internationale Sundby, hvor Alverdens Sprog før i Tiden har lydt mellem hinanden, blev da ogsaa en Skole med en Verdenshorisont, som ingen anden Højskole i Norden. Et dansk Arbejde for

mellemløst Fred paa kristen Grund. Unge fra mangfoldige Nationer sætter her hinanden Stævne og arbejder sammen med danske Kammerater, deriblandt mange Arbejdsløse, paa længere eller kortere Kursus.

Engelsk og Tysk er Undervisningssprog. Undervisningsformen er som paa Arbejderhøjskolerne meget moderne; der kaldes i Studiekredse, i Diskussionsaftener og — i Skolens udstrakte Have paa Elevernes Selvarbejde og Medvirken til det heles Trivsel. Den internationale Højskole er det dristigste og mest moderne Motorskib i den danske Højskoleflaade.

Dette var enkelte Træk af Folkehøjskolelivet i Nordsjælland. Sent kom Frederiksborg Amt med, og bortset fra „Luthersk Missionshøjskole“ har Højskolerne en stærkere Sangbund i det øvrige Danmark end i Nordsjælland selv, men fra Hostrups og fra Morten Pontoppidans Tid har der været en Friskhed og et Begyndermod over de nordsjællandske Skoler, som gør Skolehistorien her til et interessant og betydningsfuldt Kapitel i dansk Folkehistorie.

NORDSJÆLLAND I DANSK LYRIK

ET HJEMSTAVNSFOREDRAG PAA NODER

AF VILH. ANDERSEN

DERSOM jeg skulde give et Referat af det Foredrag, jeg holdt ved Hjemstavnstævnet i Sommer, og hvortil jeg ikke har andet Manuskript end nogle nu kun halvt læselige Blyantsnotitser, maatte det være med Nodeskrift. Det staar for mig som et Musikstykke, hvis enkelte Satser jeg ikke kan genkalde mig, kun Tempoet og Kompositionen. Musikken var ikke af mig, men af de danske Digtere, hvis Vers jeg kunde bedst (skønt ikke saa godt som H. V. Clausen). Kompositionen var givet med Opgaven. Altsaa: Nordsjælland i dansk Lyrik, i tre Tempi.

Først red jeg Amtet om eller ind, sagde jeg, som Hellig Anders sin Bymark paa sit ni Døgns Føl, mens Kongen var i Bad — ligesom Tilhørerne, for Aftenen var varm. Jeg begyndte mod Syd ved de to Ophavssteder for dansk Lyrik. Først det vestlige, hvor Bjovulv og med ham Vald. Rørdam stod Fjorden ind til Lejre (*Vers*)¹, og hvorfra jeg fulgte Aaen til Værebrog og Frodebjerg, hvor Saxos Hjarne Skjald (*Vers*)² og uden at kende ham med næsten de samme Ord Chr. Winther (*Vers*)³ greb Grundbilledet af Landet: den aabne Himmel over den grønne Svær. Ogsaa i Poesien er Vestkysten af Amtet nøgen (Udflugt til Jægerspris med Kong Hans og hans „Tove“ og Arveprinsen uden samme, men med Lunden og Vers derom af C. A. Lund). Østsiden staar i Sang: fra Rungsted, hvis Navn, maaske for Klangens Skyld, indførtes i Stedet for det folkelige Rundste af Ewald (*Vers*), over Humlebæk med Højen ved Sø-Møllen (*Vers* af samme) og Hellebæk (*Vers*, især om de lyse Næt-

ter paa Stranden, af F. L. Stolberg, Hauch⁴, Kaalund og Drachmann) til Hornbæk. Her paa Nordlinjen møder Drachmann Ewald ligesom Winther Saxo uden at kende ham, da det er den samme endnu paa Stedet huskede Hændelse, der ligger til Grund for Skuespillet „Fiskerne“ og Digtet „Ligprædiken“ over Ole Pihl (Pii) i „Sange ved Havet“ (*Vers* af begge), saaledes kaldet til Forskel fra Søerne, hvor Havskjalden først var hjemme: Esrum (*Vers*) og Gurre (*Vers* af Chr. Winther, H. C. Andersen, J. P. Jacobsen og Drachmann⁵). Paa denne Kyst i S sammenspillet mellem „Skvulpet fra Hornbæk Strand og Suset fra Ellekilde“ mødes den sene Romantik med den begyndende Naturalisme. Til Gilleleje og Tisvilde naaede først „Hjortens Flugt“⁶; nu er der atter Sang paa Grønsværen under den aabne Himmel, af Ludvig Holstein og Seedorff, og Johs. V. Jensen er bleven en Sjællænder ved Helenes Kilde. Dermed endte Symfoniens Allegro.

Andanten var Hillerød (*Vers* af Lyskander 1623⁷, S. Terkelsen 1656, Cl. Frimann 1779, Hauch 1859), der var Foredragets ligesom Mødets Stade. Herfra gjordes Udflugter. Mod Syd til Dyssen ved Dæmpegaard (*Vers* af W. Gerstenbergs tyske „Skjaldekvad“ som Optakt til Klopstock og Ewald), over Blovstrød med den nordsjællandske Jeppe (Junge) til Birkerød (*Vers* af Henrik Gerner 1670) og Hørsholm (*Vers* af Hertz), til Farum (*Vers* af C. J. Boye og Kaalund; Poul Rasmussens Melodi til Danmarks dejligst Vang og Vænge) og Slangerup med *Vers* af Kingo og Kirkens Lyshal som hans rette „Sjungekor“. Mod Nord gennem Gribskov forbi Søborg til Gilleleje, med lyrisk Prosa af Søren Kierkegaard: Ottevejskrogen, „Klaringen“ i den næsten tilgroede Søborg Sø og det aabne Hav, svarende til hans tre „Stadier paa Livets Vej“. Mod Øst til Helsingør med Kronborg (*Vers* af Kingo, Cl. Frimann og flere Nordmænd, Z. Topelius⁸, Johs. V. Jensen; Skuespil af H. Chr. Sthen paa Hamlets Tid og P. V. Jacobsen). Tilbage ad Slots- og Kongevejen forbi Fredensborg, hvis klassiske Slot og Have mellem Naboernes Renæssance og Barok anskueliggjordes som den hvide Rose mellem den røde Rose i Skoven og den irrede Strandtidsel ved det blaa Sund.

I Fredensborg sad Luftrytteren af, fordi ikke blot han selv havde hjemme der, men den danske Lyrik og anden dermed beslægtet musisk Kunst gennem to Hundrede Aar. Det blev, husker jeg, Symfoniens Finale, en bredere Sats og længere Tone. Den begyndte med Ordspillet paa Stedets Navn, paa Latin paa Marmorrelieffet af Fredens Tempel, der opsattes i Haven efter Frederik den Femtes Død, men paa Dansk i et af Wadskiærs snurrigste Vers ved Christian den Sjettes Svigermoders højsalige Henfart, hvor hele Hoffet „staar i Øjenvand til Hagen“⁹. Derefter løftede Tonen sig, først paa Tysk i Klopstocks Oder om Søen og de lyse Nætter¹⁰, siden — efter Juliane Maries Tid med den første Skuespillerkoloni, Ægteparret Rosing med deres fælles Trubadur Rahbek — med det reneste Udtryk (trods det endnu bevarede Ordspil) i Ludvig Bødtchers „Fredensborg“¹¹ fra den stille eller, som det syntes Nordmanden A. Munch (*Vers*), døde Tid, indtil en ny og større Kunstnerkoloni rykker ud. Forud indsattes en Passage af Chr. Winthers poetiske Fortælling fra 1836 „Annette“, hvis personlige Baggrund er Digterens uopfyldte Drøm om at blive Ægteemand og Kapellan i Fredensborg. Ordfører for Skuespillerne var F. L. Høedt, bl. a. med et Vers om de æstetiske Baadfarer til Tevandsbakken i Nødebo Holt¹²; mellem Digterne er de hver paa sin Vis af Stedet prægede Bournonville og Paludan-Müller. Med dem og Gade (Et Folkesagn) førtes Tonen over i Christian den Niendes Tid. Monumentet derover er Drachmanns „Der var en Gang“ med det hvide Prinsesseslot og Kulsvierskoven paa den anden Side Søen og Olaf Poulsen, den sidste Fredensborg-Skuespiller, midt i Spillet. Drachmanns Fredensborg-Lyrik paa Vers og Prosa er „Ranker og Roser“ og Fortællingen „En Overkomplet“, som blev til „Forskrevet“, uden Fredensborg. Det kommer igen i hans sidste Skuespil „Hr. Oluf han rider“: i denne Skov, hedder det i Prologen, hvor det Levende dør og det Døde staar op og gaar igen.

Det er den „forskrevne“, men tonerige Digtets sidste Node i den Nordsjællands Lyrik, der har „ret en egen, en Hjertemelodi — der er saa megen Jubel og dog Vemod deri“ (Chr. Winther).

¹ Da blaandede der af Havet
 et vildfremmed Land
 med Klint og lyse Lunde;
 det var den danske Strand.
 Ud fra Kysten drev der
 en Brise dem forbi,
 de kendte baade Kløver
 og Skovmærker deri.

² Dankongens Legeme her i Ly af den levende Græstørv
 gemmer den aabne Mark under den drivende Sky.

³ Ak, kunde jeg da lægge
 til Ro mig i din Eng,
 dit Grønsværtæppe trække
 over mig og min Seng!

⁴ Morgen- og Aftenrøde
 de have hinanden kær,
 dog skiller dem Dagens Himmel
 og Mørkets Aandehær;
 ene naar Nattergalen
 synger i Skov og Lund,
 kan Morgen- og Aftenrøde
 samles i Nattens Stund.

Men hviler han alt for længe
 ved Brudens dejlige Bryst,
 da kalder ham Nattergalen,
 da hæver den højt sin Røst;
 den melder med klagende Stemme,
 at Midnatstimen veg,
 den bringer ham til at ende
 den korte Elskovsleg.

⁵ Der findes ej Sagn over Danmarks Land
 med Toner saa smeltende bløde,
 der findes ej Fryd mellem Kvinde og Mand
 som Volmers og Tovelils Møde.
 Der findes ej Sø paa den ganske Jord,
 hvori saa usigelig Vemod gror
 med Vandliljen op fra de Døde:
 Kender du Volmers den sjunkne Borg,
 kender du nogen saa hvilende Sorg
 som den over Eggen ved Gurre —
 hvor Volmers Tovelil døde?

- 6 **Tungsindigt** Borgen stirred Dybt nede, tæt ved Stranden
 mod Nord paa Havets Spejl, et Fiskerleje laa,
 fra Brinken ud til Hesselø lerklinede Hytter
 til fjerne hvide Sejl. med Tag af Tang og Straa.
 Mod Syd dens Øjne fulgte Om Borgen kvidred Svalen,
 mod Høj og Dal, der skred og Maagen skreg ved Strand,
 i smaa, i mindre Bølger hvor evigt mellem Stene
 mod flade Slette ned. rulled det salte Vand.
- 7 Hen Nord udi Sjælland han bygge lod,
 som Hillerødsholm udi forstum stod,
 en kongelig Guard og Sæde.
 Den Sted han ligger saa lystelig,
 baade Himmel og Jord der fryder sig,
 at Hjertet sig ved maa glæde.
 De Skove de ligger hen rundt omkring,
 de Søer de løber hen i den Ring,
 den Fisk spiller indenfore.
 Baade Hjort og Hind de springer saa rist,
 og Fuglen synger paa grønneste Kvist,
 den ringeste med den store.
- 8 På jordens vida rund
 finns ej så glad en bölja som blåa Öresund;
 hon strömmar långt, hon blickar stort,
 och där är Danmarks Kungsväg,
 och där är Nordens port.
- 9 Der forstum lynildraske Hjort Sø-Admiralen Gedden plat
 har alt en Banqueroute gjort med al den hele Sø-Etat
 paa sine stolte Takker, er smuttet hen i Dvale.
 og humper, Fod for Fod, omkring Den guldmor-klædte Middagsol
 foruden mindste Spøg og Spring ser ej den mindste Kapriol
 i sine Busk-Gemakker. af Karpens Spjatte-Hale.

En fn! Det lille Paradis
 er givet platterdings til Pris
 for alle Hvirvelvinde;
 den, Fredensborg for nylig saa,
 paa Fredensborg nu lede maa
 for Fredens Borg at finde.

- ¹⁰ Se, den hvilende Sø, se, hvor dens Kysters Drag,
tæt beskygget af Skov, mildelig løfter sig,
fanger Aftenens Straale
i den grønlig Skumring ind.
- ¹¹ Omtaage Sanserne Forstanden,
vil Bægret skumme over Randen,
drag, Fredensborg! mig til dit Bryst,
og lad det sværmeriske Stille
i dine Skove sødt formilde
det vilde i min Ungdomslyst.
- ¹² Der gaar De om Dagen og sysler saa smaat,
og læser lidt og drømmer lidt og har det kort sagt godt —
Aviserne kan De faa at laane.
Men kommer saa Aftenen med hele Favnen fuld
af blussende Roser, Orange og Guld.
mens Nøddebo-Skovene blaane,
da ser De et Selskab af Store og Smaa
med brogede Dragter og Solhatte paa,
som iler ned ad Skipperhus-Alleen.
Der er en Skare Venner, som ej har glemt at le,
og kommer nu at hente Dem til Lystsejlads og Te
og kritisk Diskussion under Teen.

STEDREGISTER

(Kun nordsjællandske Stednavne er anført)

- Aagerup 114.
Aalsgaarde 162, 165.
Abrahamstrup 23, 148.
Allerød 15.
Alume 37, 112.
Alsønderup 36, 48, 112.
Annisse 113.
Arrenakke 16, 28.
Arresø 16 f., 20 f., 28 f., 37, 48, 87 f.,
102, 104, 113, 115, 119, 132, 157.
Arresødal 157, 160.
Asserbo 16 f., 21, 28, 30, 87, 102 f., 113,
115, 119.
Auderød 88.
- Badstrup (Bastrup) 14, 17, 36, 45 ff., 113.
Badstuen 142.
Bilidt 31 f.
Birkerød 15, 35, 131, 182.
Bjørns Enghave 23.
Blidstrup 162.
Bløvstrød 183.
Borsholm 114.
Brede 120, 125 f., 130 f., 135.
Bure Sø (Voldsted) 14, 36, 45, 113.
Bække Bro 29.
- Charlottenlund 118.
- Dronninggaard 17.
Dronningholm 17, 88 ff., 96, 102 f., 113.
Dyrehaven 135.
Dyrehave, Store 13, 144.
" , Lille 142.
Dæmpegaard 183.
- Ebberød 123.
Edvinstorp 112.
- Ellekilde 183.
Enslev 37.
Eskilø 95, 100, 102, 104 f., 115.
Espergærde 12.
Esrum 17 ff., 34, 37, 63 ff., 87, 94 f., 100,
102 f., 114 f., 119.
- Farum 14 f., 17, 35 ff., 47, 183.
Faurholm 114.
Ferslev 37.
Fjellenstrup 164.
Fredbo 114.
Fredensborg 17 f., 183 f., 186 f.
Frederiksborg 17, 19, 53, 88, 94, 113,
117, 122, 138, 141 ff., 150, 154, 169,
177 ff.
Frederiksdal 125 ff., 134.
Frederikssund 38.
Frederiksværk 17, 22, 25, 88 f., 95, 121,
127, 132 f., 141 ff., 150 f., 157 ff.
Freerslev 37, 177 f.
Frodebjerg 182.
Frydenborg 142.
Fuglevad 125.
Fureaa 119 f., 127, 130.
Furesø 14, 17 ff., 45, 119, 124, 127.
- Gadevang 13.
Gilbjerg 162.
Gilleleje 11 f., 16, 161 ff., 176, 183.
Gribskov 13, 18, 35, 112, 144, 166 ff.,
183.
Græse 45, 48, 112, 115.
Græsegaard 113.
Græsted 35, 47, 176.
Grønholt 113, 154.
Grønnæssegård 160.
Grønnæsse Skov 31.

- Gurre 17, 36 f., 57 ff., 62, 64, 74, 88, 94,
 102 f., 113, 119, 185.
 Gørløse 114.
 Hagerup 36, 114.
 Hammermøllen 127.
 Harløse 37.
 Havelse 31 f., 35, 114.
 Havelsegaard 111.
 Havreholm 114.
 Hellebæk 125, 127, 182.
 Helsinge 35, 114.
 Helsingør 11, 14, 16, 34, 47, 98, 111,
 137, 161, 171, 177, 180.
 Herlev 37, 177.
 Hestens Bakke 14.
 Hillerød 13, 15, 17, 36, 95, 98, 108,
 150 f., 176 f., 183.
 Hillerødsholm 113, 115, 151, 186.
 Hjortholm 17, 45, 124 ff.
 Hjørnlunde: se Jørlunde.
 Holbo 115.
 Holløse 114.
 Horns Herred 14, 16, 23, 34, 36, 47,
 148.
 Hornsred 23, 34.
 Hornbæk 165, 176, 183.
 Hove 39.
 Humlebæk 11, 182.
 Hundested 35.
 Hundesø 121.
 Huseby 114.
 Hvidøre 121.
 Hørsholm (Hirschholm) 17, 36, 114,
 183.
 Høsterkøb 35.
 Høvelte 35.
 Indelukket 150.
 Isefjord 11, 28, 162.
 Isøre 112.
 Jokums Rende 23.
 Jordhøj 36, 38.
 Jægerbakken 150 f.
 Jægersborg 121, 133.
 Jægerspris 23 ff., 148 f.
 Karlebo 112.
 Kignæsbakkerne 25.
 Kirkesø 37.
 Kistrup 168.
 Klampenborg 14.
 Knardrup 37, 115.
 Kollerød 15.
 Kregme 25, 37, 47 ff., 160.
 Krogen 53 ff., 94, 103, 137 f.
 Kronborg 53 ff., 73, 94, 103, 111, 117,
 133, 137 ff., 140, 142, 169, 183.
 Kullerup 168.
 Kunderslev 37.
 Kvinderup 35.
 Ladegaardsbakken 89.
 Landerslev 37.
 Lejre 36, 38 f., 42 f., 118, 182.
 Lillerød 15, 47.
 Lindholm 38.
 Liseleje 16, 21.
 Ludserød 35.
 Luemose 23.
 Lundtofte 130.
 Lyngby (Lille og Store) 22, 114.
 Lyngby (Kongens) 123 f., 128 ff., 135,
 180.
 Lyngby 36, 115.
 Lysegrund 162.
 Lysthuset 142.
 Løje Sø 37, 39.
 Maarum 35, 37, 112.
 Manderup 35.
 Melby Lyng 171.
 Melløse 35.
 Mortensmose 23.
 Mølleaa 17, 119 f., 134 f.
 Møllestrup 125.
 Nakkehoved 164.
 Nebbegaard 12.
 Nejede 21.
 Nejlinge 114.
 Nissebakkerne 23.
 Nivaa 12, 35.
 Nordskoven: se Jægerspris.
 Nymølle 123, 125, 130.
 Nødebo 49, 184, 187.
 Onsved 34.
 Ostrup 168.
 Ottevejskrogen 183.

- Pederstrup Vang 166.
 Posen 152.
 Præstesø 39.
 Præstevangen 155.
 Pølaaen 22.
- Raageleje 165.
 Raavad 120, 123, 135.
 Ramløse 28 f., 37, 113.
 Roskilde Fjord 11, 14 ff., 23, 25, 31,
 35 ff., 91, 95, 104, 157.
 Rungsted 35 f., 182.
- Sandflugtsdiget 30.
 Sandkroen 28.
 Seksgaardene 23.
 Selsø 16.
 Sibberup 166, 168.
 Sigerslev 37, 114.
 Sjæls Sø 12 f., 119.
 Sjælsøre 112.
 Skaaret 14.
 Skallerød 168.
 Skansebakken 12.
 Skodsborg 11.
 Skovrød 123.
 Skuldelev 14, 35, 37.
 Skænkelse 36.
 Skævinge 49.
 Slangerup 14, 35 f., 45, 51 f., 112, 115,
 183.
 Smidstrup 164.
 Smidtenstraa 161.
 Sodemølle 114.
 Sorgenfri 125, 133.
 Spærepeng 142.
 Stampen 123.
 Stenholt 114 f.
 Stenløse 14, 37.
 Stokkerup 123.
 Strandmøllen 121 f., 128, 134.
 Stærgaarden 23.
 Strø 14, 114.
 Strødam 98, 108.
 Sundbylille 114.
 Sælsmark 114.
 Søborg 16 f., 21, 37, 39, 52, 62, 64, 69,
 73, 74 ff., 82, 88 f., 93 f., 102 f., 109 f.,
 112 f., 161, 164, 176, 183.
 Sølager 31.
- Søllerød 13.
 Sølyst Teglværk 12.
 Sørrøllen 182.
 Søndersø 14.
 Søsum 37.
- Tibirke 16, 21, 28 f.
 Tikøb 12, 35, 73, 112.
 Tisvilde 16, 30, 114, 172 f., 183.
 Tisvilde Hegn 16, 28 ff.
 Tisvildeleje 16.
 Tjæreby 95 f., 105.
 Tollerup 114.
 Torup 16, 28 f.
 Troldbjerg 38.
 Troldhøjene 23.
 Troldholm 39.
 Trustrup 168.
 Tudemose 23.
 Tulstrup Vang 113.
 Tørslev 37.
- Udlejre 36, 38 f.
 Udsholt 114, 164.
 Uggeløse 113.
 Ullerød 15.
 Usserød 124, 135.
 Uvelse 35, 48, 112.
- Valby 47, 112.
 Vassingerød 35.
 Vedbæk 14, 125.
 Vejby 35, 47, 112, 114.
 Veksø 37, 39.
 Venslev 37.
 Viksø 16, 39.
 Villingebæk 161, 165.
 Villingerød 12.
 Vinderød 160.
 Værebros 16, 36 f., 38, 180.
- Æbelholt Kloster 17, 21, 95 ff., 102 ff.,
 114 f., 119.
- Øllemose 23 f.
 Ølsted 21, 35.
 Ølstykke 35.
 Ørholm 120, 125, 130.
 Ørved 34.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Det 16. danske Hjemstavnstævne: Komité	Side 3
” ” ” ” : Forord	” 4
” ” ” ” : Program.	” 5
” ” ” ” : Deltagere	” 7
V. Milthers: Træk af Nordsjællands Geologi	” 11
C. Wesenberg-Lund: Lidt om de nordsjællandske Søer	” 17
Eiler Høeg: Nordskoven	” 23
V. Holstein: Om Fuglelivet i Jægerspris Nordskov	” 26
A. P. Larsen: Tisvilde Hegn	” 28
H. C. Broholm: Et Par Ord om nogle nordsjællandske Oldtidsminder	” 31
Regnar Knudsen: Stammer, Folk og Navne	” 34
Vilh. Lorenzen: Badstrup	” 45
Ejler Haugsted: Romanske Stenkirker (Kregme og Jørlunde).	” 47
Vilh. Lorenzen: Klosteret for Cisterciensernonner i Slangerup	” 51
C. M. Smidt: Nordsjællands Middelalderborge og største Kloster:	
Krogen	” 53
Gurre	” 57
Esrom	” 64
Søborg.	” 74
Dronningholm	” 88
C. M. Smidt: Æbelholt Kloster	” 95
” ” Kronologisk Oversigt	” 102
Vilh. Møller Christensen: Lidt om Æbelholt Kloster	” 104
E. Steenvinkel: Nogle Enkeltheder fra Søborg Kirke.	” 109
V. Hermansen: Klostre og Domæner (Kongens Bønder)	” 112
Eiler Nystrøm: Merkantilismen og dens Spor i Nordsjælland.	” 118
Knud Klem: Kronborg	” 137
Otto Andrup: Frederiksborg	” 141
Vilh. Lorenzen: Jægerspris	” 148
O. C. Andersen: Det gamle Hillerød	” 151
Jørgen Paulsen: Frederiksværk og Johan Frederik Classen	” 157
H. C. Terslin: Lidt om Gilleleje og Gillelejerne	” 161
Georg Nordkild: Et Par Ord ved Kulmilerne i Grib Skov	” 166
Anders Uhrskov: Træk af Nordsjællændernes Karakter.	” 169
C. P. O. Christiansen: Folkeligt Oplysningsarbejde i Frederiksborg Amt	” 176
Vilh. Andersen: Nordsjælland i dansk Lyrik	” 182
Stedregister	” 188

Hjemstavnstævnets Sekretær, Museumsinspektør *Jørgen Paulsen*

